

TEHETSÉGEK A TÖRTÉNETTUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

TÖRTÉNELEM SZAKOS HALLGATÓK
DIÁKKÖRI DOLGOZATAI

Szerkesztette
FERWAGNER PÉTER ÁKOS – VUKMAN PÉTER

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
SZEGED 2012

TEHETSÉGEK A TÖRTÉNETTUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

**TÖRTÉNELEM SZAKOS HALLGATÓK DIÁKKÖRI
DOLGOZATAI**

Szerkesztette
Ferwagner Péter Ákos – Vukman Péter

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR**

**SZEGED
2012**

Szerkesztette
Ferwagner Péter Ákos – Vukman Péter

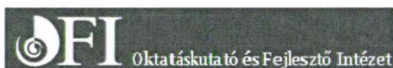

A kötet megjelenését **támogatta:**

A Nemzeti Tehetség Program keretében a felsőoktatásban működő tehetséggondozó műhelyek, kiemelten a tudományos diákkörök támogatására meghirdetett NTP-TDK-11-B pályázat

NEMZETI
ERŐFORRÁS
MINISZTERIUM

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Wekerle Sándor Alapkezelő

Szegedi Tudományegyetem
Történeti Intézet
Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék
H-6722 Szeged, Egyetem u. 2.
Tel./Fax.: (36) (62) 544-464

ISBN 978-963-306-157-2

TARTALOM

Előszó	5
 SZÚCS ORSOLYA	
A bostoni mészárlás	7
 CSEERNUS-L. SZILVESZTER	
Kossuth Lajos halála és temetése a magyarországi román sajtó tükrében...	15
 PAP ELIZA	
A kiskunmajsai zsidóság tragédiája	25
 NAGY GYÖNGYI	
Az 1956-os forradalom és szabadságharc új megközelítései. A felelősség kérdése a nemzetközi szerződések tükrében	37
 GULYÁS MARTIN	
Kádár János és Nagy Imre politikai véleménye 1956 októberéről.....	53
 STOMFAI MÁRK	
Az iszlám hatása a hip-hop kultúrára	67

Előszó

Ebbe a kis kötetbe az elmúlt egy esztendő legtehetségesebb szegedi történészhallgatóinak első „szárnypróbálgatásait” gyűjtöttük össze. Az volt a célunk, hogy a szegedi bölcsészkar Történész Diákköre legreményteljesebb hallgatóinak publikálási lehetőséget biztosítsunk, s ezzel lehetőséget teremtsünk számukra arra, hogy elindulhassanak a kutatói-tudományos pályán. Ezt természetesen nem minden hátsó szándék nélkül tettük: abban bízunk ugyanis, hogy ezek a diákok az intézményünkéből kikerülve nem csupán hozzájárulnak a hazai történettudomány eredményeinek bővítéséhez, hanem egyúttal öregbítik is egykori *alma mater*ük jó hírnevét.

Az elmondottakból is kitűnik, hogy a kötetben szereplő tanulmányok tematikája nem lehetett egységes, hiszen az azokat készítő diákok érdeklődése is igencsak szerteágazó. Különböző korok, témák, országok, eszmék és történeti jelenségek foglalkoztatják őket, ami egyáltalán nem baj, sőt ez a sokszínűség inkább emeli ennek a kis gyűjteménynek az értékét. Örömteli számunkra, hogy láthatólag van érdeklődés a történelem iránt az egyetemi hallgatókban, és egy kis erőfeszítéssel elő is lehet azt csalogatni belőlük. Mindenképpen megéri a fáradságot!

A tanulmányok elkészítésében természetesen meghatározó szerepet játszottak a hallgatók témavezetői. A felkészítő tanárok munkája nélkül értelemszerűen nem születhettek volna ilyen magas színvonalú művek. A feladatok oroszlánrészét mégis a szerzők vállalták magukra, akik iskolai feladataik mellett energiát nem sajnálva önként vállaltak többletmunkát. Elismerés illet mindenkit, aki közreműködött ezeknek a tanulmányoknak a megírásában, a szerzőknek pedig mi mást is mondhatnánk: csak így tovább!

Szeged, 2012. június

A szerkesztők

A bostoni mészárlás

SZÜCS ORSOLYA

Dolgozatom célja az volt, hogy a forrásokon keresztül cáfoljam meg azokat a tévhiteket, melyek szerint brit katonák ártatlan bostoni embereket „mészároltak le”. Ehhez John Adams peranyagát használtam fel.¹

Az amerikai gyarmatok egyre romló viszonya az anyaországgal, a gazdasági megszorítások, adók az összes gyarmatra rányomták a bélyegüket. Egyre nehezebben viselték a Nagy-Britanniában hozott intézkedéseket; több helyen is, de leginkább Bostonban ellenállási mozgalmak alakultak ki. A britek emiatt 1768-ban katonákat küldtek a gyarmatokra. A lakosok szabadságuk korlátozóit látták bennük, végül Bostonban került sor tettelegességre.

A mészárlás története

1770. március 5-én a katonák és a bostoni lakosok összetűzésbe keveredtek egymással. A „mészárlás” előzményének a március 3-i bostoni kötélműhelybeli esetet tekintették: az egyik dolgozó, Samuel Gray és társai provokálták a katonákat, akikkel végül összeverekedtek.

Az események John Goldfinch kapitány és egy helyi borbély segédje közötti nézeteltéréssel vették kezdetüket. Állítólag a kapitány nem fizette ki tartozását, amire a fiú emlékeztette. A Vámház előtt álló őr, Hugh White látta az esetet és felettese védelmére kelt. Amikor a fiú gúnyolódni kezdett, White vállon ütötte fegyverével.² Az egyre növekvő tömeg gúnyolni, majd dobálni kezdte White-ot jégdarabokkal, amíg a Vámház lépcsőjéig vissza nem szorult. Felrohant a lépcsőn, megtöltötte puskáját és kérte, hogy nyissák ki a Vámház ajtaját.

Eközben helyiek gyülekeztek a Dock Squaren és a Royal Exchange Lanen is. Utóbbinál szintén verekedés tört ki a katonák és a lakosok között.

Thomas Preston kapitány fél órával később érkezett meg a helyszínre nyolc emberével együtt, töltetlen fegyverekkel. A tömeg hógolyóval, osztrigahéjjal dobálta a katonákat, akik megtöltötték fegyvereiket. Crispus Attucks – egy mulatt férfi, aki később a mészárlás egyik mártírja lett – kiűtötte a jobb oldalon álló katona, Hugh Montgomery kezéből a fegyvert, amivel aztán megütötte. Montgomery miután visszaszerezte azt, a tömegre fogta. Ezt követően többen elkezdtek tüzelni. Matthew Killroy fejbe lőtte Sam Gray-t. Két golyó találta mellkason Attuckst, halálos sebet okozva ezzel. Végül öt ember feküdt a földön holtan, hatan megsérültek.

¹ John Adams: *The Legal Papers of John Adams*. Vol. 3. Szerk.: Hiller B. Zobel – Kinwin L. Worth. Cambridge, 1965. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=ADMS-print-05-03-02-0001&mode=TOC>, letöltve: 2011. november 25.

² <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/bostonmassacre/bostonmassacre.html>, letöltve: 2012. február. 28.

A katonák újratöltötték fegyvereiket, de nem nyitottak tüzet. A kormányzó, Thomas Hutchinson a helyszínenen számon kérte a kapitánytól a történeteket. Mikor az elismételte az esetet, Hutchinson a tömegnek azt mondta, hogy hagyják a törvénykezésre a probléma megoldását. Gyorsan összehívott egy tanácsot és elfogató parancsot adott ki Preston ellen, akit elvittek a börtönbe. A nyolc katonát szintén letartóztatták.³

A köznyelv ezután a King Streetet „Hentesek folyosójának” hívta.⁴

1770. március 12-én a *Boston Gazette*-ben megjelent egy újságcikk, amely az esetet „bostoni mészárlásnak” nevezte el. A cikk szerint Preston és egy csapat katona töltött szuronnal érkezett a Vámház elé. Miközben arrébb lökdösték az embereket, azok hógolyóval kezdték dobálni őket. A kapitány tüzet parancsolt, de először csak az egyik katona sütötte el a fegyverét. Amikor egy helyi lakos előre rohant és bottal fejbe akarta ütni a kapitányt, a többiek is elkezdtek tüzelni. Hárman feküdtek holtan a földön, ketten életveszélyesen sebesültek meg. Ezt követően a katonákat visszaküldték a barakkjaikba, a lakosokat pedig a házaikba. Prestont és katonáit letartóztatták. Kedden délelőtt tizenegy órakor összehívtak egy bizottságot, ami úgy döntött, hogy a két ezredet el kell távolítani a városból.⁵

A cikk azért nagyította fel az esetet – töltött és töltetlen fegyverek példája –, mert az volt a célja, hogy a gyarmatokat összefogásra készítse, hogy saját önállóságra tegyenek szert, ne kelljen függniük a brit uralomtól. A „mészárlás” a függetlenségi háború egyik fontos előzményévé vált, mivel ez volt az első olyan esemény, amikor a gyarmatok teljesen is felléptek Nagy-Britanniával szemben.

Ezt követően a gyarmatok könnyebben és gyorsabban határozták el magukat az aktív cselekvés mellett. Ezt mutatta az 1773-as bostoni teadélután is.⁶

A Függetlenségi Nyilatkozatban a sérelmek között szintén utaltak a Vámház előtti eseményekre: békeidőben katonákat szállásoltak el, akiket „színleges eljárással [...] az államaink lakosai ellen elkövetett különböző gyilkosságaikért járó büntetés ellen” megvédték.⁷

A perek

A mészárlást követően kérdéses volt, hogy ki vállalná el a katonák védelmét, mivel az illetőt hazafiatlansággal vádolhatták volna. Hutchinson először Samuel Quincyt kérte fel, de ő elutasította. Így vállalta el John Adams és Josiah Quincy, Jr. az ügyet. A bostoni

³ <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/bostonmassacre/bostonaccount.html>, letöltve: 2011. október 18.

⁴ Donald Barr Chidsey: *The Great Separation. The story of the Boston Tea Party and the beginning of the American Revolution*. New York, 1965. 127.

⁵ <http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/r?ammem/rbpe:@field%28DOCID+@lit%28rbpe10401000%29%22>, letöltés: 2011. november 17.

⁶ Alfred F. Young: *The American Revolution. Explorations in the History of American Radicalism*. DeKalb, 1976. 260.

⁷ A Függetlenségi Nyilatkozat – A Kontinentális Kongresszus Függetlenségi Nyilatkozata, 1776. június 4. In: Bódy Pál – Urbán Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez 1620–1980*. Budapest–Pécs, 2001. 113.

lakosokat Robert Treat Paine és Samuel Quincy képviselte.⁸ Utóbbi azért vállalta el a vádat, amiért a védelmet elutasította: nem hitt a katonák ártatlanságában.

Adams úgy gondolta, azzal, hogy elvállalta az ügyet, vége lesz politikai karrierjének, mivel a közvélemény azt hihette, hogy Nagy-Britannia érdekét képviseli, de ő mégis ezt a megoldást tartotta helyesnek.⁹ Adams szerint egy szabad országban nincs olyan ember, akitől meg lehet tagadni azt a jogot, hogy tanácsot és képviseletet fogadjon egy olyan fontos ügyben, amikor az ember élete a tét.¹⁰ Emiatt volt biztos benne, hogy helyesen cselekszik, és a perek alatt meggyőző és energikus beszédeivel ezt be is bizonyította.

Az esküdtszékeknek 18 tagja volt. Sokan azt gondolták, hogy nem találhatnak pártatlan bírót a perekhez, mivel a gyarmatok nagy része szimpatizált Boston törekvéseivel.¹¹

Első lépésként Adams és Quincy szétválasztotta Preston ügyét a katonákétól, ami ellen három katona kérvényt nyújtott be. Reid szerint azért akarták a közös tárgyalást, mert a kapitány bármit állíthatott volna a történetekkel kapcsolatban. A katonák bizonyíték nélkül nem vádolhatták Prestont, csak akkor, ha nem ugyanaz az ügyvéd képviseli őket, mert tanúként jelen lehettek volna a tárgyalásán. A katonák petícióját elutasították.¹²

Preston ügyét október 14. és 30. között tárgyalták meg. Felmentették a vád alól, az ítélet szerint nem adott parancsot a tüzelésre. A katonák tárgyalása november 27. és december 5. között zajlott le. A nyolc katona közül kettőt, Matthew Killroyt és Hugh Montgomeryt ítélték el emberölés vádjával.¹³ A *benefit of clergy* gyakorlata miatt viszont nem hajtották végre a büntetést.¹⁴

Adams és Quincy között nézeteltérések támadtak a bizonyítékok benyújtásánál. A vád olyan katonák ellen szóló bizonyítékokat, tanúvallomásokat használt fel, amiket a mézszárlás után a helyiek gyűjtöttek össze. Quincy hasonló módon a bostoniak elleni bizonyítékokra akart támaszkodni. Adams ezt megtiltotta, és kijelentette, ha Quincy ezt tovább folytatja, lemond az ügyről. Preston és a katonái aggódni kezdtek, mert úgy gondolták, Adamsnek fontosabb Boston hírneve, mint az életük.¹⁵

Adams úgy vélte, Quincy fiatalos hevületével kockára teszi ügyfelei életét, ezért nem akarta, hogy felhasználják azokat a bizonyítékokat.¹⁶ Érveléseiből is kitűnt, hogy Boston városának érdekeit nem helyezte előtérbe a katonák ügyével szemben.

⁸ John Philipp Reid: *A Lawyer Acquitted: John Adams and the Boston Massacre Trials*. 1974. 193–195.

⁹ Donald Barr Chidsey: *The Great Separation*. i. m. 127.

¹⁰ David McCullough: *John Adams*. New York, 2001. 37.

¹¹ John Philipp Reid: *A Lawyer Acquitted*. i. m. 193.

¹² Uo. 195–196.

¹³ Donald Barr Chidsey: *The Great Separation*. 128.

¹⁴ A. C. Goodall, Jr.: The Boston Massacre. *The Boston Daily Advertiser*, 1887. június 3. 8. A tanulmányban szereplő *benefit of clergy* (a papság kiváltsága) eleinte a klérusra vonatkozott. Privilegiumuk volt, hogy világi bíróság nem ítéltette el őket, csak egyházi. Ezt később átvették a világi törvények is, a büntetőjog enyhítésére alkalmazták. Az anyaországban még a Tudorok alatt visszavonták ezt a törvényt, de az amerikai gyarmatokon 1790-ig érvényben volt. <http://www.newadvent.org/cathen/02476a.htm>, letöltés: 2012. június 11.

¹⁵ John Philipp Reid: *A Lawyer Acquitted*. i. m. 198–200.

¹⁶ Több történész szerint Adamsnek nem is volt szüksége azokra a tanúvallomásokra, amiket Quincy javasolt. A másik oka pedig az volt, hogy nem akarta, a bostoni tömeg meglincselje Prestont. John Philipp Reid: *A Lawyer Acquitted*. i. m. 200–202.

Adams nem említett meg semmilyen előzményt, ami a mészárláshoz vezetett. Mindenki tudta, hogy a bostoniak alig várták, hogy egy olyan helyzet álljon elő, amikor fizikailag bántalmazhatják a katonákat. Szolgálati idő alatt a katonák feljebbvalói parancs nélkül nem nyithattak tüzet.¹⁷ Ahhoz, hogy Preston a Vámház előtt védje a katonáit, és a befolyt adót, parancsot kellett volna kérnie. Mivel ezt nem kapta meg, így lényegében az ő hibája lett volna, hogy olyan helyzetbe sodorta a katonáit, amikor kénytelenek voltak tüzet nyitni.¹⁸

Preston ügye: A vád – 1770. október 29.

Preston peranyaga csak töredékesen maradt fenn, ez is csak a tárgyaláson jelenlévő jegyző másolatából.

A kapitány vallomásában megemlítette, hogy a helyiek a kabátjuk alatt fegyvereket, vagy annak használható tárgyakat hordtak. Elmondása szerint a bostoniakból összegyűlt tömeg két részre vált szét: az egyik a Vámházhoz ment, a másik a vészharanghoz. Preston, miután értesült az eseményekről, 12 embert küldött a Vámházhoz, majd maga is odament azért, hogy megvédje a befolyt adót és a katonái életét. Kiemelte, hogy töltetlen fegyverrel érkeztek a helyszínre. A kapitány a katonák és a tömeg közé állt, hogy megpróbálja lecsillapítani a helyieket. A fegyverek megtöltésére parancsot adott, de arra nem, hogy tüzeljenek.

Ekkor az egyik katonát, Montgomeryt megütötték, amitől a földre zuhant. Miután felkelt, elsütötte a fegyverét. Ezután a kapitány vállát egy fadarab találta el. A katonákat jéggel kezdték dobálni. Ekkor hangzott el Preston háta mögül a tűzparancs, és több katona löni kezdett. A helyszínen három halott feküdt a földön, három másik súlyosan, négy pedig könnyebben megsérült. Mikor Preston kérdőre vonta katonáit, miért nyitottak tüzet, azt mondták, azt hitték, tőle jött a parancs. A lövéseket követően a tömeg szétszéledt. Preston kihívatta a barakkokból az ezred többi tagját is, és utasította őket, hogy vegyék fel az „utcai tüzelés” pozíciót.

Miután Hutchinson a King Streetre érkezett, a tömeg széteszlott, a katonák pedig visszatértek barakkjaikba. A kormányzó még a helyszínen összehívott egy tanácsot, és azt követően elfogatóparancsot adtak ki a kapitány és nyolc katonája ellen.¹⁹

A vád tanúi közül Richard Palmes kereskedő vallomása volt az egyik legrészletesebb beszámoló az eseményekről. A Vámházhoz érve látta, hogy Prestonékat már körbefogták. Kérdésére, hogy a fegyverek töltve vannak-e, igenlő választ kapott a kapitánytól. Azonban Preston elmondta azt is, hogy nem akar a lakosságra tüzet nyitni. Miután a katonák körül hó- és jégdarabokat látott repkedni, eldőrdült az első lövés is. Palmes kiütötte Montgomery kezéből a fegyvert, aki miután felvette a puskáját, arrébb lökte őt. Palmes futni kezdett. Elhangzott a tűzparancs, lövések dördültek. Több holttestet is látott a földön heverni.²⁰

Palmes és mások vallomásából is megállapítható, hogy semmilyen közvetlen bizonyíték nem volt arra, hogy Preston adott parancsot a tüzelésre. A legtöbb szemtanú a katonák jobb oldaláról hallotta az utasítást.

¹⁷ A. C. Goodall, Jr.: *The Boston Massacre*. i. m. 5.

¹⁸ John Philip Reid: *A Lawyer Acquitted*. i. m. 202–203.

¹⁹ <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/bostonmassacre/prestontrial excerpts.html>, letöltés: 2012. február 28.

²⁰ Richard Palmes: *A Short Narrative of the Horrid Massacre in Boston*. Boston, 1770. 38–40.

Paine október 29-i záróbeszédében felhozott vád az emberölés volt. Arra a kérdésre helyezte a hangsúlyt, hogy Preston adta-e a tűzparancsot, ami az öt ember halálához vezetett. Ha igen, akkor lehet-e enyhíteni a vádat?

Szerinte rossz megoldás volt Preston döntése, mivel békés úton is véget lehetett volna vetni az eseményeknek. Még ha a kapitány a katonáját védte is, akkor sem lehetett volna közbeavatkozni. Tette kegyetlenség volt, mert így lemészároltak öt embert.²¹

Prestont végül bizonyítékok hiányában felmentették minden vád alól.

A katonák pere: a vád és a védelem

1770. november 29-én a vád nyitóbeszédét Samuel Quincy tartotta. Két dolgot kellett bizonyítania: hogy azok, akik megölték az öt embert, jelen voltak a tárgyaláson, és hogy elkövették azt, amivel megvádolták őket. Több tanút is megemlített – Austin, Bridgham, Dodge és Langford²² –, akik azonosították a vádlottakat. Beszédét azzal zárta, hogy amíg a védelem nem szedi össze a szükséges bizonyítékokat, addig a katonákat bűnösnek kell tekinteni.²³

A védelem nyitóbeszédét Josiah Quincy, Samuel bátyja tartotta. Három fő pontot vázolt fel: aznap este bárki ölhetett; ki követte el az emberölést; illetve a tények vagy igazolják, vagy pedig cáfolják az elhangzott vádakot.

Quincy arra kérte az esküdtszékét, hogy elfogulatlanul ítélkezzen, mert a katonák élete is ugyanolyan értékes, mint bárki másé. A „mészárlás” okának egy helytelenül elfogadott törvényt nevezett meg, miszerint egy katona csak a felettesétől való paranccsal használhatja a fegyverét, még önvédelem esetében is.

Kitért arra is, hogy a tárgyaláson jelenlévő katonák nem voltak március 5-én az utcákon járőrözők között. Egy szolgálatban levő katonának kötelező hordani az egyenruhát. De a vádlottak nem abban jelentek meg a Vámház előtt, hanem rövid kabátot viseltek. Azok a fegyverek – kard és tör –, melyeket magukkal hordtak a járőröző katonák, nem voltak benne a 29. ezred katonáinál előírt felszerelésben.²⁴

A december 3–4-i védőbeszédék további fontos tényeket közöltek. A védelem nevében először Quincy szólalt fel. Szerinte a bíróságnak inkább a támadók, vagyis a helyiek felett kellene ítélkeznie. Megemlítette a *benefit of clergy* gyakorlatát is. Meglepő módon ellene volt ennek az intézkedésnek, mert ez egy olyan doktrína, aminek a lényegét az emberek sosem fogták fel igazán.²⁵

Quincy után Adams emelkedett szóra. Érvelésének egyik legfontosabb pontja az ítélkezésről alkotott véleménye volt: „Inkább meneküljön meg több bűnös, minthogy egy embert ártatlanul elítéljenek.”²⁶

Beszédében elsőként felvázolta, mi a különbség az emberölés és a gyilkosság fogalma között.²⁷ A törvény az emberölés három fajtáját különbözteti meg: az indokoltat, a

²¹ Mr. Paine for the Crown, 1770. október 29. John Adams: *The Legal Papers...* i. m. 91–96.

²² Adams a záróbeszédben a vád megcáfolására ugyanezeket a tanúkat hozta fel.

²³ Samuel Quincy's Argument for the Crown, 1770. november 29. Uo. 144–157.

²⁴ Josiah Quincy's Opening for the Defense, 1770. december 3–4. Uo. 159–169.

²⁵ Azért meglepő a véleménye, mert végül ezzel mentették fel a katonákat a büntetésük alól. Uo. 227–242.

²⁶ John Adams' Argument for the Defense, 1770. december 3–4. Uo. 242.

megbocsáthatót, valamint a büntetendőt. Az utolsót még két ágra lehet szétbontani: az előre megfontolt szándékkal, valamint a hirtelen provokációból elkövetett emberölésre. Biztos volt abban, hogy a helyiek azért támadtak a katonákra, mert meg akarták ölni őket. Ezt igazolta, hogy kénytelenek voltak lelőni öt embert.

Szerinte a lakosok törvénytelenül gyülekeztek a Vámháznál és a Dock Square-nél. Viszont azt is kijelentette, hogy az akkori viszontagságos helyzetben²⁸ lehetett okuk az embereknek, hogy „lázongjanak”. A Vámháznál levő tömeget mindazonáltal lázadónak nevezte. „Ha több mint három ember erőszakot alkalmaz, mindegy, milyen módon, akkor valamennyi érintett lázadó.”²⁹

Paine Preston tárgyalásánál kifogásolta, hogy a kapitány és katonái White segítségére siettek. Erre válaszolt azzal Adams, hogy kijelentette, ha a katonáknak nem volt joguk ahhoz, hogy segítsenek bajba jutott társukon, akkor a lakosoknak sem volt joga arra, hogy beleavatkozzanak az eseményekbe, ez ugyanúgy vonatkozik mindenkire, legyen akár az illető tengerész vagy városi polgár.

Adams szerint csupán emberölésről volt szó, nem pedig gyilkosságról, mivel a katonák provokáció hatására nyitottak tüzet.³⁰

December 5-én a záróbeszédekben a vád szerint sok tanúvallomás érvelt a katonák mellett, de ezek nagy része részrehajló és nem megbízható volt. A vallomásokból kiderült az is, hogy a King Streetre kivonult bostoniak közül csupán néhánynál volt bot vagy bármilyen más fegyvernek számító eszköz.

Azzal, hogy a katonák elmondták, megtámadták az ört a Vámháznál, és hogy megdobálták őket, a bostoni lakosokat csöcseléknak állították be. Ezzel szemben több megbízható tanú állította, hogy sem ordibálást nem hallott, sem erőszakos viselkedést nem tapasztalt a tömeg részéről.

Paine Patrick Carr vallomását nem tartotta elfogadhatónak.³¹ A tanú azt állította, hogy Montgomeryt leütötték, mielőtt tüzelt volna, de ezt rajta kívül senki sem látta, így tévképzetnek ítélte Carr vallomását. Ebből kiindulva nem lehetett szó önvédelemről és a büntetését sem lehet enyhíteni az ő esetében.

Az ügy végére bizonyítást nyert, hogy minden vádlott jelen volt a King Streeten. Hét fegyver dördülését hallották, és a vallomásokból úgy tűnt, hogy Wemms volt az egyetlen, aki nem sütötte el a fegyverét. Montgomery Attuckst, Killroy Gray-t ölte meg, a többiekről nem tudni biztosan, kit találtak el.³²

John Adams tartotta a védelem záróbeszédét. Szerinte a tanúk nem tudták pontosan megnevezni a katonákat, mivel többségük sem arcról, sem névről nem ismerte őket. Ezért az ilyen bizonyítékokra nem lehet támaszkodni.

A Murray laktanya irányából jövő tengerészek túlerőben voltak a nyolc katonával szemben. Azok bunkósbotokkal lesújtottak fegyvereikre. Ezután dördültek el a lövések. Adams szerint a tengerészek mögött levő tömeg „hergelte” támadásra őket.

²⁷ Az emberölésre a *manslaughter*, a gyilkosságra pedig a *murder* kifejezést használta.

²⁸ Adams a gyarmatok és az anyaország közti zavaros és ellenséges politikai viszonyra utalt.

²⁹ Uo. 252.

³⁰ Uo. 242–258.

³¹ Patrick Carr halálos ágyán elismerte, hogy jogos volt a katonák védekezése, és az, hogy a tömegre lőttek. Meg is bocsátott annak a katonának, aki meglőtte, habár megnevezni nem tudta őt.

³² Paine's Argument for the Crown, 1770. december 4–5. Uo. 270–282.

Úgy vélte, a tények makacs dolgok, így nem változtathatnak rajta, még akkor sem, ha az érzések mást diktálnak. Így a katonákat sem lehet elítélni gyilkosság vádjával.³³

Végül a katonák közül csak Montgomeryt és Killroyt ítélték el emberölés vádjával, de a büntetést nem hajtották végre a *benefit of clergy* gyakorlata miatt.

Az eset hírére a gyarmatokon felháborodás tört ki. A feszültséget fokozta, hogy az addigi adók is érvényben maradtak. A mészárlás fontos előzménye lett a függetlenségi háború kirobbanásának, mert ez volt az első alkalom, amikor a gyarmatok ténylegesen is felléptek az anyaország ellen. Ez lett a kiindulópontja a későbbi történéseknek a bostoni teadélutánnal együtt, és a Függetlenségi Nyilatkozatban is a sérelmek közé sorolták.

³³ Uo. 260–270.

Kossuth Lajos halála és temetése a magyarországi román sajtó tükrében

CSERNUS-L. SZILVESZTER

A dualizmus a nagy nemzeti temetések kora Magyarország történelmében, melyek közül a legjelentősebb, sőt hazánk eddigi legnagyobb gyászceremóniája Kossuth Lajosé volt 1894 tavaszán.

A boldog békeidők alatt és után a hazai nemzetiségek milliós tömegei nevében elitjük szakadatlan küzdött a kormányzattal nemzetiségi jogaik érvényesítéséért. A nemzetiségi mozgalmak mellett a korszak a romantikus világképpel átitatott magyar hazafias öntudat időszeke is; az ezeréves államiság büszke tudatával fémmelzett, belső szupremáciáját féltő magyar politika kora. A kormányon lévő Szabadelvű Párt a magyar nacionalizmust, a magyar nyelv és magyar hazafiság „fennhatóságát” a Szent István-i állam határain belül egyre erősebben igyekezett érvényesíteni; a közelgő millennium hangulatában élő országban a magyar politika és a nemzetként el nem ismert nemzetiségek között a feszültség nőtt.

Az 1849. augusztus 17. óta külföldön élő Kossuth haláláig politikai tényező maradt Magyarországon. 1894. március 20-án bekövetkezett halála az egész országra hatással volt. A Ferenc József magyar királyi mivoltát soha el nem ismerő államférfi díszes temetéséhez az uralkodó nem adta hozzájárulását, így a hivatalos állami temetés kivitelezhetetlen volt. Wekerle Sándor miniszterelnök két tűz közé került, ugyanis a közvélemény és a függetlenségi pártok (a parlamenti ellenzék) nemzeti hősnak járó, teljes körű állami pompával, sőt emléktörvénnyel¹ járó díszceremóniát akart. Ferenc József az állami vezetőknek sem engedte, hogy volt ellenségének temetésén részt vegyenek, sőt megtiltotta az állami épületeken a gyászlobogó kitűzését is. A március 20-i elhalálozás és az április 1-jei temetés közötti időszak kényes politikai csatározások fényében telt mind az Országgyűlésben, mind Bécsben, de az utcákon is. A városi fiatalok szerte az ország magyarlakta vidékein, de különösen a fővárosban sorozatosan tüntettek, betörték azoknak az épületeknek az ablakát, ahol nem volt kint a fekete zászló, megzavartak minden, a kegyelethez nem illő mulatozást (színházi előadásokat, kávéházi élőzenéket), mire a kormány rendőri erők bevetésével kényszerült tömeget oszlatni. Az összecsapásoknak halálos áldozata is volt.

A Kossuth-temetésnek és a nemzetiségi kérdésnek is fontos fejezetét képezi hazánk akkori legnagyobb nemzetiségének, a több mint két és félmillió románországnak az álláspontja Kossuthról, és 1848–1849-ről 45 év távlatából. A román sajtóforrások vizsgálata napi szintű betekintést tesz lehetővé a nemzetiségi értelmiség akkori álláspontjába, a magyar politikához való viszonyukba is, múltértékelésükön túl. Emellett – előzetes cenzúra hiányában – a napi sajtó olyan írások, vélemények napvilágra kerülését is lehetővé tette, melyek nem találhatók meg hivatalos felterjesztésekben, konferenciák, kongresszusok jegyzőkönyveiben, felhívásokban vagy akár memorandumokban.

¹ Emléktörvény Kossuth érdemeiről csak 1927-ben született.

A románokat a dualizmus ideje alatt is két csoportra lehet osztani, az ún. magyarországi és az erdélyi románokra. Bár az 1868-as unió következtében ismét egy ország égisze alá kerültek, nézetkülönbségeik tovább éltek. Utóbbiak számára a kiegyezés kedvezőtlen fordulatot jelentett: megszűnt Erdély különállása, valamint a választójogi törvények értelmében az Erdélyben abszolút többséget kitevő román lakosság az ugyanott választásra jogosultak mindössze egynegyedét tette ki.²

Az erdélyi románok 1872-ben foglalták össze sérelmeiket és célkitűzéseiket, amely programhoz (későbbi kiegészítésekkel) egészen a századfordulóig tartották magukat. Kijelentették, hogy nem veszélyeztetik Magyarország integritását, de az uniót „soha el nem fogadják”, amíg az „erőszakolt” és nem veszi figyelembe az erdélyi érdekeket, tradíciókat (ezzel szemben, a magyar politika álláspontja az „unió szent és sérthetetlen mivoltába” vetett hit volt).³ Emellett a megyék nemzeti alapú kikerekítését, egyházi-iskolai önkormányzatuk sérthetlenségét, valamint jóval széleskörűbb nyelvhasználati jogokat követeltek.⁴

1881 májusában az erdélyi és a magyarországi románok Nagyszebenben tartott konferenciájukon megalakították az egységes Román Nemzeti Pártot. Ezen nagyszebeni gyűlésük valóságos „nemzeti parlament” lett, melyre kezdetben 80 erdélyi és magyarországi választókerület román választópolgárai 153 delegáltat küldtek.⁵ A kongresszus fordulópontot jelentett a román nemzeti mozgalomban, ugyanis lassan fölénybe került a radikális nemzeti irányzat a „magyarországiak” mérsékelt elveivel szemben.⁶ Továbbra is az unió ellen foglaltak állást, amelyet inkább fúciónak tekintettek; egy Horvátországhoz hasonló autonómiában gondolkodtak. 1881-es programjuk követelte továbbá a nemzetiségi törvény betartását, sőt revízióját, általános választójogot és az adórendszer reformját. Harcot hirdettek a kormány magyarosító intézkedései ellen. A kiegyezés kapcsán egyelőre nem foglaltak állást.⁷ A Román Nemzeti Párt volt a dualizmus legdifferenciáltabb kisebbségi pártja.⁸ Az 1881-es nagygyűlést további nagyszebeni konferenciák követték (1884-ben, 1887-ben, 1890-ben, 1892-ben, 1893-ban, 1894-ben) az immár a román nemzeti mozgalom központjává váló városban. 1887-től 1905-ig a román politizáló elit választási passzivitást hirdetett meg.

Némi késéssel ugyan, de a szerbhez hasonlóan a román politikai elitből is lassan ellillant a konzervatív egyházi réteg. Azonban a magyar középiskolák „magyarosító ereje” ellenére a románság kitermelte a maga középosztályát, melyet gazdaságilag az egyre kiterjedtebb erdélyi román bankrendszer segített megalapozni.⁹ Igyekeztek építeni a szövetséget a többi

² *Magyarország története*. 1979. 1379.

³ *Măcelariu Illés interpellációja és Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter válasza a képviselőház ülésén a balázsfalvi Pronunciamentum tárgyában*. Kemény 1952. 98.

⁴ Az 1872. évi balázsfalvi román memorandum. Uo. 300–301.

⁵ Jancsó 1920. 94.

⁶ Kemény 1947. 136.

⁷ A román választók képviselőinek Nagyszebenben 1881. évi május hó 12–14. között tartott egyetemes értekezletének programja. Kemény 1952. 645–647.

⁸ Puttkamer 2003. 42.

⁹ Macartney 1969. 732.

nemzetiséggel, főként a szerbekkel, akikkel „1848–49-ben egyszerre keltek fel nemzetiségök védelmére”.¹⁰

A nyolcvanas évek során a román kérelmek figyelembe nem vétele, illetve a központi hatalom magyarosító politikája radikalizálta a román nemzeti mozgalmat. A Román Nemzeti Párt (főként Bukarestben tanult fiatalokból álló) szárnya alapította meg 1884-ben Nagyszebenben a *Tribuna* napilapot. A radikális nacionalista lap nemcsak a magyarosítás ellen agitált, hanem támadásokat intézett az általa megalkuvóknak tartott mérsékeltek ellen is, akik lassan a Román Nemzeti Pártból is kiszorultak.¹¹

Ugyanezen nagyszebeni gyűlésükön határozták el hatéves huzavona után, hogy politikai sérelmeiket memorandumba foglalják, majd az 1890-es – immár radikális túlsúlyú – nagyszebeni konferencia kimondta, hogy azt Bécsbe, az uralkodóhoz fogják felterjeszteni. Előzményként a romániai fiatal értelmiség igyekezett egy német, angol, és francia nyelven kiadott memorandummal meggyőzni Európát a román sérelmek jogosságáról, amely emlékiratra a magyar egyetemi ifjúság a *Válaszírásban* felelt. Erre román részről Aurel Popovici a szenvedélyes hangnemű *Replicában* reagált, amiért a bíróság sajtóvétség miatt négyévi börtönbüntetésre ítélte. A román sérelmeket összefoglaló híres *Memorandumot* ezután egy háromszáz fős román küldöttség átadta az uralkodónak, ám Ferenc József a problémát magyar belügynek tekintette, így a küldöttség azt bontatlanul a Szapáry-kormánynak nyújtotta be Budapesten. Ám a kabinetiroda sem volt hajlandó foglalkozni az ügygel; a *Memorandumot* visszaküldték Tordára a feladónak – ugyancsak bontatlanul. Erre – már Wekerle Sándor kormányzása idején – a román komité a *Memorandumot* sajtó és röplapok útján kezdte terjeszteni szerte Európában, aminek az lett a következménye, hogy perbe fogták annak szerzőit és kiadóját. 1894 júniusában a kormány a Román Nemzeti Pártot is betiltotta.¹² Kossuth halála után két hónappal került csak sor a Memorandum-perre a kolozsvári bíróságon, melynek során tizennégy főt ítéltek 8 hónaptól 5 évig terjedő fogházra – mígnem az uralkodó egy év után kegyelemben részesítette az elítélteket.¹³

Az 1894. március-áprilisi román sajtó vizsgálatánál mindenképp figyelembe kell venni azt, hogy Kossuth halálhíre a Memorandum-ügy kellős közepébe csöppent bele. A kormányellenes hangulatot csak tetézte, hogy az 1893-as nagyszebeni román gyűlés szolidaritást vállalt az emlékiratot vivő komitéval, s saját politikai hitvallásának nyilvánította a *Memorandumot*. A Kossuth halála utáni cikkek tehát olyan időszakban születtek, amikor a magyar államhatalom a komité tagjainak perbe fogásával „az egész román nemzetet fogta pörbe”.¹⁴

A mérsékeltek eközben 1894-ben a „szebeniektől” távol, Temesváron megalapították sajtóorgánumukat, a *Dreptateát* („igazság”), a „román nemzeti párt szolidaritása” jelszóval.¹⁵ Az alapító ülésükön hangsúlyozták, hogy nincs különbség köztük és a

¹⁰ Az idézet Mihajlo Polit-Desančić szerb képviselőjelölt beszédében hangzott el, amit a pancsovai kerület román választóihoz intézett. Iróniáját az adja, hogy Temes és Torontál megyék Duna menti részén nem kímélték a szerb felkelők 1848-ban a román lakosságot sem. Polit Mihály felhívása a pancsovai kerület román választóihoz. Kemény 1952. 409.

¹¹ *Magyarország története*. 1979. 1384.

¹² Jancsó 1920. 99–100.

¹³ Asztalos 1934. 78.

¹⁴ Jancsó 1920. 100.

¹⁵ Kemény 1956. 204.

„szebeniek” között, legfeljebb annyi, hogy ők későbbre szerették volna halasztani a *Memorandum* küldését (amikor biztosak lehetnek annak eredményességében), ám szerintük elvi ellentétek nincsenek a Román Nemzeti Párton belül.¹⁶

A román sajtó a Kossuth-kérdésben

A mérsékelt sajtóorgánumok, a temesvári *Dreptatea* és az erdélyi lapok, a nagyszebeni *Tribuna*, valamint az ugyanott kiadott *Foia Poporului* hetilap, illetve a nagy múltú brassói *Gazeta Transilvaniei* (melynek első számait még cirill írással nyomták), véleménye Kossuth ügyében egyöntetű volt. Kossuth Lajost a fenti négy román lap ellenségnek kiáltotta ki, ami eltér bennük, az a márciusi–áprilisi események más-más mozzanatainak bemutatása. A nemzeti lapok közül a román orgánumok foglalkoztak általában véve a legtöbbet a Kossuth-kérdéssel.

A Kossuthhoz kapcsolt fogalmakat illetően nem takarékoskodtak a becsméréssel: Nagyszebenben „*házánk [véltetően Erdély] legnagyobb ellensége*”,¹⁷ „*az ország történelme során legnagyobb és legádázabb ellenségünk*”¹⁸ szavak vezették föl a halott nevét. Nem különbözött ebben a *Dreptatea* sem, amely az egyszerű „*nemzetünk ellensége*” jelzőn túl megadta Kossuth Lajosnak a gúnnyal teli „*ablaktörők, zavargók és verekedők istene*” címet is, összemosván a halott nevét a budapesti gyászlobogó-kérdéssel és a zavargásokkal.¹⁹ A két rivális lap, a *Tribuna* és a *Dreptatea* is kinyilvánította, hogy „*Kossuth fajgyűlölő*”²⁰ is volt”, aki – a radikális nagyszebeni lap szerint – „*1849-ben kijelentette, hogy a románok nem emberek*”.²¹ Nem maradt el ilyen tekintetben a többi román laptól a *Gazeta Transilvaniei* sem, amely meg is indokolta a gyász szükségtelenségét: „*Nincs miért siratnunk, mert ő nekünk nem a jót, hanem a rosszat akarta és minden cselekedete a román nemzet megsemmisítését szolgálta.*”²²

Ami leginkább kiváltotta a román újságírói értelmiség ellenszenvét, az a gyász és a gyászlobogó-problematika volt, az ahhoz kapcsolódó tüntetésekkel együtt. A vizsgált lapok cikkei többségükben ezzel foglalkoztak.²³ A *Dreptatea* egyenesen „*terrorizmus*” címszóval illeti a magyar fiatalok által elkövetett ablakbetöréseket, amely nyomán „*Temesvár is kényszerítve volt a gyász elmajmolására... névtelen fenyegetőzők elérték, hogy a város szinte összes házán kint legyen a fekete zászló*”. A lap érdekes, sőt ironikus problémával találta szemben magát, ugyanis „*tegnap [április 2-án] reggel a szerkesztőségünk épületén is szembesültünk a fekete zászlóval*” – írják. Ugyanis „*az épület tulajdonosát annyira megfenyegették, hogy este fölhúzta a zászlót, hogy mentse az ablakait*”. A *Dreptatea* tehát elhárítja magáról a gyász kifejezésének minden jelét. A kényszer hatását csak

¹⁶ Kemény 1956. 204.

¹⁷ *Foia Poporului*, 1894. ápr. 22.

¹⁸ *Gazeta Transilvaniei*, 1894. ápr. 1.

¹⁹ *Dreptatea*, 1894. ápr. 3., márc. 25.

²⁰ Ez korabeli fogalomkörben soviniztának értendő.

²¹ *Tribuna*, 1894. márc. 23., *Dreptatea*, ápr. 3.

²² *Gazeta Transilvaniei*, 1894. márc. 25.

²³ A témával kapcsolatos márciusi–áprilisi dokumentációk nagyjából kétharmada a holttest hazaszállításáról és a temetés menetéről szóló narratív tudósításokból áll. A tanulmányban a román álláspontot, véleményt tükröző cikkek vizsgálatára kerül csak sor.

hangsúlyozzák az elrettentő példákkal, miszerint némely temesvári tanár és ügyvéd házát megrongálták, mert a fenyegetések ellenére nem tették ki a fekete lobogót.²⁴

Még a fenti esemény előtt, március 30-án a *Dreptatea* az ország más területeire is átviszi az „erőltetett gyász” okozta sérelmek sorolását: a „Vandalizmus Kossuth tiszteletére” címet viselő cikkében a lap a monoki (Kossuth szülőfaluja) plébános házáról ír, amit a „fanatikusok berontva elpusztítottak és a bútorokat összetörték, a falakat lebontották, csak azért, mert nem volt kitéve a fekete zászló”.²⁵ Ugyanezen orgánus az ablakbetörésekre válaszul egyenesen civilizátlansággal, az európai civilizáció megcsúfolásával vádolja a tüntetőket, sőt ki nem mondva a magyarokat, mert amíg „más nemzetek csendben egyesülnek a közös gyászban... [de itt] ez a szokás még nem elég civilizált, az ablakoknak törniük, a botoknak ütniük és a köveknek repülniük kell.”²⁶ Egyszerűen nemcsak magára Kossuthra szórták kritikájukat, hanem minden „tüntetve gyászoló” magyarra is.

Ám a gyász elutasítása a románok körében sem volt általános.²⁷ Nem volt kevés azon románok száma, akik kifejezték kegyeletüket; őket a nemzeti lapok erőteljes támadás alá vették. A temesvári orgánus ki nem mondva árulónak bélyegzi őket, mondván, „egy olyan román, aki tudatában van nemzetiségének és tudja, mit jelent egy nép szabadsága, az nem tudja siratni egy olyan ember halálát, aki mégoly zseniális lévén is, fájgyűllő volt és nemzetünk ellensége”²⁸. Említ a „kisebbik” nagyszebeni lap, a *Foaia Poporului* két esetet is. Az első erről szóló cikk egyértelműsége bővebb fejtegetést nem kíván, így célszerű teljes terjedelmében idézni: „Mély megvetéssel vettük tudomásul a torontáli *Pesac*-ból, hogy két román templom is lobog a fekete zászló, amely az 1848-as forradalmárt és hazánk legnagyobb ellenségét, Kossuth Lajost gyászolja. A zászlók *Audreiu Fizesianu* román pap engedélyével kerültek föl. A nevezett pap bizonyára nincs tudatában annak, hogy ki volt Kossuth, de ha mégis, akkor aljas hazaáruló! Fájdalmas és undorító!”²⁹ A *pesaci* plébánost, mint látjuk, nevének megadásával „országos közutálatnak” kívánják kitenni. Alább egy beszámolóban egy karánsebesi ügyvéd fogadásáról olvashatunk, ahol az ügyvéd románok nevében bocsánatot kért a magyaroktól mindazért, „amit a Szent Kossuth ellen vétettek”³⁰. A cikkíró fölháborodottan kikelt: „Ezt hogy képzelte? Mi, akik csakis a szabadságunkért harcoltunk, kérjünk bocsánatot attól, aki csakis a magyar nemzetnek akart szabadságot, a többinek meg béklyót, elnyomást?... Mi kérjünk bocsánatot, mert elsöpört minket?”³¹

Fontosnak tartották éreztetni a román lapok, hogy szó sincs az ország gyászáról, itt bizony csak a magyarok gyászolnak. Ezt legérősebben a *Tribuna* fogalmazza meg még a volt kormányzó halálhíre előtt: „A magyarok, de leginkább a magyar politikusok elfelejtik,

²⁴ *Dreptatea*, 1894. ápr. 3.

²⁵ Ugyanitt említik a beszercebányai püspök elmenekülését a városból, akinek a házat szintén megtámadták, az iskolával és a templommal egyetemben, ugyanezen okból. Uo. 1894. márc. 30.

²⁶ Uo. 1894. márc. 25.

²⁷ Jó példa erre Vulcan erdélyi román falu esete ahol a „patrióták” [idézőjel az eredetiben] gyűjtést rendeztek egy Kossuth-szoborra, bizonyítván, hogy anyanyelvük ellenére együtt tudnak érezni a magyarokkal. Uo. 1894. ápr. 10.

²⁸ Uo. 1894. ápr. 3.

²⁹ *Foaia Poporului*, 1894. ápr. 22.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

hogy Magyarország nemcsak a magyarok hazája. Magyarország népeinek többsége nem örül sem március 15-nek, sem Kossuthnak, de mégis elvárják, hogy az egész országban az ő politikai nézeteiket vallják... Gondolkozatok magyar politikusok, nemcsak nektek vannak vágyaitok és törekvéseitek, nem ti vagytok az egyetlen nemzet a Magyar Királyságban!”³² Kritika olvasható a függetlenségi pártokkal³³ kapcsolatban is: „A magyar ellenzék nem gondol arra, hogy itt más nemzetek is élnek a magyaron kívül, akiket dühít, hogy az ország nevében, vagyis az ő nevükben is Kossuthot, legádázabb ellenségünket gyászolják”³⁴; a szélbal ugyanis a Kossuth iránti feltétlen tisztelet híve volt. Az országos gyász tagadása felfogható a külföldnek irányuló üzenetnek is, mert – így ír a *Dreptatea* –, „az egész országra brutális módon ráhúzták a gyászruhát; egy idegen azt hihetné, hogy mindannyian siratjuk Kossuthot, egy félisten jóvátehetetlen halálát és kötelességünknek érezzük, hogy a legcsúnyább módon inzultáljuk, sértessük az uralkodóház hatalmát”.³⁵ Így igyekezett a tavaszi események Habsburg-ellenes élet hangsúlyozni a lap (emellett persze így dinasztiahűségének is hangot adhatott). Arra, hogy a külföld is tudomásul veszi, az ország gyásza igazából csak a magyarok gyászát jelenti, a *Dreptatea* bizonyítékként a müncheni *Allgemeine Zeitung* március 25-i számából idézett: „Amíg a magyar városokban és falvakban a nemzeti gyász uralkodott, ami a fővárosban extatikus állapotba ment át, addig az országhatárok felé ebből semmit sem lehetett érezni. Északra a szlovákoknál, délre a szerbeknél, keletre a románoknál és a szászoknál senki sem siratja Kossuthot.”³⁶ Maga az idéző *Dreptatea* „cáfolja” a német lap állítását, hiszen fentebb említett számaiban írta, hogy a románok bizonyos csoportja kifejezte kegyeletét. Emellett a szerbek esetében sem volt általános a kegyelet megtagadása, a szlovákság körében pedig szinte általános volt a gyász, a magyarországi németajkúak közül pedig csak az erdélyi szászok határolták el magukat Kossuthtól.

A sajtóorgánumok a szabadságharc vezetőjének halála kapcsán nem mehettek el 1848–1849 mellett álláspontjuk kifejtése nélkül. A temesvári román lap, a *Dreptatea* tartja magát a legszorosabban a románok 1848-as múltjához: „Ki kell jelentenünk ország-világ előtt, hogy mi most is ugyanazok vagyunk, akik 46 évvel ezelőtt voltunk, amikor megvédtük az országot és a trónt a bitorlók elől és mindenki, aki együtt érez ezekkel... továbbra is az ország és a trón ellensége marad.”³⁷ „Csakis a szabadságunkért harcoltunk... [Kossuth] a magyar nemzetnek akart szabadságot, a többinek meg béklyót, elnyomást” – szól a nagyszebeni *Foaia poporului*.³⁸ „Kossuth nem volt más, mint tyrannosz a többi nemzetiség fölött” – jellemzi államférfiúi tevékenységét a *Gazeta*.³⁹

A nagyszebeni *Tribuna* egyáltalán nem fukarkodik a jelzőkkel 1848-at illetően: „Kossuth az a meggondolatlan férfi, aki fanatikusan és fajgyűlölő módon 46 évvel ezelőtt

³² *Tribuna*, 1894. márc. 20.

³³ Az országgyűlés baloldali elhelyezkedő Függetlenségi és 48-as Párt, illetve az abból kivált Ugron-Párt képezte a század végén a kiegyezést elutasító parlamenti ellenzékét a kormánypártnak.

³⁴ *Gazeta Transilvaniei*, 1894. ápr. 1.

³⁵ *Dreptatea*, 1894. ápr. 20.

³⁶ Uo. 1894. ápr. 3.

³⁷ Uo. 1894. ápr. 20.

³⁸ *Foaia Poporului*, 1894. ápr. 22.

³⁹ *Gazeta Transilvaniei*, 1894. márc. 22.

beletaszította az országot egy szégyenletes konfliktusba a Habsburg-dinasztiával.”⁴⁰ A következő számában folytatódik a gondolatmenet: „Kossuth mindig is gyűlölt minket, románokat... elsöpört minket. Akkor is gyűlölt, amikor idegen országban élt, kitoloncolva... a románokat a legkevésbé sem tisztelte, lenézett minket még kitoloncolva is. Felbujtó is volt: karizmatikussága egy egész nemzetet elszédített és ahelyett, hogy hagyta volna őket élvezni a szabadságot, beletaszította őket az abszolutizmus sötétségébe, ahol mi, erdélyi románok, a kossuthista politikának hála, máig is határtalanul szenvedünk.”⁴¹ Ezen minden tekintetben ellenséges Kossuth-kép egyáltalán nem ismeri el Kossuth 1849 nyarán, a magya—román megbékélés érdekében tett lépéseit.

Figyelemreméltó a trónbitoló- és az „ország ellensége” vád az 1848–1849-es magyar politikát illetően. A dualizmus alatti sérelmek után talán nem meglepő, hogy a 46 évvel korábbi polgári reformokról a románok nem ejtettek szót, de az már annál inkább, hogy az idézetek a románok elnyomásáról beszélnek. Kételyek merülnek föl a Kossuthot egyértelmű ellenségnek kikiáltás okaival kapcsolatban. A kiegyezés utáni magyarosító politikára szabhattak ki kétségbeesett kritikát ezzel, ugyanis a cikkek azt 1848-ban gyökerezettették. Azaz a *Tribuna* szerint: „ha összehasonlítjuk 1848–1849 politikai történéseit azzal, ami 1867 óta történik... láthatjuk, hogy úgy hasonlítanak egymásra, mint két tojás... 1848–1849-ben ugyanúgy, mint 1867 óta a magyarosítás mániája a magyar politika működtető motorja” – írta a *Tribuna*.⁴² A lap tehát a magyarosítás szempontjából tett egyenlőségelet 1848 és a dualizmus közé.

Ennek miértjére a *Gazeta* adott választ: „Amennyire tisztelték a magyarok, legalább annyira gyűlölte a többi erdélyi és magyarországi nemzet, amiért tűzzel-vassal akarta őket elhazátlantani, magyarrá változtatni... ezért minden nem magyar nemzetnek, aki védeni akarta szabadságát, nemzetiségét és nyelvét, fel kellett vennie a harcot Kossuth csapataival... Ő volt az, aki megalkotta a magyar fajgyűlöletet, amely ma már jelen van minden szociális rétegben. Ő volt az, aki erőszakkal magyarosított minden nem magyar népet.”⁴³ Tehát a legrégebb óta megjelenő román lap úgy magyarázta a románok 1848–1849-es harcát, mintha már akkor a (Kossuth megtestesítette) magyar politika magyarosító törekvései ellen folytatták volna a küzdelmet.

Összegzésül megállapítható, hogy kizárólag negatív hangvételt sugároz a három napi- és egy hetilap; a volt kormányzó románokkal szembeni „ellenséges” tevékenységét hangsúlyozták, a magyarosító, ellenség Kossuth képét szándékoztak átadni a román olvasóközönségnek. Hogy mindez mennyire jutott el a román tömegekhez, azt eleve behatárolta, hogy a románok 85,9%-a analfabéta volt.⁴⁴ Az olvasóközönség korlátozott volta miatt a román sajtóorgánumok vélekedését így nem tekinthetjük a román társadalom általános visszhangjának, de értelmiségének annál inkább. A román parasztság és kispolgárság (többségében írástudatlan) tömegei is közömbösnek mutatkoztak a nemzeti ügy iránt, így – némi nyomás mellett – rendszeresen a kormánypártra adták szavazataikat (a választójoggal rendelkezők természetesen).⁴⁵

⁴⁰ *Tribuna*, 1894. márc. 20.

⁴¹ Uo. 1894. márc. 23.

⁴² Uo. 1894. márc. 20.

⁴³ *Gazeta Transilvaniei*, 1894. márc. 25.

⁴⁴ 1890-es adat. *Magyarország története*. 1979. 1341.

⁴⁵ Kemény 1952. 645–647.

A román lapok magyarellenes kirohanásai nehezen magyarázhatóak pusztán 1848–1849-es sérelmekkel. A *Replika* és a *Memorandum* ügye okozta túlfűtött kormányellenes román hangulat erőteljesen rányomta bélyegét az 1894. márciusi–áprilisi cikkekre. Ezért sem figyelhető meg eltérés a temesvári és az erdélyi sajtó között, ugyanis amíg 1848–1849 alapján elvárható lett volna egy differenciáltabb Kossuth-kép a magyarországi, illetve erdélyi románoknál (ne felejtjük el, hogy amíg 1848–1849-ben Erdélyben polgárháború folyt, Magyarországon több mint húszezer román harcolt besorozottként a honvédseregben!), az unió utáni magyarosító politika, illetve a *Memorandum* ügye egyaránt érintette mindkét román irányzatot. A magyar politika, a magyar kormány gyászolta Kossuthot, vagy legalább rokonszenvet érzett iránta; 1848–1849 mellett a kilencvenes évek kormánnyal ellenséges viszonyba kerülő román értelmiségi generációja ezért is zárkózott el szigorúan a gyásztól, „árulónak” kikiáltva azt, aki abban a magyar politika mellett kegyeletét kifejezte. Ennek alapján sorolhatták Kossuthot „egy kategóriába” a magyarosító szabadelvű párti hatalommal – miként a tanulmányozott sajtóorgánumokból kivehető. 1894 tavaszának román sajtóorgánumaiban tehát az eltelt időszakot figyelembe vevő, megfontolt múltértékelés helyett Kossuthtal kapcsolatban a magyar asszimilációs politikára adtak választ. Emellett a román nemzeti(ségi) mozgalom kényszerű passzivitásban volt, az Országházban, a politikai életben nem adhattak hangot sérelmeiknek, így azok a sajtón keresztül, a Kossuth-nekrológokban „csattantak ki”. Sérelmeik „átfestették” a Kossuth-képet, a temetés kérdése és az ahhoz kapcsolódó politikai afférok adtak alkalmat a magyarosítás elleni felszólalásaikra. A román sajtóban olvasható álláspontok, vélemények, és a gyász merev elutasítása tehát nem pusztán 1848–1849, hanem az 1894-et megelőző évek politikájának következménye.

A passzivitásba vonult nemzeti(ségi) pártoknak, nemzeti(ségi) eliteknek sajtón keresztüli átfogó vizsgálata az évtized „forró pontjain” (Kossuth temetése, Memorandum-per, Nemzeti(ségi) Kongresszus, Millennium stb.) árnyalhatja tovább a dualizmus kori nemzeti(ségi) kérdés történetét, historiográfiáját.

Felhasznált irodalom

Sajtókiadványok:

- *Dreptatea* 1894. március 25. 30., április 3., 10., 20. ford.: Major Andrea.
- *Foaia Poporului* 1894. április 22. ford.: Major Andrea.
- *Gazeta Transilvaniei* 1894. március 22., 25., április 1. ford.: Major Andrea.
- *Tribuna* 1894. március 20., 23., április 3. ford.: Major Andrea.

Forráskiadványok:

- *Iratok a nemzeti(ségi) kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867–1892.* Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor. Budapest, 1952. Tankönyvkiadó.
- *Iratok a nemzeti(ségi) kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892–1900.* Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor. Budapest, 1956. Tankönyvkiadó.
- Jancsó Benedek: *Defensio Nationis Hungaricae.* Budapest, 1920. Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája.

Szakirodalom:

- Magyarország története (1848–1890). Szerkesztette: Katus László, főszerkesztő: Kovács Endre. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó.
- Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész – A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. Budapest, 1947. Gergely R. R.-T. kiadása.
- Puttkamer, Joachim von: Schulalltag und Nationale Integration in Ungarn. München, 2003.
- Macartney, C. A.: The Habsburg Empire 1790–1918. London, 1969. Weidenfeld and Nicholson.
- Dr. Asztalos Miklós: A nemzetiségek története Magyarországon – Betelepülésüktől máig. Budapest, 1934. Lantos Könyvkiadó Vállalat.

A kiskunmajsai zsidóság tragédiája

PAP ELIZA

A zsidók hátrányos megkülönböztetése nem volt előzményektől mentes a község életében sem. Már a 19. század kezdetén találkozhatunk olyan intézkedésekkel, melyek igen szűk határok közé szorították a kereskedni és letelepedni kívánó zsidókat. Somodi Henrietta *Zsidók Bács-Kiskun megyében* című munkájában megjelenésüket 1840 utánra teszi, azzal magyarázva, hogy a területen korábban nem lakhattak zsidók. Állítása szerint főleg Izsákról és Kiskunhalasról érkeztek a községbe,¹ mely megállapítás valóban helytálló, ugyanakkor néhányan már 1840 előtt letelepedtek Kiskunmajsán, mivel ideiglenes bérleti szerződésekkel majdhogynem állandó lakói lehettek a községnek.² Ezt támasztja alá a váci egyház statisztikája is,³ mely szerint 1835-ben már hét zsidó vallású egyén élt a községben.⁴ Ezzel szemben az 1840-es népszámlálás már csak négy zsidó vallású egyénről tud.⁵ Az mindenesetre bizonyos, hogy legnagyobb hullámban 1840 után telepedtek meg a községben, ahogyan ezt a statisztikai adatok is alátámasztják.⁶ A jászkun kerületek antiszemita hozzáállása ellenére a 19. század második felében tovább növekedett a zsidók számaránya. Ezt bizonyítja, hogy 1852-ben már imaház építésére kértek engedélyt, azonban a kerület megtiltotta az építkezést,⁷ így a helyi zsinagóga felépítésére csak 1870-ben kerülhetett sor.⁸ Az imaház egy egyszerű parasztház formáját viselte. A hitközség elnöke Stein Miksa, a sakter és kántor Grünwald Henrik volt.⁹ Volt külön rabbijuk, sakterük, temetőjük és iskolájuk is, melyet 1903-ban adományból építették fel a zsinagóga udvarában. Zsidó egyesületek is működtek a községben, így a Chevra Kadisa és a Hachsara. A zsidók emancipációja felé mutatott az is, hogy 1865-ben zsidó iskolafelügyelőt választottak.¹⁰ Az 1867-es kiegyezés a zsidóság életében újabb mérföldkönek számított, ugyanis a XVII. törvénycikk az izraelita vallásúak egyenjogúságáról rendelkezett polgári és politikai jogok tekintetében egyaránt. 1868-ban a helyi zsidókat is felvették a választási névjegyzékbe, ezzel jelezve, hogy egyenrangúnak számítanak a település politikai életében.¹¹ A kiskunmajsai zsidó hitközség 1869-ben nyilvánította magát ortodoxnak, majd 1885-ben a kiskunfélegyházi hitközséghez csatlakozott.¹² 1870-ben Révfy Imre, Kiskunmajsza főjegyzője népszámlálást rendelt

¹ Somodi Henrietta: *Zsidók Bács-Kiskun megyében*. Makkabi, Budapest. 2001.

² Csík Antal: *A régiekről...* Majsza Alapítvány, Kiskunmajsza. 2009. 57.

³ Uo.

⁴ Kozma Huba – Závada Pál: Kiskunmajsza társadalomszerkezete 1945-ig. In: Kozma Huba (szerk.): *Majσαι Beszélgetőkönyv*. Kiskunmajsza, 2001. 34.

⁵ Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1993. 226.

⁶ Ld.: Melléklet 1. táblázat.

⁷ Zsidó Péter (gyűjt.): *Adatok Kiskun Majsza történetéhez*. III. 1940. (kézirat) 85–86.

⁸ Randolph L. Braham: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. II. kötet. Park, Budapest. 2007. 859.

⁹ F. Szabó Géza (főszerk.): *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye ismertetője és címtára*. II. Budapest, 1930. 125.

¹⁰ Zsidó Péter (gyűjt.): *Adatok Kiskun Majsza történetéhez*. IV. 1942. (kézirat) 202.

¹¹ Uo. 216.

¹² Braham, 2007. 859.

el, melyből megtudhatjuk, hogy nem sokkal a kiegyezés után a községben 152 zsidó személy lakott.¹³

1876-ban felosztották a Hármaskertületet, és Kiskunmajsa a Kiskunság egyéb helységeivel együtt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez került.¹⁴ A kiskunfőlegyházi járás alá osztották be Kiskunmajsát Alpárral, Gátérrel, Jakabszállással, Jászszentlászlóval, Ókékcskével, Pálmonostorával, Szankkal, Tiszaújfaluval és Újkékcskével együtt. A kiskunfőlegyházi járások zsidó lakosainak számát összevetve megállapítható, hogy Újkékcske mellett Kiskunmajsa községben élt a legnagyobb számú zsidó közösség.¹⁵

Statisztikai adatok támasztják alá, hogy a helyi zsidóság a századforduló tájékán érte el a legnagyobb számarányát, olyannyira, hogy az 1910. évi népszámlálás már 168 izraelita vallású személyt jegyzett a község életében.¹⁶ Többségben a kereskedő és vállalkozó réteghez tartozott Kiskunmajsa zsidó polgársága, a „szabad értelmiségi” pályán csak csekély szerepük volt. Mindössze három orvosról van tudomásunk. A község első nyomdáját Schwarcz Artúr alapította 1906-ban.¹⁷ Újsága, a *Kiskunmajsai Hírlap* társadalmi, gazdasági és szépirodalmi hetilap volt. Családja a nyomda mellett egy több száz kötetes kölcsönkönyvtárat is működtetett. A helyi zsidók már a századforduló előtt kialakították saját közösségüket. A község mindennapjaiból a zsidó polgárok tisztességgel kivették a részüket. Dolgoztak, ki-ki szakmájának, hivatásának megfelelően. 1914-ben azonban kitört az első világháború, majd 1919-ben jött a Tanácsköztársaság, mely mérföldkőnek számított a zsidóság életében is. Az „őszirózsás forradalom” vihara és az azt követő fehérterror nem kímélte a Kiskunmajsán élő zsidókat sem. Schwarcz Endre visszaemlékezésében ezt olvashatjuk: „Az őszirózsás forradalom előestéje a zsidó boltok feltörésével kezdődött Kiskunmajsán. A mi nyomdánk falára is fölfestették, hogy zsidóval csak hazaáruló áll szóba.”¹⁸ Emerichné Fischhoff Anna visszaemlékezéséből további információkat tudhatunk meg a községben történt eseményekről. „A 19-es forradalmat is átvészeltük. Sok kinkeserves élményem volt. Emlékszem, hogy sok pesti képviselő úr lejött Kiskunmajsára annak idején, akkor is volt rablás, akkor is kirabolták a zsidó kereskedőket. Tizenkilencben itt volt Gömbös Gyula és nagy beszédet tartott a piacon. Vége volt a beszédnek, mi nem mentünk ki, itt a Patyi-háznál néztünk kifelé, és később hallottuk, hogy a beszéd végén kiadták a jelszót, hogy: a zsidókhoz! Megkezdték a Lázárnál, aztán a Nagy-Weinbergeréktől kezdve lefelé Beck Ignácokat kirabolták, a Steinéket kirabolták, a Flajseréket kirabolták... Mikor lezajlott a vörös uralom, jöttek a fehérek, azután a román katonák. Sok mindenem keresztülmentünk.”¹⁹

¹³ Kozma – Závada, 2001. 9.

¹⁴ Uo. 8.

¹⁵ Kepecs, 1993. 226.

¹⁶ Uo.

¹⁷ „Kiskunmajsa első nyomdáját édesapám alapította 1905-ben.” In: Schwarcz Endre visszaemlékezéséből. (A második világháború után Szőnyi Endre). Csík Antal magángyűjteményéből. Csík Antal feltételezhetően innen vette át ezt a hibás, 1905-ös adatot, de valójában az iparjogosítványt Schwarcz Artúr számára 1906. október 8-án adták ki. Ld.: BKMÖL – kiskunfőlegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 5494/1944. (30/1906. szám alatt kiadott iparjogosítvány. BKMÖL – kiskunfőlegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 5494/1944.

¹⁸ Schwarcz Endre visszaemlékezéséből.

¹⁹ Kozma – Závada, 2001. 16.

A feszültségekért a Tanácsköztársaság helyi vezetőit, főleg a zsidókat tették felelőssé. 1919 augusztusában a helyi képviselőtestület azzal az egyértelmű követeléssel fordult az előljáróshoz, hogy a testület zsidó tagjait zárja ki, mivel azok a kommunizmus előidézői voltak. Így került sor Günsberger Gyula, a Székely testvérek és Beck Ignác eltávolítására a képviselőtestületből.²⁰ A forradalom után a Kiskunmajsára érkező Héjjas Iván vezette különítmény feldúlta üzleteiket és otthonaikat. A tragikus eset Sugár Ferencné 1948 januárjában felvett nyilatkozatából derül ki, miszerint 1920 nyarán, amikor a Héjjas Iván-féle különítmény Francia Kiss Mihály vezetésével Kiskunmajsán tartózkodott, őt, sógomóját és több, jelenleg már nem élő társait Francia pribékjei el akarták hurcolni, és meg akarták gyilkolni. Mariska György kiskunmajsai csendőr főtörzsőrmester életét kockáztatva elbújtatta őket a lakásán, megmentve őket a biztos haláltól.²¹ A húszas évek közepétől némileg könnyebb lett az életük, de ez nem tarthatott sokáig.

Az 1941. évi népszámlálás Kiskunmajsai községben 138 izraelita vallású személyt jegyzett. A korábbi három évtizedhez képest ez 30 fős csökkenést jelentett. 1930 és 1941 között a zsidó lakosok számát tekintve a kiskunfélegyházi járáson belül Kiskunmajsai község esetében volt a legnagyobb a visszaesés.²² 1938 januárjában vitéz dr. Endre Lászlót választották meg Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjává, akiről ismeretes, hogy könyörtelen szigorral hajtotta végre a zsidótörvényeket. Elsősorban az ő jelenléte eredményezte, hogy a vármegye területén fokozódott az antiszemitizmus. Ezt a zsidóellenes közhangulatot Kiskunmajsán is érezni lehetett. 1937–1938 telén egy néhány főből álló csoport zsidó házakat rongált meg, ismeretlen elkövetők pedig kidöntötték a zsidótemető vályogkerítését és a sírok jelentős részét.²³ Ez a fajta magatartás csak a helyi lakosság töredékére volt jellemző, a többség jó embereknek tartotta őket, akik ha kellett, többször kölcsönt is adtak az arra rászorulóknak. A községben 1938 nyarán megszerveződött a Rongyos Gárda, majd 1939. január 8-án a Magyar Fajvédők Országos Szövetségének kiskunmajsai csoportja.²⁴ A helyzeten tovább rontott Endre László alispán 1940. májusi látogatása, mikor is a Hősi Emlékmű és Országzászló avatásán mondott ünnepi beszédében, erős antiszemitizmusával tovább szította a zsidóellenes közhangulatot. *„A hazáért elesettek minden csepp vére igen drága vesztesége a magyar fajnak... A múltból le kell vonni a tanulságot. Kezdjük a bírálatot önmagunkon. És nézzük, vizsgáljuk, mi volt az oka annak, hogy az a legyőzhetetlen erős hadsereg... egyszerűen csak összeroppant. Az okot mindenestre a zsidó és szabadkőműves sajtóban és a nyílt entent-barát agitációban kell keresniük... A zsidó hadsereg megmetyekezte a frontot, kiélte a lelkekből a Krisztusba, a hazába vetett hitet. A zsidóság szíve sohasem dobogott a magyar hazáért.”*²⁵

A második zsidótörvény értelmében megkezdődött a helyi zsidóság állampolgárságának felülvizsgálata.²⁶ A csendőrség a vizsgálatokat 1939-ben és 1940-ben folytatta le, amikor a zsidóknak be kellett mutatniuk eredeti állampolgársági bizonyítványukat. Valószínűleg ez a község összes izraelita polgárát érintette, azonban csak kilenc személy esetében állnak rendelkezésünkre levéltári források. Két személy esetében történt feljelentés a Külföldieket

²⁰ Uo. 31.

²¹ Csik Antal magángyűjteménye.

²² Kepecs, 1993. 226.

²³ Kunsági Hírlap, 1937. február. 21. 3. o.

²⁴ BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 1942/1939.

²⁵ Kunsági Hírlap, 1940. június. 2.

²⁶ BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3887/1939.

Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) felé, a többiek ugyanis a magadott időn belül igazolni tudták állampolgárságukat. A legnehezebb helyzetbe özv. Wolf Árminné került, aki 1942 márciusáig sem tudta bemutatni magyar állampolgársági bizonyítványát és igazolni leszármazását. Emiatt megtiltották számára, hogy Kiskunmajsa községet engedély nélkül elhagyja. Szerencséjére az 1941-es nagy, országos idegenellenőrzési razziát átvészelte, de még 1943 májusában is kétes állampolgárnak számított. A főszolgabíró 1944. január 5-én kiutasította az ország területéről, de mivel március 8-án bemutatta a még januárban kelt állampolgársági bizonyítványát, a KEOKH hat hónap próbaidőre felfüggesztette az országból való kiutasítását, erkölcsi és politikai magatartását pedig figyelemmel kísérték.²⁷ Ezzel peres ügyeinek sora nem szakadt félbe, ugyanis áruelevonási vétség gyanújával a kiskunmajsai járórok feljelentették.²⁸ A főszolgabíró 1944. július 17-én elbírálás végett a Kecskeméti Királyi Ügyészséghez továbbította az asszony elleni iratokat. Az ellene indított eljárást 1944 nyarán folytatták le, amikor már özv. Wolf Árminné a szegedi gyűjtőtáborban a deportálására „várt”.

Mindezzel egy időben Endre László 50 490/1939. kig. számú alispáni rendeletének megfelelően Kiskunmajsán is megkezdődött a zsidók iparjogosítványainak felülvizsgálata, amely a község összes zsidó kereskedőjét érintette. Igazolniuk kellett, hogy ők maguk és szüleik Magyarországon születtek, és hogy felmenőik az 1851. év első napja óta állandóan Magyarországon éltek. Itt szeretném felhívni a figyelmet egy fontos megállapításra, mely a visszavont zsidó iparjogosítványok időpontjára vonatkozik. Az alispán 1943. január 8-án arra utasította a járás főszolgabíróját, hogy tegyen bejelentést a jogosítványok bevonására vonatkozóan az 1938-as évtől kezdődően.²⁹ A kimutatás alapján 44 kiskunmajsai zsidó kereskedőtől vonták meg iparjogosítványát, vagy adták vissza azt „önként”. Somodi Henrietta *Zsidók Bács-Kiskun megyében* című munkájában azt állítja, hogy a kiskunmajsai zsidó kereskedőktől 1938-ban vonták be az iparengedélyeket. A községre vonatkozó kimutatást megvizsgálva viszont arra a megállapításra jutottam, hogy ez nem felel meg a valóságnak, ugyanis 1938-ban csak egy kereskedőnek szűnt meg az ipara, és 1940-ben történt meg a legtöbb, szám szerint 13 iparengedély visszavonása.³⁰ A kiskunmajsai zsidó kereskedők többsége azonban a kilátástalan körülményekből adódóan „önszántából” vált meg iparától. Ekkor többen elhagyták a községet, és a biztosabb életkörülményeket keresve a nagyobb városok felé orientálódtak.

Ezzel nem fejeződött be az alispáni rendeletek sora. 1940-ben a zsidó árusokat kitiltatta a helyi piacokról, 1941 folyamán pedig a zsidó tulajdonban lévő rádiókat foglaltatta le. Országos szinten ez különleges esetnek számított, ugyanis majd két és fél évvel megelőzte az ilyen tárgyú kormányrendeletet. A főszolgabíró többek között arra hivatkozott, hogy a köznyugalom és közrend fenntartása elsőrendű államérdek, ezért a rádiókészülékek lefoglalásával elejét kell venni, hogy az ellenséges propagandahírek a lakosság körében komolyabb megmozdulást idézzenek elő.³¹ 1941 augusztusában alispáni rendelkezés folytán sor került a helyi zsinagóga bezárására is.³²

²⁷ Uo. 6016/1944.

²⁸ Uo. 5481/1944.

²⁹ Uo. 1941/1943. Ld.: Melléklet 2. számú dokumentum.

³⁰ Uo.

³¹ BKMÖL – Munkásmozgalmi iratok. IV. 907. g. 5592/1941.

³² Braham, 2007. 809.

Az 1940-es években több helyi zsidót is állambiztonsági szempontból megbízhatatlannak minősítettek. Közülük sokakat munkatáborokba internáltak vagy rendőri felügyelet alá helyeztek.³³ Beck Adolf esetében olyan szigorú volt a rendőri felügyelet, hogy 1943 februárjában Szegedre internálták.³⁴

1943-ban alispáni rendelet folytán a kiskunmajsai előljáró, vitéz Szendrőy István az öt holdon aluli zsidóbirtokok kiosztását szervezte meg, kiemeltképp hadirokkantak, hadiözvegyek, sokgyermekes családok részére. Öt zsidó birtok jöhetett számításba, melyek között szerepeltek a kiskunmajsai izraelita hitközség szántói és szőlőbirtokai is.³⁵ 1941-ben és 1944-ben több zsidó személy ellen indult eljárás. A legjellemzőbb vádak a következők voltak: árulvonás, kihágás, közellátási érdekeket veszélyeztető vétség, valamint rémhírterjesztés. Sokakat internáltak is közülük, főleg Sárvára és Kistarcsára. 1944 májusában felsőbb utasításra sor került a két zsidó egyesület felszámolására is.³⁶ Az eseményeket követően több zsidó család elhagyta Kiskunmajst. Mindezek nyomán jelentősen visszaesett a település zsidó közösségének létszáma, olyannyira, hogy az 1941-es népszámlálás és az 1944-es adat között³⁷ 61 fős eltérést tapasztalhatunk. Ez a nem csekély számú különbség feltételezhetően elköltözésekből, munkaszolgálatra bevonultakból, internáltakból és az elhunytak számából adódik.

A kiskunmajsai zsidók összegyűjtésével, majd a gettóba szállításukkal kapcsolatban csak csekély, de annál fontosabb levéltári dokumentumok maradtak fenn. Elsőként kell kiemelnem azt a főszolgabírói jelentést, melyből egyedüli forrásként derül ki, hogy 1944. május 13-án 75 zsidó élt a deportálás előtti Kiskunmajson.³⁸ Ennek a dokumentumnak az ismeretében hibás Somodi Henrietta állítása, miszerint Kiskunmajsáról 126 zsidó polgárt vittek el a kömpöci gettóba.³⁹ A gettórendeletet követően az új alispán, Sági József felszólította a kiskunfélegyházi főszolgabíró, hogy tegyen előterjesztést a zsidók lakhelyének kijelölése tárgyában. A kiskunmajsai előljáró a zsidók elhelyezésére több megoldást javasolt. A főszolgabíró azt szerette volna, ha Kiskunmaja helyett Kiskunfélegyházán helyeznék el őket. Ennek ellenére az alispáni rendelet mégis Kömpöcpusztát jelölte ki a járás községei számára gettóközpontnak.⁴⁰ Sikertült pontosítanom a kiskunmajsai zsidók gettóba szállításának időpontját is. 1944. június 1-jén a kiskunmajsai előljáróság jelentést tett a főszolgabírónak Neumann Herman kiskunmajsai zsidó iparának felülvizsgálata tárgyában. Egy „elejtett” mondatából kiderül, hogy a helyi zsidókat május 22-én szállították el a kömpöci gettóba. Hiteles időpontként tehát május 22-ét kell elfogadnunk, ugyanis ezt bizonyítja a kiskunmajsai előljáró jelentése is, melyet Cseh Gyula főszolgabírónak címzett.⁴¹ A helyi zsidók összegyűjtéséről a csendőrök gondoskodtak. A

³³ BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 10955/1943.

³⁴ Uo. 6890/1941.

³⁵ Uo. 4076/1943.

³⁶ Uo. 3824/1944.

³⁷ A kiskunmajsai fiókhitközség lélekszáma: 77 fő. Frojimovics Kinga–Schweitzer József: *Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest. 1994. 338.

³⁸ BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 4072/1944. Ld.: Melléklet 1. számú dokumentum.

³⁹ Somodi, 2001. 133.

⁴⁰ Molnár Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben*. Szeged, 1995. 119.

⁴¹ BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 3705/1944.

községháza udvarára terelték őket, majd innen hajtották őket a kömpöci gettóba. A betegeket és az időseket stráfkocsra ültették. Egy szemtanú, Balogh Lajos így emlékszik a történetekre: „Nagyon szomorú eset volt. A dátumot már nem tudom, hogy melyik nap hányadikán, csak az egész járás községeiből, akik zsidók voltak, azokat összeszedték. Lovaskocsin hordták be őket. Akkor én már a községházán dolgoztam, a munka az már nemigen ment, az ember olyan ideges állapotban volt, az ablakon keresztül néztem, hogy szaporodnak a községháza udvarán a zsidók. Voltak ott asszonyok, férfi is, kisebb gyerekek, aztán egy része a földön üldögélt, de volt, aki keresett magának kisebb ülökét, padot, valamit, üldögéltek. Este aztán összeszedték őket, és kivitték Kömpöcre.”⁴²

Varga Bürgés Ferenc volt a major bérlője, ahová a zsidókat „kitelepítették”. De nemcsak Kiskunmajsáról, hanem Újkécskéről és Ókécskéről is érkeztek zsidók a gettóba. Kutatásom nyomán elsőként hívom fel a figyelmet a kömpöci gettó négy évvel korábbi munkatábor-funkciójára, minthogy Kömpöcpusztán már 1940 kora őszén munkatábor működött.⁴³ Így érthető, hogy 1944-ben erre a már hasonló célra alkalmasnak bizonyult majorra esett a választás, miután a Kiskunmajsán belüli gettó tervét elvetették. A gettóban őrzött zsidóknak egy Belányi Dezső nevezetű kömpöci kereskedő szállított élelmiszert, természetesen csakis a kiskunmajsai előljáróság engedélye és a csendőrök felügyelete alatt.⁴⁴ „Megtudtam, hogy tizedikén üt a zsidók órája. Hogy milyen formában, azt nem mondták. Tizedikén hajnalban hűsz csendőr jött oda a majorba.”⁴⁵ Levéltári dokumentummal nem támasztható alá, de valószínűsíthető, hogy a bérlő már utólag tudott a 10-i szegedi értekezletről, és ezért állíthatta, hogy ezen a napon vitték el a zsidókat a kömpöci gettó területéről. A csendőrök sietősen összeszedték, majd kivitték őket a kisteleki állomásra, onnan a szegedi Rókusi pályaudvar mellett lévő sportpályára, végül a Cserzy Mihály utcai téglagyárba kerültek. Innen a kiskunmajsai zsidók többsége Auschwitzba került, és csak nagyon kevesen tértek vissza közülük. A téglagyárban töltött időszakról, Auschwitz borzalmairól és a szerencsés megmenekülésről részletesen beszámol Fischhoff Anna, egy kiskunmajsai túlélő a vele készített interjújában.⁴⁶

A zsidók gettóba szállításával egy időben kérvények sora érkezett a főszolgabíróhoz a zsidó lakások, üzletek és raktárak kiutalása céljából. A legnagyobb kereslet az egykor zsidó tulajdonban lévő lakások iránt volt, de emellett jelentős érdeklődés mutatkozott az üzlethelyiségek iránt is. Kiskunmajsán csak kiemelt fontosságú személyek és intézmények részesülhettek a zsidó vagyonból, mint a Magyar Királyi Csendőrőrs, a kommandó orosz parancsnoksága, a csendőr és levante körzetparancsnok.⁴⁷

⁴² Kozma – Závada, 2001. 32–33.

⁴³ Ezt bizonyítja az 1940. szeptember 17-én, valamint az 1940. október 3-án készült fénykép, mely a kömpöci majorban készült. *Paskuj fényképtár*, Kiskunmajsa. Ifj. Belányi Dezső a vele készült interjújában – készítette Pap Eliza, 2011. 02. 27. – megerősítette, hogy a képek a kömpöci major területén készültek. A forrás megbízható, mivel ő maga volt az, aki a második világháború után lebontotta a magtár és a kúria épületét.

⁴⁴ Az ő fia ifj. Belányi Dezső, akivel az előbbi jegyzetben említett interjú készült.

⁴⁵ Varga Bürgés Ferencsel készített interjú. *Új Kun-Majsa*, 1999. augusztus 13. 11.

⁴⁶ Az interjút Kozma Huba készítette 1984-ben. Az interjú gépelt változata csak jóval később készült el. Kozma, 2001. 63–69.

⁴⁷ BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 4633/1944.

A deportálásból, valamint a munkaszolgálatból a helyi zsidók kevesebb, mint fele tért vissza Kiskunmajsára, többségük az auschwitzi gázkamrákban lelte halálát. Egy 1945. október 20-i kimutatásból, mely a Kiskunmajsára hazatért deportáltak neveit tartalmazza, megtudható, hogy Krausz Salamon, Fleischer Albert, Sugár Ferencné, Markovics Magdolna, Markovics Vera és Fleischer Klára túlélte a holokausztot.⁴⁸ Fontos megemlíteni, hogy ez a kimutatás nem teljes, ugyanis erre a listára nem került fel többek között Fischhoff Anna, annak ellenére, hogy ő már 1945 nyarán hazatért. Somodi Henrietta 21 főt említ, akik a holokausztot túlélve visszatértek Kiskunmajsára.⁴⁹ Az eddigi kutatásaim szerint ez valamivel több, pontosan 24 fő.⁵⁰ 1945 és 1946 folyamán több túlélő iparjogositványa újbóli kiadásáért folyamodott a főszolgabíróhoz. Itt, valamint az iparosok és kereskedők 1946. júliusi névsorában találkozhatunk a túlélők neveivel.⁵¹ Ez bizonyítja, hogy a megmaradt zsidóság lassan ismét kezdett bekapcsolódni a község gazdasági és politikai életébe. Fleischer Sándor 1949-ben megalapította Kiskunmajsán az első ipari létesítményt, a gépjárató állomást, és emellett politikai nyomozóként is dolgozott,⁵² hasonlóan, mint Fischhoff László. A háború után Kiskunmajsról a megmaradt zsidóság többsége mégis elköltözött, mivel nem volt akkora ösztönző erő, mely a maradásra sarkalhatta volna őket. Nem szerveződött újjá a hitközség sem. Az 1949. évi népszámlálás százalékos adatai is azt támasztják alá, hogy a holokausztot túlélő zsidók nagy része elhagyta a községet. A 98,1%-ban római katolikus Kiskunmajsán a zsidók számaránya 1949-ben már csak 0,1% volt.⁵³

Egy utolsó „mondat” erejéig Schwarcz Endrét idézném. Szavai ugyanis jól tükrözik, hogyan is érezhettek azok a kiskunmajsai zsidók, akik többsége családjuktól, vagyonuktól, de ami a legfontosabb, emberi méltóságuktól megfosztva tértek újból haza, és végül mégis a távozás mellett döntöttek. *„Csak hűgom miatt jövünk minden évben, nem vonz bennünket ide más. Az anyanyelvem magyar, ez volt a hazám, de se testem, se lelkem nem vágyik ide. Kiskunmajsa? Miért mennék én oda? Nézzem meg a templomot? Lehet, hogy most istállónak használják, ha még megvan.”*⁵⁴

⁴⁸ BKMÖL – kiskunfélegyházi főjegyző iratai. XXI. 107. B. 1092/1946.

⁴⁹ Somodi, 2001. 133.

⁵⁰ Beck Andor (munkaszolgálat), Beck Mór (munkaszolgálat), Beck Zsuzsa, Fischhoff Anna (Auschwitz), Fischhoff Imre (munkaszolgálat, Komázi), Fischhoff László (munkaszolgálat), Fischhoff Sándor (munkaszolgálat, Komázi), Fleischer Albert (Dachau), Fleischer Klára (Auschwitz), Fleischer Sándor (munkaszolgálat), Krausz József (munkaszolgálat), Krausz Mária, Krausz Salamon, Lázár Adolf (munkaszolgálat), Markovics József (munkaszolgálat), Markovics Magdolna (Auschwitz), Markovics Vera (Auschwitz), Molnár János, Molnár Katalin (Mauthausen), Somogyi Ferenc, Sugár Ferencné, Schwartz Endre (munkaszolgálat, Ódörög), Schwarcz Teréz (Auschwitz), Wimmer Erzsébet. – 24 fő.

⁵¹ BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B. 963/1946.

⁵² BKMÖL – XXII. 349. Kiskunmajsa község. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1175 kig./1945.

⁵³ Központi Statisztikai Hivatal: 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településként. Budapest, 1996. 29.

⁵⁴ Schwarcz Endre visszaemlékezéséből.

Források és felhasznált irodalom

Levéltári források/Levéltárak:

BKMÖL = Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára –Kiskunfélegyházi járás főszolgabírójának közigazgatási iratai, a Kecskeméti Népbíróság iratai, Kiskunmajsa község Közgyeűlési jegyzőkönyv (1945–1946), Munkásmozgalmi iratok.

Sajtó

Kunsági Hírlap (1937, 1940)

Kéziratok

Csábrády, 1933.	=	Kiskunmajsa története. Írta: ifj. Csábrády János gyógyszerész, a Kunsági Hírlap szerkesztője. 1933. (kézirat)
Zsidó, 1940.	=	Adatok Kiskun Majsa történetéhez. III. Gyűjtötte: Zsidó Péter, 1940. (kézirat)
Zsidó, 1942.	=	Adatok Kiskunmajsa történetéhez. IV. Gyűjtötte: Zsidó Péter, 1942. (kézirat)

Szakirodalom

Braham, 1997.	=	Randolph L. Braham: A népirtás politikája. II. kötet. Budapest, 1997.
Braham, 2007.	=	Randolph L. Braham: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. II. kötet. Budapest, 2007.
Csik, 2009.	=	Csik Antal: A régiokről... (Csik Antalógia, Csik Antal helytörténész az Új Kun-Majsa újságban megjelent publikációi) Kiskunmajsa, 2009.
F. Szabó, 1930.	=	F. Szabó Géza (főszerk.): Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye ismertetője és címtára. II. Budapest, 1930.
Gyurgyák, 2001.	=	Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 2001.
Kepecs, 1993.	=	Kepecs József (szerk.): A zsidó népesség száma településenként (1840–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.
Kozma, 2001.	=	Kozma Huba (szerk.): Majsai Beszélgetőkönyv. Kiskunmajsa, 2001.
Kozma – Závada, 2001.	=	Kozma Huba – Závada Pál: Kiskunmajsa társadalomszerkezete 1945-ig. In: Kozma Huba (szerk.): Majsai Beszélgetőkönyv. Kiskunmajsa, 2001. 4–46.
KSH, 1949.	=	Központi Statisztikai Hivatal: 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Budapest, 1996.
Molnár, 1995.	=	Molnár Judit: Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkertületben. Szeged, 1995.

-
- Schweitzer – Frojimovics = Schweitzer József – Frojimovics Kinga: Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Budapest, 1994.
- Somodi, 2001. = Somodi Henrietta: Zsidók Bács-Kiskun megyében. Budapest, 2001.

Adatközlők

Balogh Lajos (Kiskunmajsa)

Fischhoff Anna (Kiskunmajsa)

Schwarcz Endre (Kiskunmajsa)

MELLÉKLETEK

Települések 1941. évi közigazgatás szerint	Összes		Izraelita vallásúak					
	Népesség száma							
Kiskunfélegyházi járás	1880	1941	1840	1880	1910	1920	1930	1941
1.Alpár	2423	4866	–	37	38	46	49	31
2.Gátér	..	1275	1	–
3.Jakabszállás	..	2530	1	–	–
4.Jászszentlászló	1345	3174	..	–	–	5	2	–
5.Kiskunmajsa	10163	18282	4	132	168	168	168	138
6.Ókéske	2411	2990	–	19	7	16	12	13
7.Pálmonostora	3043	4114	–	25	12	6	4	2
8.Szank	1294	4660	..	–	6	9	–	–
9.Tiszaújfalu	1218	2370	–	–	5	11	11	5
10.Újkéske	4815	10381	12	130	167	179	163	159
Összesen	26712	54642	16	343	403	441	410	348

1. számú táblázat: Az izraelita vallásúak száma településenként

Forrás: Kepecs, 1993. 226.

Kiskunfélegyházi járás főszolgabírája

36 cin. 1944

4042/944 Nyj

Tárgy: Zsidók számának bejelentése a járás
egy es községeiben.

Hiv. szám: 7194/ 1944 közell

A l i s p á n u r !

Sürgős
BudapestTávirati rndeletére tisztelettel jelentem, hogy járásom községeiben
a következő számú zsidók vannak:Alpár. 6. Kiskunmajsa 75. / Ókéske 8/ Pálmonostora 3.
Tiszaújfalú 3, Ujkéske 84. Összesen 179.

Kiskunfélegyháza 1944 május hó 13.án.

S E L I D Z É S I H A T Á R I D Ő 10 É

főszolgabíró

KIADATOTT

1944. 5. 13.

1. számú dokumentum: A kiskunfélegyházi főszolgabíró jelentése a zsidók létszámáról,
1944. május 13. Forrás: BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV.
907. B. 4072/1944.

195. Biz
1943.

Főszolgabíró. kiskunfélegyházi város

Kimutatás

Zsidó iparjogosítványok visszavonásáról

F. sz.	Év.	1922. II. 26. 696-ú alapján visszavontak	1922. II. 26. 725-ú alapján megsemmisít.	lemondások feltételei megsemmisít.	
1	1938	—	1	—	
2	1939	—	1	—	
3	1940	13	1	—	
4	1941	1	1	5	
5	1942	—	4	17	
6	1943	—	—	—	
Összesen		14	7	22	

Kiskunfélegyháza 1943. febr. 2. r.m.

Főszolgabíró

2. számú dokumentum: Kimutatás a kiskunmajsai zsidó iparjogosítványok visszavonásáról
 Forrás: BKMÖL – kiskunfélegyházi főszolgabíró közigazgatási iratai. IV. 907. B.
 1941/1943

Az 1956-os forradalom és szabadságharc új megközelítései. A felelősség kérdése a nemzetközi szerződések tükrében

NAGY GYÖNGYI

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc történetét sokan sokféleképpen vizsgálták már. Számos monográfia, tanulmány, forrásgyűjtemény született, s legtöbbször az eseménytörténet, a politikátörténet, a hadtörténet, s újabban a szociológia oldaláról közelítettek a témához. Az utóbbi időkben fontos területe lett a forradalommal foglalkozó magyar tudományos kutatásnak az *oral history* műfajának művelése is.

A magyar történelem ezen epizódja iránt azonban nemcsak ezek a tudományterületek érdeklődnek, hiszen az 1956-os forradalom rendkívül nagy jelentőséggel bír a világpolitika számára is.

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc nemzetközi jogi vonatkozásai kevésbé tárgyalt területe a magyar történelemnek. Épp ezért a Szovjetunió felelősségét a nemzetközi szerződések tükrében kívánom bemutatni, ezek ugyanis pontosan előírják azt a magatartási formát, amely minden esetben követelmény egy nemzetközi szerződésben részt vevő állam számára.

Az 1956-os forradalom eszméi és hősei csak a Kádár-rendszer letűnésével nyerték vissza megbecsülésüket. A forradalom azonban, minden törekvés ellenére is, még ma sincs az őt megillető helyén a magyar történelemben. A társadalom keveset tud róla, a megtorlásokról pedig alig hallott.

Dolgozatom legfőbb célja felhívni a figyelmet arra, hogy a szovjet intervenció nemcsak azzal járt, hogy a forradalom elbukott és az új bábkormány embertelen megtorlásokba kezdett. A legsúlyosabb következmények az 1956-ot követő esztendőkhöz jelentkeztek, s a mai napig éreztetik hatásukat. A magyar társadalomtól, a viszonylagos jólétért cserébe, a Kádár-rendszer elvárta, hogy ne gondolkodjon, 1956 emlékének ápolását pedig egyenesen megtiltotta.

Az a törekvés, hogy a háborús pusztításokat megfékezzék, nem a modern korban merült fel először. Már Kürosz perzsa király megtiltotta katonáinak, amikor i.e. 538-ban elfoglalták Babilont, hogy a szentélyeket kifosszák. Az ókori Rómában háború idején tilos volt mérget használni, Indiában pedig a sebesült vagy alvó embereket megölni.¹ Hugo Grotius,² a nemzetközi jog atyja a rabszolgatartó társadalmakkal egyetértve munkájában még úgy ír, hogy háborúban az ellenséggel bármit meg lehet tenni, a foglyot meg szabad ölni, ezek „mellőzése viszont emelkedett lelkületre vall és a jó szándékú emberek szemében nagyobb dicséretre méltó.” Ugyanakkor nemzetközi jogba ütköző cselekedetnek minősíti a nők meggyalázását. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) *Társadalmi szerződés* c. munkájában úgy ír, hogy „a háború nem egyének, hanem államok közti viszonyt jelent...”, majd így

¹ Dr. Herczeg Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 16–17.

² Hugo Grotius (1583–1645) művének címe: *De Jure Belli ac Pacis* (1625). Angol fordítását készítette: Francis W. Kelsey: *On the Law of War and Peace* (Clarendon Press, Oxford, 1925).

folytatja: „Az igazságos uralkodó még a háború folyamán is csak az államvagyonot foglalja le, viszont kíméli a magánosok személyét és vagyonát...” A svájci származású Emeric de Vattel (1714–1767) szerint „mihelyt az ellenfelet lefegyverezték és az megadta magát, senkinek sincs joga életét kioltani”.³

Az újkorban a solferinói ütközet volt az az esemény, amelynek hatására felmerült, hogy a háborúzó felek között nemzetközi szerződések megkötése szükséges, amelyekben biztosítják a megfelelő orvosi ellátást a katonák számára. Henry Dunant (1828–1910) *Un Souvenir de Solferino* c. munkájában azt a javaslatot tette, hogy már békeidőben alakuljon minden országban segélyszervezet a katonák ellátására, valamint az államok kössenek nemzetközi szerződéseket, amelyek e segélyszolgálatok működési alapjául szolgálnak. Ezek után az első genfi egyezmény (1864) határozta el, hogy létrehozzák a *Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságát*. Ez az egyezmény lett a fegyveres összecsapások áldozatainak védelméről szóló ún. genfi jog kiindulási pontja.⁴ Az 1863-ban kiadott Lieber-kódex is befolyásolta a későbbi nemzetközi jogalkotást. Az amerikai polgárháború kitörésekor felvetődött az a kérdés, hogy az északi és a déli államok milyen szabályok alapján harcoljanak egymás ellen. A Francis Lieber harvardi jogászprofesszor által kidolgozott Lieber-kódex elsősorban államközi háborúkra vonatkozó szabályokat tartalmazott, de az utolsó fejezete a polgárháborúkról is rendelkezett.⁵ Az 1868-as szentpétervári deklaráció kimondta, hogy „az egyedüli jogos cél, amelyet az államok a háborúban maguk elé tűzhetnek, az ellenség katonai erejének megtörése”. Ez a deklaráció készítette elő az utat az 1899. évi hágai konferencia számára, ahol a történelemben először hoztak jogszabályokat a szárazföldi háború szabályairól.⁶

A 1907-i hágai konferencia megerősítette és kibővítette az 1899-i jogalkotást, s számos egyezményt alkotott.⁷ 1907-ben a IV. egyezmény mellékleteként elfogadták a szárazföldi hadviselés szabályait. Ez *Martensz-klauszula* néven vált ismertté. A háborús bűnösök felelősségre vonásakor 1907 óta mindig megjelenik a Martensz-klauszula való hivatkozás. A II. Miklós cár javaslatára összehívott első és második hágai konferenciákon (1899, 1907) tehát rögzítették a jogszabályokat a szárazföldi és a tengeri hadviselés tekintetében. A fegyverkorlátozási szándék, amely valódi oka volt a konferenciáknak, nagy problémaként jelentkezett.⁸ Az 1907-es hágai egyezmény ma is hatályos szerződés, amely minden államot köt, így része a magyar jogrendnek is.⁹ A IV. egyezmény meghatározza azt is, hogy kik tekinthetők hadifoglyoknak: „1. cikk – A háborúra vonatkozó törvények, jogok és köteleességek nem csupán a hadseregre érvényesek, hanem a néphadra (milíciára) és az önkéntes csapattestekre is irányadók, ha ezek a következő feltételeknek megfelelnek: 1. ha élükön olyan személy áll, aki alárendeltjeiért felelős; 2. ha meghatározott,

³ Dr. Herczeg Géza, 1981. 20–24.

⁴ Uo. 26–27.

⁵ Kovács Péter: *Nemzetközi jog*. Osiris, Budapest, 2011. 568.

⁶ Uo. 37–38.

⁷ I. egyezmény a nemzetközi viszályok békés elintézéséről, II. egyezmény a szerződéses követelések behajtása végett igénybe vett fegyveres erő alkalmazásának korlátozásáról, III. egyezmény az ellenségeskedések megkezdéséről, IV. egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól, V. egyezmény a semleges hatalmak és személyek jogairól és kötelességeiről a szárazföldi háborúban.

⁸ Uo. 569.

⁹ Uo. 491.

megkülönböztetett jelvényt viselnek, amely messziről felismerhető; 3. ha fegyvereiket nyíltan viselik; 4. ha a hadműveleteikben a háború törvényeihez és szokásaihoz alkalmazkodnak. Azokban az országokban, ahol a hadsereg vagy annak egy része néphadból (milíciából) vagy önkéntes csapattestekből áll, a hadsereg elnevezés ezekre is vonatkozik. 2. cikk – Valamely meg nem szállott terület lakosságát, amely az ellenség közeledtével önként ragad fegyvert, hogy szembeszálljon a benyomuló csapatokkal, és amelynek nem volt ideje az 1. cikknek megfelelően szervezkedni, hadviselő félnek kell tekinteni, ha fegyvereiket nyíltan viselik, és ha a háború törvényeit és szokásait tiszteletben tartják. 3. cikk – A hadviselő felek fegyveres ereje harcoló és nem harcoló állományú egyénekből állhat. Úgy amazoknak, mint ezeknek joguk van arra, hogy az ellenség, ha őket elfogja, úgy bánjék velük, mint a hadifoglyokkal.”¹⁰

A 1907-es hágai egyezmény szabályzatának II. fejezete ezen túlmenően azt is kimondja, hogy a hadifoglyokkal emberségesen kell bánni, személyes tulajdonukat nem lehet elvenni, a hadifoglyok internálhatók, de elzárni őket csak megkerülhetetlen biztonsági szempontok alapján lehet.¹¹

Az 1907-es hágai egyezmény IV. egyezménye alapján az 1956-os magyar forradalomban részt vevők *hadviselő félnek tekinthetők*, akiket pedig a Szovjetunió az események után elhurcolt, hadifoglyoknak. A Szovjetunió azzal, hogy elhurcolásuk után nem megfelelő módon bánt velük, s az itthon maradt résztvevőkkel szemben pedig utasítására a magyar kormány súlyos megtorlásokat hajtott végre, megszegte ezt az egyezményt.

A 20. századi hadviselés szabályait (*jus in bello*) az ún. genfi és hágai jogok határozzák meg. A genfi jog a háború áldozatainak védelmére koncentrált, míg a hágai arra, hogy a hadműveletek során milyen elveket kell szem előtt tartani.¹²

Aristide Briand francia külügyminiszter 1927-ben örök barátsági szerződésre tett javaslatot az Egyesült Államoknak. Célja olyan szövetségi hálózat kiépítése volt, amely fenntartja az első világháború után kialakult európai *status quó*. Kellog amerikai külügyminiszter azonban még tovább ment: olyan általános nyilatkozatot tervezett, amely elveti a háborút, mint a nemzeti politika eszközét. 1928-ban így született meg a *Briand–Kellog-paktum* Párizsban. 1929-ben a kezdeményező államok mellett még 59 állam írta alá, köztük Magyarország és a Szovjetunió is. „1. cikk – A Magas Szerződő Felek népeik nevében ünnepélyesen kijelentik, hogy a háborúnak a nemzetközi viszályok elintézése céljából való igénybevételét elítélik, s egymáshoz való viszonyukban erről, mint a nemzeti politika eszközéről lemondanak.” Amikor a szovjetek is csatlakoztak ehhez a szerződéshez, kikötötték, hogy a háború fogalmába minden háború beletartozik, azaz a nemzeti felszabadító mozgalmak elfojtását célzó háború is, továbbá az intervenció, a blokád és a megszállás.¹³ Ezek alapján elmondható, hogy a Szovjetunió már akkor megszegte ezt a nemzetközi szerződést, amikor 1945-ben számos kelet-közép-európai országot megszállt. Ez még akkor is igaz, ha a második világháború alatti és közvetlenül utána keletkezett egyezmények kijelölték számára azt a területet, ahol a befolyását gyakorolhatta. 1956-ban a

¹⁰ Dr. Herczeg Géza, 1981. 54.

¹¹ Uo. 51.

¹² Kovács Péter, 2011. 570.o.

¹³ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések I. 1918-1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 273-276.o.

magyar nemzet felszabadító harcába avatkozott bele intervenciójával, megsértve e szerződést, amelyben számos állam lemondott a háború igénybevételéről, mint a konfliktusok lehetséges rendezési módjáról.

Franklin D. Rooseveltt és Winston Churchill 1941. augusztus 14-én az *Atlanti Chartában* többek között a következőket fektették le: „...tisztelőben tartják minden nép jogát arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amely alatt élni akar...” Ehhez a szerződéshez, amely az amerikai és a brit politika közös alapelveinek meghatározására tett kísérletet, 1941 szeptemberében csatlakozott a Szovjetunió is. Szeptember 24-i nyilatkozatában kimondta, „ebből az elvből [ti. a nemzetek szuverenitásának és egyenjogúságának elvéből – N.GY.] kiindulva a Szovjetunió védelmezi minden nép jogát az állami függetlenségre és országa területi sérthetlenségére, jogát olyan társadalmi rendszer megteremtésére és olyan kormányzási forma megválasztására, amelyet az célszerűnek és szükségesnek tart, abból a célból, hogy országa gazdasági és kulturális felvirágzását biztosítsa”.¹⁴ Mivel az Atlanti Charta a második világháború közepén keletkezett, a német agresszió volt az a körülmény, amely egységbe kovácsolta a Charta szerzőit. A Szovjetunió csatlakozásával önmagára nézve is vállalta a Chartában foglaltakat, s minthogy ezt 1941 után senki nem helyezte hatályon kívül, sőt 1945-ben beépült az ENSZ Alapokmányába, a Szovjetunió ezt az egyezményt is felrúgta, amikor 1956-ban a Kádár-féle bábkormányt állította Magyarország élére, azt ugyanis senki nem választotta meg, legfőképpen nem szabad és demokratikus választások útján.

A szövetséges hatalmak vezetői, Rooseveltt, Churchill és Sztálin 1945. február 4–11. között tartották a második világháború legjelentősebb értekezletét a Krim-félszigeten, Jaltában. Itt határozták el, hogy létrehozzák az Egyesült Nemzetek Szervezetét, s más fontos pontok mellett kidolgozták a *Nyilatkozat a felszabadított Európáról* c. tervezetet. „Az Atlanti Charta ama alapelveinek megfelelően, hogy minden népnek joga van arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amely alatt élni akar, vissza kell állítani mindazoknak a népeknek szuverén jogait és önkormányzatát, amely népeket ettől a támadó nemzetek erőszakkal megfosztottak. (...) A három kormány...együttesen támogatni fogja a felszabadított európai államoknak népeit abban, hogy a) megteremtsék országuk belső békéjének feltételeit; b) hogy szükségintézkedéseket foganatosítsanak az inséget szenvedő lakosság megsegítésére; c) hogy a lakosság összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő ideiglenes kormányhatóságokat létesítsenek, amelyek kötelesek legyenek a lehető legrövidebb időn belül szabad választások útján olyan kormányokat alakítani, amelyek megfelelnek a nép akarátának; d) hogy elősegítsék ilyen választások megtartását mindenütt, ahol ez szükségesnek mutatkozik. (...) A jelen nyilatkozatunkkal újból hitet teszünk az Atlanti Charta elvei mellett.”¹⁵ A kiragadott idézetek kellőképpen mutatják, hogy a három nagyhatalom mit vállalt Jaltában Európa megsegítése érdekében. A Szovjetunió az Atlanti Chartát és a jaltai nyilatkozat V. pontját (Nyilatkozat a felszabadított Európáról) 1945 után több ízben és nemcsak Magyarország ellenében sértette meg. Minthogy azonban kijelölt témám az 1956-os forradalom és szabadságharc, a szerződések figyelmen kívül hagyásának más momentumairól itt nem beszélek. 1956. november 4-én Szolnokon a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány Kádár János vezetésével a Szovjetunió utasítására

¹⁴ Halmosy I. 1966. 516–520.

¹⁵ Uo. 591–592.

alakult meg annak ellenére, hogy már létezett egy legitim magyar kormány Nagy Imre elnökletével. A Kádár-féle bábkormány nem szabad választások útján jött létre, így törvénytelenül lépett annak a kormánynak a helyére, amely egyébként soha nem mondott le, sem 1956-ban, sem azután.

A szövetségesek az *Egyesült Nemzetek Szervezete* létrehozásáról a jaltai értekezleten állapodtak meg. A Biztonsági Tanács öt állandó tagja, a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína az alapokmány végleges kidolgozására 1945. április 25. és június 26. között San Franciscóba hívta össze azt a konferenciát, amelynek végén ötven állam írta alá az *ENSZ Alapokmányát*. Attól az elhatározástól vezérelve, hogy a jövő nemzedékét megmentik a háború borzalmaitól, a *Célok és elvek* c. I. fejezet 2. cikkének 3., 4. és 7. pontjában a következőket fektették le: „A Szervezet összes tagjai kötelesek nemzetközi viszáltaikat békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe. (...) A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon megnyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől, vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell. (...) A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem jogosítja fel az Egyesült Nemzeteket arra, hogy olyan ügyekbe avatkozzanak, amelyek lényegileg valamely állam belső joghatóságának körébe tartoznak.”¹⁶ A Szovjetunió 1956-ban erőszakkal avatkozott be Magyarországon, s ezzel veszélyeztette a nemzetközi békét és biztonságot, a forradalom leverésekor igazságtalanul járt el a magyar harcosokkal szemben, a magyar állam belső ügyeibe avatkozott bele, ily módon az ENSZ Alapokmányának fentebb ismertetett pontjait is megszegte. A forradalom leverése után a magyar politika alakulását még jobban befolyásolta. A háborús bűncselekmények miatti nemzetközi felelősségre vonás először az I. világháború végén vetődött fel. A versailles-i békeszerződés 227. cikke értelmében Németország köteles volt kiadni a listán szereplő személyeket az antanthatalmaknak abból a célból, hogy ellenük eljárást folytassanak. A listát vezető II. Vilmos császár Hollandiában talált menedékre, de mivel a hollandok nem adták ki, eljárást senki ellen sem folytattak. A II. világháború után azonban már másképp történt.¹⁷ Az utolsó években az antifasiszta koalíció vezetői arról állapodtak meg, hogy a háborús bűnösöket felelősségre fogják vonni. Ezt első ízben 1943-ban a moszkvai háromhatalmi nyilatkozatban fejtették ki, a főbűnösök felelősségre vonására pedig az 1945. augusztus 8-i londoni egyezményben¹⁸ felállították a *Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszéket*. Hasonló eljárás keretében a japán főbűnösöket a *Tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszéken* ítélték el. E két törvényszék ítélezési gyakorlata mérőöldkövet jelentett a nemzetközi büntetőjogi felelősségről szóló vitákban. Vádkonstrukciójuk három pillérre épült: béke elleni bűncselekmények, emberiség elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények. Béke elleni bűncselekménynek számított az agresszív háború előkészítése és kirobbantása, s hivatkoztak a Briand-Kellog-paktumra. Az emberiség elleni bűncselekmény fogalma megalkotásának köszönhetően a zsidósággal szemben elkövetett bűnöket egységes egésként lehetett megítélni. A háborús bűncselekmények viszonylatában a Nürnbergi

¹⁶ Halmosy II. 1985. 19–22.

¹⁷ Nagy Károly: *Nemzetközi jog*. Püski, Budapest, 2009. 653.

¹⁸ Egyezmény az európai tengelyhatalmak háborús főbűnösének üldözéséről és megbüntetéséről.

Nemzetközi Katonai Törvényszék kimondta, hogy a hágai és a genfi hadijogi egyezmények a nemzetközi szokásjog részét képezik, így minden állammal szembeállíthatók. A *nullum crimen sine lege* elve, azaz hogy nincs bűncselekmény törvény nélkül, így tehát nem sérült. A törvényszék kimondta továbbá, hogy nem mentesül a felelősség alól az, aki parancsra teljesített, valamint a kormányzat sem. A nürnbergi elvek érvényesek és a törvényszék által kiszabott ítéletek akkor is igazságosak, ha a szövetségesek által elkövetett bűncselekmények miatt senkit nem vontak felelősségre. Nem történt felelősségre vonás a katyíni mézszárlásért, a magyarországi „zabrálásért”, Kelet-Poroszország vagy Budapest elfoglalásakor a szovjet Vörös Hadsereg által elkövetett tömeges nemi erőszakért vagy a *malenkij robot* embertelen alkalmazásáért.¹⁹ A londoni szerződés melléklete tartalmazta a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék *Szabályzatát*, amely meghatározta, milyen háborús bűncselekmények vonják maguk után a felelősségre vonást.²⁰ A bíróság szabályzatának 6. cikkelye meghatározza a bűncselekmények jellegét. Három fő bűntettet nevez meg: béke elleni bűntett, háborús bűntett és emberiség elleni bűntett. A lenini–sztálini rendszer mindhárom bűncselekményt számos esetben elkövette. A béke elleni bűntetteket a 6.a cikkelyben határozták meg a következőképpen: „...támadó háború, vagy szerződések, biztosítékok vagy nemzetközi megállapodások megszegésével kapcsolatos háború, vagy valami olyan összehangolt tervben vagy összeesküvésben való részvétel, amely az említett bűncselekmények közül valamelyiknek az elkövetésére irányul”. A sztálini rendszer elkövette ezt a bűncselekményt, amikor 1939. augusztus 23-án Németországgal aláírták a Molotov–Ribbentrop-paktumot Lengyelország felosztásáról, 1939. november 30-án, amikor megtámadta Finnországot és 1950. június 25-én, amikor szovjet támogatással Észak-Korea megtámadta Dél-Koreát.²¹ A Szovjetunió béke elleni bűntettet követett el Magyarország ellen akkor, amikor megszegte az 1947-es párizsi békeszerződés azon pontját, amelynek 21. cikkelye így rendelkezik a szövetséges haderők visszavonásáról: „...a szerződés életbelépését követően minden szövetséges fegyveres erőt 90 napon belül Magyarországból vissza kell vonni, mindazonáltal a Szovjetunióknak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erő tartására, amelyre szükség lehet ahhoz, hogy a szovjet hadseregek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa”.²² Ez a pont valóban azt jelenti, hogy a Szovjetunió tarthat csapatokat Magyarországon, de a csapatok milyenségéről is rendelkezik, amikor előírja, hogy csak olyan fegyveres erőkről lehet szó, amelyekre szükség lehet ahhoz, hogy a Szovjetunió kapcsolatot tudjon tartani az ausztriai megszállási övezetben lévő csapataival. Ezt a békeszerződést a Szovjetunió nem 1956-ban, hanem már a II. világháborút követő években megszegte azzal, hogy a szükségesnél sokkal több katonát állomásoztatott Magyarországon, s ezzel nyilvánvaló célja az volt, hogy felügyelje a magyar politikai élet alakulását, s abba aktívan beleszóljon. 1956-ban az intervencióval magának a békének e szerződésben lefektetett tényét szegte meg, s amíg szovjet csapatok Magyarországon állomásoztak (1991 nyaráig), addig a békeszerződés megszegése folyamatosan fennállt.

A 6.b cikkely a háborús bűntetteket határozza meg, mégpedig úgy, hogy „hadi törvények és szokások megsértése. Ez a törvénysértés a meghódított területeken élő polgári

¹⁹ Kovács Péter, 2011. 360.

²⁰ Nagy Károly, 2009. 654.

²¹ *A kommunizmus fekete könyve*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2000. 12–13.

²² Halmosy II. 1985. 84.

lakosság legyilkolását, kényszermunkára vagy bármilyen más célra való elhurcolását, a vele való rossz bánásmódot foglalja magában, (...) városok és falvak okatlan lerombolását vagy mindenféle katonailag indokolatlan pusztítást.” A sztálini rendszer számos háborús bűntettet hajtott végre: 1940-ben legyilkolták a lengyel katonatiszteket, százezreket hurcoltak a Gulágra, a szovjet katonák tömegesen megerőszakolták a megszállt országok lányait, asszonyait.²³ 1956-ban a Magyarországra érkező szovjet csapatok ennek a törvénynek a megsértésével háborús bűntetteket hajtottak végre, hiszen a fegyvertelen, különben védett státuszú polgári lakossággal szemben is harcoltak, százakat hurcoltak el a Szovjetunióba, s nem kímélték sem a főváros, sem a vidék történelmi épületeit, emlékeit.

Az „emberiség elleni bűntett” kifejezés először 1915. május 18-án jelent meg abban a nyilatkozatban, amelyet Oroszország, Nagy-Britannia és Franciaország adott ki az örményeket legyilkoló Törökország ellen. A Nürnbergi Törvényszéken ez a 6.c cikkelyben a következőképpen jelenik meg: „Gyilkosság, kivégzés, rabszolgasorba döntés, elhurcolás és a háború előtt vagy alatt mindenféle polgári lakosság ellen elkövetett bármiféle embertelen cselekedet...”²⁴ Magyarországon 1956-ban és az azt követő megtorlások ideje alatt a Szovjetunió teljes mértékben kimerítette az emberiség elleni bűntett fogalmát.

A Nürnbergi Törvényszék Szabályzatának 7. és 8. cikkelye a következőket tartalmazza: „az államfők és kormánytagok sem mentesülnek a felelősségre vonás alól” és „az elkövetőt nem mentesíti a felelősség alól az a tény, hogy kormánya vagy előljárója parancsára cselekedett.”²⁵ Ennek alapján az egész szovjet vezetést terheli a felelősség, függetlenül attól, hogy ki-kí hogyan vélekedett akár az első, akár a második szovjet intervencióról az SZKP elnökségi üléseinek vitái közben, 1956. október 23. és november eleje között.

1948. február 18-án Moszkvában létrejött az első magyar–szovjet barátsági, együttműködési és segélynyújtási szerződés. Ez a megállapodás szervesen illeszkedett a többi népi demokratikus állammal kötött barátsági szerződések sorába, amelyek a szovjetek és a szocialista államok, illetve külön-külön a szocialista államok között kötettek meg.²⁶ A szerződések közül, amelyeket a Szovjetunió 1956-os intervenciójával megszegett, ez volt az egyetlen bilaterális, azaz kétoldalú egyezmény. Azzal, hogy a magyar forradalmat fegyverrel fojtották vérbe, s később a megtorlási akciókat is irányították, megsértették az 5. cikkelyt, miszerint „A Magas Szerződő Felek megerősítik elhatározásukat, amely szerint a barátság és az együttműködés szellemében fognak eljárni Magyarország és a Szovjetunió közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok további fejlesztése és megszilárdítása érdekében; kölcsönösen tiszteletben tartván függetlenségüknek, állami szuverenitásuknak és a másik állam belső ügyeibe való be nem avatkozásnak az elvét.”²⁷ A barátsági egyezmény megkötése alkalmából 1948. február 18-án a két aláíró, Molotov és Dinnyés Lajos is beszédet mondott. Dinnyés szerint „most van a magyar népnek első ízben történelmi alkalma egy olyan nagyhatalommal, a Szovjetunióval összefogni, amely önzetlenül és hátsó gondolatok nélkül segíti biztosítani békéjét és függetlenségét”.²⁸ Abban

²³ A kommunizmus fekete könyve, 2000. 13.

²⁴ Uo. 14. o.

²⁵ Sebők János: *Az ítélet napja. Nürnberg, 1946.* Népszabadság könyvek, Budapest, 2006. 30–32.

²⁶ Halmosy II. 1985. 140.

²⁷ Uo. 143.

²⁸ *Magyar–szovjet kapcsolatok 1945–1948. Dokumentumok.* A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma, 1968. 258.

Dinnyés Lajosnak igazat adhatunk, hogy a magyar politikai vezetés történelmében nem fordult elő, hogy egy olyan nagy birodalom, mint a Szovjetunió, szárnyai alá vette volna Magyarországot. A német uralom alól való „felszabadítás” azonban sokkal inkább megfelel az Оккупация, azaz megszállás szónak, hiszen a Szovjet Birodalomnak nem a felszabadítás állt szándékában, hanem a számára sokkal kedvezőbb politikai és gazdasági függés kiépítése, a mindennapi társadalmi életbe való beavatkozás, mondhatni a gyarmatosítás. A szerződés másik jóváhagyója, Molotov ennek ellenére kijelentette, hogy „a szerződés népeink tartós közeledését és szoros együttműködését szolgálja, függetlenségük és nemzeti szuverenitásuk kölcsönös megbecsülése alapján”.²⁹

Az ENSZ Alapokmánya határozottan megszüntette az államok háborúindítási jogát, ennek ellenére 1949-ben a humanitárius jogon belül nagyon fontos intézkedések meghozatalára került sor, amelyek jelentősen kibővítették a háború áldozatainak védelmére vonatkozó nemzetközi jogszabályokat. 1949. augusztus 12-én négy egyezményt írtak alá: I. a hadra kelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javításáról; II. a tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról; III. a hadifoglyokkal való bánásmódról; IV. a polgári lakosság háború idején való védelméről. A négy egyezmény közös jellemzője, hogy az emberiség elvének alkalmazását minél szélesebb körben próbálja érvényesíteni, megerősítve az 1864-es I. genfi egyezményt.³⁰

Témám szempontjából a IV. Genfi egyezménynek van nagyobb jelentősége. Az I/3. cikkely olyan általános rendelkezéseket tartalmaz, amelyeket minden félnek kötelessége betartani fegyveres konfliktus kialakulása esetén: „1. Azokat a személyeket, akik az ellenségeskedésekben nem vesznek közvetlenül részt, ideértve a fegyveres erőknek azokat a tagjait, akik letették a fegyvert és azokat a személyeket, akik betegség, sebesülés, elfogatás miatt vagy más ok következtében harcképtelenné váltak, minden körülmények között, fajon, színén, valláson, hiten, nemen, születésen vagy vagyonon, valamint más hasonló ismérven alapuló bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül emberséges bánásmódban kell részesíteni. Ebből a célból mindenkor és mindenütt tilos a fent említett személyek tekintetében: a) az élet és a testi épség elleni merénylet, különösen bármely formában megnyilvánuló emberölés, csonkítás, kegyetlen bánásmód, kínzás; b) túsok szedése; c) az emberi méltóság megsértése, különösen a megalázó és lealacsonyító bánásmód; d) a szabályszerűen megalakított és a művelt népek részéről elengedhetetlennek elismert igazságszolgáltatási biztosítékok alapján működő bíróság által előzetesen meghozott ítélet nélkül kiszabott büntetés és annak végrehajtása.”³¹ A Szovjetunió már a forradalmi események alatt sem tartotta be ezt a rendelkezést, a megtorlások idején pedig különösen embertelen bánásmódban részesítette azokat, akik a szabad, független, demokratikus Magyarországért harcoltak. A vélt bűnösökkel való bánásmódjuk megalázó és kegyetlen volt. A sortűzek a bizonyítékai annak, hogy sok esetben szabályos eljárás alatt hozott ítéletek nélkül végeztek a felkelőkkel és a forradalomban ténylegesen részt nem vevő polgári lakossággal. Az I/27. cikkely a védett személyekkel³² való bánásmódról

²⁹ Uo. 257.

³⁰ Dr. Herczeg Géza, 1981. 61–62.

³¹ *Nemzetközi jogi olvasókönyv: Dokumentumok, szemelvények.* Szerk.: Nagy Boldizsár – Jeney Péter. Osiris, Budapest, 2002. 800–801.

³² Védett személynek minősülnek a sebesültek, betegek, hajótöröttek, egészségügyi és egyházi személyzet tagjai, hadifoglyok, a megszállt terület polgári lakossága. Dr. Herczeg Géza, 1981. 65.

rendelkezik. „A védett személyeknek minden körülmények között joguk van arra, hogy személyüket, becsületüket, családi jogaikat, vallási meggyőződésüket és gyakorlatukat, életmódjukat és szokásaikat tiszteletben tarthassák. Mindenkor emberséges bánásmódban kell őket részesíteni, és meg kell őket védeni minden erőszakkal vagy megfélemlítéssel, sértéssel vagy nyilvános kíváncsiskodással szemben. A nőket különösen védelemben kell részesíteni minden becsületük ellen irányuló támadással, különösen az erőszakos közöszlélssel, a prostitúcióra való kényszerítéssel vagy szemérmüket sértő minden cselekménnyel szemben.”³³ Az 1956-os intervenció következtében a magyar társadalomban szinte nem volt olyan család, amely valamilyen formában ne lett volna érintett a forradalmi eseményekben és az azt követő súlyos megtorlásokban. A nők számos alkalommal estek áldozatul a szovjet hadsereg katonáinak, a polgári lakosság ellen pedig a sok esetben provokálás útján kialakult sortűzeket, karöltve a magyar hatóságokkal, azért követték el, hogy elrettentsék őket a további megmozdulásoktól.

A megtorlások folyamán, hogy a bűnösnek vélt személyekből hamis vallomásokat csikarjanak ki, a legkülönbébb eszközöket alkalmazták, pedig ezt a genfi IV. egyezmény I. fejezetének 31. cikkelye tiltja, minthogy „A védett személyekkel szemben semmiféle testi vagy erkölcsi kényszer nem szabad alkalmazni, különösen abból a célból, hogy tőlük vagy harmadik személyektől információkat kapjanak.”³⁴ A IV. egyezmény I/33. cikkelye tilt mindenféle csoportos büntetést, a megtorló intézkedéseket, a 42. cikkely pedig a védett személy elhurcolásának szabályozásáról rendelkezik. „Egyetlen védett személyt sem szabad olyan cselekményekért büntetni, amelyet nem személyesen követett el. A csoportos büntetések éppúgy, mint minden megfélemlítő vagy terrorintézkedés, tilosak. A fosztogatás tilos. A védett személyekkel vagy javaikkal szemben megtorló intézkedés alkalmazása tilos. (...) Védett személyek felügyelet alá vételét (internálását) vagy számukra kényszer-tartózkodóhely kijelölését csak akkor lehet elrendelni, ha azt a fogva tartó hatalomnak a biztonsági érdekei feltétlenül szükségessé teszik.”³⁵

Az 1949. augusztus 12-én kötött *genfi egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló kiegészítő jegyzőkönyv 6. cikkelye* ugyancsak megmutatja, hogy a Szovjetunió utasítására végzett megtorlások idején szabálytalanul és igazságtalanul járt el a magyar bíróság, ugyanis „a bűnösnek talált személyekkel szemben ítéletet hozni és a büntetést végrehajtani csak a függetlenségéről és pártatlanságáról alapvető garanciákkal rendelkező bíróság döntése alapján szabad”.³⁶ Ugyanennek a jegyzőkönyvnek a 16. cikkelye intézkedik a *Kulturális javak és kegyhelyek védelméről*: „Fegyveres konfliktusok esetében a kulturális javak védelméről szóló 1954. május 14-i hágai egyezmény rendelkezéseinek fenntartásai mellett minden ellenséges cselekmény tilos történelmi műemlékek, műalkotások vagy kegyhelyek ellen, melyek a népek kulturális vagy szellemi örökségét képezik.”³⁷ 1956-ban a történelmi emlékeiről híres magyar főváros olyan mértékű pusztulást szenvedett, hogy a forradalom után számos helyen újjáépítéseket kellett kezdeményezni. Budapest középületei, történelmi emlékei, de a vidéki emlékművek, templomok sokasága szintén áldozatul esett a szovjet fegyvereknek.

³³ Nemzetközi jogi olvasókönyv: Dokumentumok, szemelvények. 805.

³⁴ Uo. 806.

³⁵ Uo. 808.

³⁶ Uo. 829.

³⁷ Uo. 832.

Annak érdekében, hogy a keleti–nyugati viszony valóban olyan mértékű enyhülést mutasson, ahogyan azt a szovjet vezetés akarta, amikor Hruscsov hatalomra került, olyan lépéssel kellett előállnia, amely ezt a szándékot egyértelműen meg is mutatta. Ezért 1955 áprilisában Moszkvába hívta Julius Raab osztrák kancellárt. A tárgyalások eredményeképpen a Szovjetunió először vonult ki az általa megszállt kelet-közép-európai térség egyik országából, Ausztriából az osztrák semlegességért cserébe. Miután Sztálin 1952-es terve Németország semlegesítésére vonatkozóan nem sikerült, az új politikai vezetés egy másik négyhatalmi megszállás alatt lévő, de még nem teljesen kettészakított országban akarta elérni, hogy birodalma előterében semleges zóna jöjjön létre.³⁸ 1955. május 15-én Ausztria így szuverén állam lett, s a négy megszállási övezet megszűnt. Ausztriában a szovjet zónát biztosító román és magyar utánpótlási vonalak ezzel érvényüket veszítették. Ennek értelmében Magyarországról és Romániából a szovjet csapatokat ki kellett volna vonni. A szovjetek azonban mindenképpen biztosítani akarták magukat a kelet-közép-európai térségben, s ennek Magyarország is fontos eleme volt. Hogy jogalapjuk továbbra is fennmaradjon, egy nappal az osztrák államszerződés aláírása előtt létrehozták a Varsói Szerződést (1955. május 14.).³⁹ A *Varsói Szerződés* 5. cikkelye kimondja, „a Szerződő Felek megállapodtak abban, hogy megalakítják azon fegyveres erőiknek egyesített parancsnokságát, amelyeket a Felek megegyezése szerint az együttesen megállapított elvek alapján működő parancsnokság vezénylete alá helyeznek. Védelmi képességük megerősítésére szükséges egyéb összeegyeztetett intézkedéseket is tesznek, hogy megvédelmezzék népeik békés munkáját, biztosítsák határaik és területük sértetlenségét és az esetleges támadással szembeni védelmét”⁴⁰ Magyarországon 1947 és 1955 között a szovjet „visszamaradt erők” a folyamatos utánpótlás lebonyolítására alkalmas út- és vasútvonalakat biztosították négy hadosztálynyi erővel. Szombathelyen a 17. gépesített hadosztály, Veszprémben egy repülőhadosztály, Debrecenben egy repülő-bombázó hadosztály állomásozott, s mindezek a badeni székhelyű Központi Hadseregcsoporthoz voltak alárendelve. A jugoszláviai kapcsolatok megromlása után Rákosi erősítést kért. 1949 őszén így a 2. gépesített hadosztályt Romániából Magyarországra irányították, a parancsnokság pedig Kecskemétre települt. Az osztrák államszerződésben a szovjetek vállalták, hogy legkésőbb 1955. december 31-ig távoznak Ausztriából. Az utánpótlás biztosítására Pataki István történész szerint elég lett volna néhány ezer fő, azonban ennél sokkal nagyobb létszámú katonaság állomásozott Magyarországon. A szovjet csapatok létszámáról 1957-ig a Szovjetunió nem adott hivatalos felvilágosítást a magyaroknak. 1949-ben, 1953-ban és 1955-ben folyamatosan növelték a csapatok számát. 1949-ben mintegy 11 000 fős gépkocsizó lövészhadosztály érkezett Romániából, s egy repülő és légvédelmi csapat Debrecenbe. 1949–1950-ben a szovjetek négy hadosztállyal kb. 80 városban állomásoztak. 1953-ban a repülőalakulatok számát növelték. A szovjet csapatok 1955-ben Ausztriából kivonultak, de Zsukov marsall parancsával ellentétben, amely a csapatok visszavonásának színhelyétül a Szovjetuniót

³⁸ A neutrális zóna gondolatát leginkább az NSZK remilitarizálásától való félelem táplálta. Az 1954-es párizsi szerződés (Nyugat-európai Unió) ugyanis lehetővé tette, hogy az NSZK csatlakozzon az Észak-atlanti Szerződéshez.

³⁹ Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ, 1945–1989*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007. 136–139.

⁴⁰ Halmosy II. 1985. 284.

jelölte meg, a szovjet egységeket Magyarország területén helyezték el.⁴¹ 1955 szeptemberében így felállították a Különleges Hadtestet, amelynek parancsnokságát Székesfehérvárra telepítették. Feladata az osztrák határ lezárása, védelme, valamint a szovjet csapatok kivonásának biztosítása volt. Parancsnoka Pjotr Nyikolajevics Lascsenko altábornagy lett, aki már 1956 júliusában parancsot kapott, hogy készítsen tervet arra az esetre, ha Magyarországon bármiféle rendzavarás lépne föl. Ez a terv a Hullám (*Volna*) fedőnevet kapta.⁴² Önként adódik a kérdés, vajon a szovjet hadsereg 1956-ban a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek részeként vagy önálló nemzetként avatkozott be a magyar forradalomba? Mivel a Varsói Szerződés megalakulásának külső, nemzetközi indokai voltak, joggal mondhatjuk, hogy önálló nemzeti erőként lépett fel. Nagy Imre snagovi fogságában úgy ítélte meg, hogy a „Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a részt vevő országokra. (...) A Varsói Szerződés igazi értelme tehát az, hogy az egyes országokban elhelyezett szovjet csapatok segítségével olyan politikai, gazdasági és katonai helyzetet biztosítson, amely legjobban megfelel a szovjet hatalmi, katonai törekvéseknek. (...) Amit a szovjet kormány és az SZKP politikai tanácsokkal, utasításokkal nem tud elérni, azt a Varsói Szerződés katonai eszközökkel volt hivatva biztosítani...”⁴³

A szovjet csapatok karhatalmi célú bevetését, védekező tervek készítését sem a Varsói Szerződés, sem más, 1956-ig megkötött szerződés nem tette lehetővé. A Szovjetunió 1956. október 23-án és október 31-én a Varsói Szerződésben megfogalmazott normák felrúgásával döntött a beavatkozásról, így azt a Varsói Szerződésben végrehajtott akcióként nem lehet elismerni.⁴⁴ Egyetértek Horváth Miklós történész véleményével, hiszen a Varsói Szerződés baráti államokat tömörített egy katonai tömbbe, szövetségesek pedig általában nem szoktak egymásra támadni. A Szovjetunió katonai beavatkozása 1956-ban mégis megtörtént. Akár a politika világában, akár az élet más területén vagyunk, ha egy feltételezhető szövetségbe tartozunk, az egymás elleni háború mindenképpen elítélendő. Hogy a magyar nép 1956-ban fellázadt a Varsói Szerződésen belüli domináns szerepben lévő Szovjetunió ellen, az egyáltalán nem meglepő. Ráadásul nem a magyarok voltak az elsők, akik véget akartak vetni a szovjet kizsákmányolásnak. A szovjet birodalom a korábbi esetekben mégsem vitt véghez olyan nagyfokú megtorlást, mint Magyarországon. Ennek okát kereshetjük abban, hogy a magyar forradalom egybeesett a nyugati világ szuezi akciójával, és abban is, hogy Magyarország a birodalom egyik legnyugatibb tagországa volt, Ausztria semlegessé válásával pedig tulajdonképpen az NDK-n és Csehszlovákián kívül nem volt más nyugati bástyája. A Szovjetunió 1956-ban tehát nem a vállalt kötelezettségeinek megfelelően járt el. De a Varsói Szerződés további két pontja is rámutat arra a világos tényre, hogy ez a nagy birodalom milyen könnyen megszegte korábban vállalt kötelezettségeit. 1956-ban nem békés eszközökkel oldotta meg a közte és a Magyarország között kiobbant vitát, pedig a Varsói Szerződés 1. cikkelye ezt előírja: „A Szerződő Felek kötelezik magukat arra, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának megfelelően nemzetközi kapcsolataikban tartózkodnak az erővel való

⁴¹ Horváth Miklós: *1956 hadikronikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 42–43.

⁴² *Szovjet katonai intervenció, 1956*. Szerk.: Györkei Jenő és Horváth Miklós. H&T Kiadó, Budapest, 2001. 9.

⁴³ Uo. 453.

⁴⁴ Horváth Miklós, 2003. 44.

fenyegetéstől, vagy annak alkalmazásától, és nemzetközi vitáikat békés eszközökkel oly módon oldják meg, hogy ne veszélyeztessék a nemzetközi békét és biztonságot.”⁴⁵ Ezen kívül a Szovjetunió megszegte a Varsói Szerződés 8. cikkelyét is, amikor fegyveres közbelépésével beavatkozott Magyarország belügyeibe: „A Szerződő Felek kijelentik, hogy az egymás közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok továbbfejlesztése és erősítése érdekében a barátság és az együttműködés szellemében fognak eljárni, kölcsönösen tiszteletben tartván függetlenségüknek, állami szuverenitásuknak és az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak az elvét.”⁴⁶ A Varsói Szerződés a szovjet diplomáciának tett jó szolgálatot, s elsősorban nem a külső támadás elhárítását célozta, ahogyan azt az okmány megfogalmazza, hanem sokkal inkább a szocialista tömb egységének fenntartását és megmentését. Hogy a Szerződés inkább az utóbbi célt szolgálta, azt az 1956-os magyar forradalom leverése nagyon jól mutatja.⁴⁷

Az SZKP KB elnöksége 1956. október 23-i ülésén foglalkozott első ízben a Budapesten történt eseményekkel. Az ülésen tizenhárman vettek részt, s közülük Mikojan számított a magyar ügy szakértőjének, hiszen ő személyesen ismerte a magyar vezetőket, többször járt Budapesten. Az ülés vitáját ezen a napon Mikojan nyitotta meg. A felkelés leverésének szükségességét ő sem vonta kétségbe, de a „lengyel forгатókönyvet” javasolta, amikor többek között azt a kijelentést tette, hogy „próbálkozzunk politikai lépésekkel, és csak azután vonulassuk be csapatainkat”. Erre a liberális álláspontra a keményvonalasok azonnali elutasítással válaszoltak. A döntő szó azonban Hruscsov kezében volt, aki nem vetette el teljesen Mikojan javaslatát, ám összhangba hozta azt saját elképzelésével. Beleegyezett, hogy támogassák Nagy Imrét, de egyelőre még ne miniszterelnökként, a politikai megoldás felügyeletére pedig két emberét küldte Budapestre: a liberális Mikojant és a keményvonalas Szuszlovot. A rövid ülés végeztével a Székesfehérváron állomásozó Különleges Hadtest megkapta a parancsot⁴⁸ Moszkvából Budapest elfoglalására.⁴⁹ Még ugyanezen a napon, este 20 órakor Gerő Emő Moszkva segítségét kérte a rend helyreállításához.⁵⁰ Hruscsov ekkor közölte az első titkárral, hogy kérését teljesítik, amennyiben a magyar kormány ezt írásba foglalja. Az írásos kérés, amelyet Hruscsov minden valószínűség szerint azért erőltetett, hogy az „törvényes segélykérés”-ként tűnjön fel, nem született meg, Zsukov azonban megkapta a parancsot, hogy az Ungváron lévő szovjet katonai egységekkel foglalják el Budapestet.⁵¹ A magyar felkeléssel ezután az SZKP KB elnöksége érdemben csak október 28-tól kezdve foglalkozott megint. Mikojan és Zsukov beszámolója alapján abban mindenki egyetértett, hogy a budapesti helyzet rendkívül aggasztó, mert olyan politikai fordulat van készülőben, amelyről Moszkvát nem tájékoztatták kellőképpen, vagyis ahogy Molotov mondta „velünk már nem törődnek”. Az

⁴⁵ Szovjet katonai intervenció, 1956, 2001. 284.

⁴⁶ Uo. 285.

⁴⁷ *Világpolitikai lexikon 1945–2005*. Szerk.: Horváth Jenő. Osiris, Budapest, 2005. 625. Ugyancsak jó példa erre az 1968-as beavatkozás Csehszlovákiában.

⁴⁸ 1956. október 23. este 23 óra.

⁴⁹ *Döntés a Kremlben, 1956 – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 120–122.

⁵⁰ Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. 1956-os Intézet, Budapest, 2006. 325.

⁵¹ *Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 122–123.*

elnökségen belül két tábor alakult ki. A „keményvonalasok” közé tartozott Vorosilov, Molotov, Kaganovics és Bulganyin, akik a további katonai akciók indítása mellett álltak. Velük szemben a „liberális” táborba tartoztak azok, akik elkerülhetőnek vélték a szovjet beavatkozás folytatását. Malenkov, Zsukov és Szaburov Mikojan mellett álltak, s lényegében maga a főtitkár, Hruscsov is közéjük sorolható. Az ülés ideje alatt érkezett meg Moszkvába Nagy Imre aznapi kormánynyilatkozatának tervezete, amelyben szerepelt a szovjet csapatkivonás azonnali kérése Budapestről, s azt is felvetette, hogy később egész Magyarországról ki kellene vonni őket, s erről tárgyalásokat kell folytatni. Nagy Imre október 28-i nyilatkozata nemcsak azért volt áttörés, mert átértékelte a helyzetet, s innentől kezdve forradalmi demokratikus megmozdulásként tekintett az októberi eseményekre, hanem azért is, mert ez újabb vitákat gerjesztett az SZKP tagjai között.⁵²

A magyar forradalom célkitűzései a Kremlben nem azért keltettek félelmet, mert azokat jelentős tömegek fogalmazták meg, hanem azért, mert semmiképpen sem akarták, hogy egy újonnan hatalomra jutott kormány elpártoljon tőlük. Október 28-án, miután Hruscsov két lehetőséget is a tagok elé tárt, az elnökség az ő javaslatára végül elfogadta, hogy támogassa Nagy Imre kormánynyilatkozatát. „Támogassuk-e a mostani kormányt, ha ilyen nyilatkozatot tesz? Támogassuk. Nincs más kiút” – hangzott Hruscsov utasítása. Ezzel a szovjet pártfőtitkár a „liberális” vonalhoz csatlakozott, azaz Nagy Imre mellé. Amit Moszkva ekkor elfogadott, az lényegében nem másról szólt, mint a budapesti harcok beszüntetéséről, a budapesti kivonulásról, s a legkompromittáltabb vezetők eltávolításáról.⁵³

Október 30-án aztán a szovjet vezetésnek egyszerre kellett szembesülnie a magyar válság nemzetközi fogadtatásával, az új budapesti fejleményekkel (október 30. – a Köztársaság téri párház ostroma) és a szuezi háború kirobbanása okozta újabb nemzetközi krízissel. Hruscsov október 30-án délelőtt a kínai delegációval folytatott megbeszélést, miközben az elnökség nélküle ülésezett. Miután az elnökségen megszületett a határozat az „erősítés” kiküldéséről Budapestre, megérkezett Hruscsov is, aki közölte, „el kell fogadni a Nyilatkozatot a csapatoknak a népi demokratikus országokból való kivonásáról, (ezeket a kérdéseket meg kell vitatni a Varsói Szerződés ülészakán) azon országok véleményének figyelembevételével, amelyben csapataink ott tartózkodnak”. Ehhez még hozzátette, hogy a kínai delegációval egyetértve „a szocialista tábor országaival fenntartott kapcsolatokat a *pancsa szila*⁵⁴ elveire kell alapozni”. Hruscsov valószínűleg tájékozatta a kínaiakat az október 28-án hozott döntésről, s amikor egyetértett velük a kapcsolatok fentebb leírt rendezési módjáról, az is ösztönözhetette, hogy a XX. kongresszuson éppen ő kötelezte el magát egy új, enyhébb iránynak, egy durva magyarországi beavatkozás pedig nemcsak a resztalinizációt vonná maga után, hanem az elnökségben kiújuló vitákat is, amelyek a keményvonalas tábornak nyújthatnának lehetőséget érdekeik érvényesítésére. A kínai álláspont megismerése után a „liberálisok” a végsőig elmentek, hogy a magyar helyzetet beavatkozás nélkül oldják meg. Sepilov szovjet külügyminiszter kijelentette, hogy katonailag a „be nem avatkozás elvét valljuk”. Sepilovval egyetértett Zsukov is, aki így fogalmazott: „A csapatokat ki kell vonni Budapestről; ha szükséges, Magyarországról is. Számunkra ez katonapolitikai lecke.” Csatlakozott hozzájuk Furceva és Szaburov is. Utóbbi

⁵² Uo. 124–127.

⁵³ Uo. 127–130.

⁵⁴ A békés egymás mellett élés öt alapelve: nemzeti függetlenség, szuverenitás, egyenjogúság, területi sértetlenség, belügyekbe való be nem avatkozás. Ld. Halmosy, II. 1985.

az elnökségi ülésen a legönkritikusabban szólalt fel, mondván, „nem lehet a nép ellenére vezetni... A kapcsolatokat az egyenlőség alapján kell építeni.” Ezek után egyhangú döntés született egy általános politikai nyilatkozat kiadásáról, amelyet alapvetően három tényező motivált: az összeütközési kockázat csökkentése, a Sztálin halála óta formálódó új „arculat” megőrzése és a XX. kongresszus után kialakult nagyfokú „önkritikai hajlandóság” a szovjet vezetésben. A „liberálisok” úgy gondolták, ha a szovjet csapatok kivonulnak Magyarországról, attól a Varsói Szerződésnek még a tagja marad, a kommunisták pedig továbbra is szerepet fognak játszani a magyar politikai életben.⁵⁵

A nemzetközi jog forrásai közé a nemzetközi szerződéseken túl számos norma és alapelv tartozik. Ide sorolhatók az államok egyoldalú jognyilatkozatai is. Az egyoldalú állami nyilatkozatok egyoldalú önkötelezettséget rónak az államra. Tipikus példája ennek az elismerés vagy bizonyos magatartás megígérése, e szándék kinyilvánítása, amelynek jogi következménye az, hogy később a nyilatkozó állam nem „hátrálhat ki” vállalt kötelezettségei alól. Az állami ígéret mindig nyilvános szándékkifejezést jelent, melynek megfogalmazott célja, hogy a maga részére kötelezettségeket keletkeztet, a többi állam részére pedig jogokat biztosít. Ahhoz, hogy egyoldalú nyilatkozatról beszéljünk, szükséges, hogy a nyilatkozat nyilvános legyen, pontosan meg legyenek nevezve a címzettek, a vállalt kötelezettségek és jogok.⁵⁶

A Szovjetunió hivatalos hírügynöksége, a TASZSZ 1956. október 30-án adta ki a szovjet kormány nyilatkozatát, amelyben a *pancsa szila* elveire hivatkozva azt írja, hogy „a szocialista nemzetek (...) kölcsönös kapcsolataikat csakis a teljes egyenjogúságnak, a területi integritás tiszteletben tartásának, az állami függetlenségnek és szuverenitásnak, az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak elveire építhetik”.⁵⁷ A nyilatkozat végén szólnak Magyarországról is: „A szovjet kormány kész tárgyalásokba bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok kormányaival a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról.”⁵⁸ A nemzetközi jog szerint minden állam rendelkezik azzal a joggal, hogy engedélyt adjon külföldi csapatok számára, hogy azok országa területén tartózkodjanak. Amennyiben a kormányzat nem tekinthető reprezentatívnak – mert a polgárháború során a lázadók megerősödtek, s az ország jelentős részét ellenőrzésük alatt tartják –, akkor a beavatkozás már sérti a nép önrendelkezési jogát. Gyakran előfordul azonban a kormány meghívására való hivatkozással megvalósított beavatkozás, amely valójában az adott ország politikai vezetésének leváltására irányul. Az ilyen visszaélések miatt egyre inkább teret nyer az a nézet, hogy még a kormány meghívására történő beavatkozást is jogellenesnek kell minősíteni. Ennek legnyilvánvalóbb példája a Szovjetunió 1956. évi magyarországi intervenciója.⁵⁹ A nyilatkozat végén a szovjet kormány ígéretet tesz arra, hogy csapatait kivonja Budapestről, nehogy az ott tartózkodásuk ürügyül szolgáljon a helyzet elmérgesedésére, majd ugyancsak megígéri: „A szovjet kormány kész tárgyalásokba

⁵⁵ Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 130–137.

⁵⁶ *Nemzetközi jog*. Szerk: Kardos Gábor – Lattman Tamás. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 58.

⁵⁷ Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 200.

⁵⁸ Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 202.

⁵⁹ *Nemzetközi jog*. Szerk: Kardos Gábor – Lattman Tamás, 2010. 283–284.

bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok kormányaival a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról.”⁶⁰

Mint ismeretes, a szovjet kormány 1956. november 4-én mégiscsak beavatkozott a magyar forradalomba, s ezzel annak további sorsát is eldöntötte. Az október 30-án tett nyilatkozat ugyan nem bír olyan jogi jelentőséggel, mint más nemzetközi szerződések, de a nemzetközi jognak az államok által tett egyoldalú nyilatkozatok is jogforrásai. A szovjetek ezen nyilatkozata minden tekintetben megfelel a jogforrás kategóriájának, hiszen világosan meg vannak nevezve a címzettek („a többi szocialista ország”), a szöveg nyilvános, a vállalt kötelezettségeket kimondják, a jogok biztosítására pedig ígéretet tesznek.

1956. október 31-én Hruscsov mégis olyan kijelentést tett, amely szöges ellentétben állt az egy nappal korábban hozott döntéssel. „Felül kell vizsgálni az értékelést, a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon.” Ezzel életbe lépett az október 28-i forgatókönyv. Hruscsov több mindenre hivatkozott. A birodalmi presztízs érdekében a katonai kivonulás megmutatta volna a Szovjetunió katonai gyengeségét, ráadásul „ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengeségünknek fognák fel és támadásba lendülnének... Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot is.” Fontosnak tartotta ugyanakkor a világhatalmi pozíciót, s nem utolsósorban a vezetés egységének megőrzését is. Malin feljegyzéseiből kiderül, hogy Hruscsov október 31-én az elnökségi ülésre már kész intézkedéssorozattal érkezett, s az addigi gyakorlattól eltérően az előterjesztett intézkedést még szavazásra is bocsátották. Valamennyien, így Hruscsov, Bulganyin, Molotov, Kaganovics, Vorosilov, Szaburov és Zsukov is egyetértettek abban, hogy előző napi nyilatkozatban tett ígéretükkel ellentétben folytatják a beavatkozást. Mikojan, aki végig következetesen kitartott a be nem avatkozás mellett, most öngyilkossággal fenyegetőzött, de a következő napokban ő is beleegyezett az egyhangú döntésbe.⁶¹

Minthogy a forradalmak általában a fennálló rendszer hibái, túlkapásai ellen alakulnak ki, a felelősség elsősorban azt a hatalmat terheli, amely képtelen az adott országban olyan életfeltételeket biztosítani, amelyek a társadalom számára, ha nem is a jólétet, de a biztonságot mindenképpen lehetővé teszik. A Sztálin nevével fémjelzett elnyomó rendszer paradox módon mindig is a biztonságra törekedett, ám a szocialista blokk társadalmának sohasem tudta azt garantálni, és saját népe sem mondhatta el magáról, hogy abban az eszményi társadalomban él, amelynek létrehozása érdekében a birodalom minden eszközt hajlandó felhasználni. Az 1956-os magyar forradalmat számos megmozdulás előzte meg a szovjet blokkon belül. Ezekről a felkelésektől a magyar forradalmat az különböztette meg, hogy az utóbbiban a Szovjetunió korábban adott szavát, s ezzel együtt számos nemzetközi egyezményt és a humanitárius jogot is megszegve, bevonult Magyarországra, s a jogos, magyar nemzeti demokratikus megmozdulást vérbe fojtotta. Eppen azért, mert az események így alakultak, a nemzetközi jog szempontjából elsősorban a Szovjetunió felelőssége vetődik fel.

⁶⁰ Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 202.

⁶¹ Uo. 140–144.

A forradalmat követő súlyos megtorlások, amelyeket számos esetben törvényes ítélet nélkül hajtottak végre, önmagukban is elegendőek annak bizonyítására, hogy a Szovjetunió, s vele együtt az újonnan felálló magyar vezetés, soha nem látott mértékű pusztítást végzett a magyar társadalomban. A nemzetközi szerződések figyelmen kívül hagyása még inkább felveti a felelősség kérdését. A Szovjetunió olyan általános, szerződésekben lefektetett elveket szegett meg, mint a nemzeti szuverenitás, a függetlenség, az egyenjogúság, a belügyekbe való be nem avatkozás. Mindezeket túl megsértette a hatályos hadijogot, az erőszak és a háború tilalmának jogát, s nagyon nagy mértékben vétett az emberi jogok ellen is.

A Szovjet Birodalom fegyveres beavatkozásával mérhetetlen károkat okozott a magyar népnek. Nemcsak életek, de városok, műemlékek és a későbbi generációk is áldozatul estek ennek az intervenciónak. A szovjet hadsereg katonái nem kímélték a templomokat, a lakóházakat, a kórházakat, a kulturális intézményeket sem. A forradalomban szép számmal részt vett egyetemisták, értelmiségiek, munkások, politikusok közül sokan emigrációba kényszerültek, számuk mintegy 170 000-re tehető. Távozássukkal Magyarország olyan értékes embereit veszítette el, akikre az ország talpra állításában nagy szükség lett volna. Velük ellentétben az itthon maradtak a Kádár-kormány mindennemű megaláztatásának voltak kitéve évtizedeken keresztül, nem egy esetben pedig halál várt rájuk. A későbbi generációk, akik már a Kádár-korszakban szocializálódtak, úgy nőttek fel, hogy 1956 igazságáról, hőseiről, s leginkább eszméiről semmit sem hallottak. Az új hatalom ezt a társadalmat megfosztotta a gondolkodás képességétől, az alkotás örömetől, a szép és jó iránti érzéktől, bizalmától, a kereszténységbe vetett hitétől. Ezek a hiányosságok a mai magyar társadalomban is megmutatkoznak. Az ókori Görögországban a jó polisz-polgárnak általános és szakmai műveltséggel is rendelkeznie kellett. Ezt nevezték *kalogáthiának*, azaz a szép és erkölcsi értelemben vett jó összekapcsolásának. A magyar forradalom vérbefojtása után hatalomra kerülők az erkölcsbe és az Istenbe vetett hitet teljes mértékben aláásták, s minden módon megakadályozták, hogy az emberek e két elengedhetetlen bizonyosságra építsék fel az életüket, s adják tovább azt gyermekeiknek. A Szovjetunió legnagyobb felelősségét ebben látom, mert a pillanatnyi katonai vagy politikai cél elérése érdekében nem számoltak azzal, hogy lépéseiknek milyen hosszú távú következményeik lesznek egy társadalom egészére nézve. Ugyanilyen súlyuk van azoknak a mára már bebizonyosodott tényeknek, amelyek a sortűzekről beszélnek. Az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak ez az egyik legneuralgikusabb pontja, s a Szovjetunió felelőssége ezek kapcsán azért is vetődik fel, mert a sortűzek vezénylői között ott találjuk a szovjet parancsnokokat is. A sortűzeket a legtöbb esetben szabálytalanul, csak a bosszú és a megfélemlítés által vezérelve hajtották végre. Ugyanakkor az 1956-os intervencióban való részvételéért több mint 10 ezer szovjet katonatiszt részesült valamilyen magas kitüntetésben.

Annak a társadalmi berendezkedési formának, amelyet csak erőszak alkalmazásával képesek fenntartani, amely egy soha el nem érhető cél érdekében átgázol mindenben, ami az egyetemes, keresztény kultúrkörbe tartozik, véleményem szerint semmilyen létjogosultsága nincs. Aktív résztvevőit, működtetőit semmilyen jogi paragrafus nem menti fel vétességük alól, hiszen embertelen módon bántak embertársaikkal, miközben egy olyan világ eljövételét hirdették, amelyről már Platón és Morus Tamás is csak ideaként, utópiaként írt.

Kádár János és Nagy Imre politikai véleménye 1956 októberéről

GULYÁS MARTIN

Az alábbi tanulmány¹ témája, hogy összevesse Kádár Jánosnak és Nagy Imrének, a 20. századi magyar történelem második fele két korszakos jelentőségű kommunista politikusának a nézeteit egy speciális történeti szituációban. Felvázolom, hogy hazánk 1956. november 4-e utáni első számú vezetőjének az MSZMP ideiglenes vezető testületeiben elhangzó monológjai alapján a jegyzőkönyvek által megőrzött információk felhasználásával mi volt a politikai helyzetértékelése 1956 októberének történéseiről, s mindez hogyan állítható ellentétbe a politikában marginalizálódott Nagy Imre snagovi naplójában leírtakkal. A konkrét szakmai kérdés a következő: miért igen és miért nem, pontosabban mennyiben igen és mennyiben nem értékelte Nagy és Kádár forradalomnak, illetve ellenforradalomnak 1956 történéseit? Mielőtt erre rátérnék, a konkrét téma jobb érhetősége kedvéért szükséges egy minimális eszmetörténeti kitérőt tenni a forradalom fogalma és 1956 interpretációs lehetőségei körül.

I. 1945, 1956: kommunista revolúció?

A pártállami diktatúrába torkolló második világháború utáni magyar történelemben sajátos cezúrát jelentett 1956 történéssorozata, üzenete és tartalma. Az 1945–1956 közötti periódus változásait hajlamos a szakma azonnal a *forradalom* kifejezéssel illetni. Eltekintve most attól, milyen általános terminológiai viták övezik az ide vonatkozó szakirodalomban a forradalom–ellenforradalom kérdéskörét, a dolgozat témájához konkrétan kapcsolható ezzel az elméleti kérdéskörrel kapcsolatos megállapításokat kívánok csak ide idézni.

1945 után a Magyarországot markába kerítő szovjet világhatalom helyi rezidensei a koalíciós csonka demokrácia módszeres és tudatos felszámolását saját fogalmaik szerint forradalomnak tekintették, egész pontosan „szocialista” *forradalomnak*. Tevékenységük alapján az akkor végbemenő és kibontakozó, azaz permanenssé váló forradalom – az általuk használt terminológiától most elrugaszkodva – megvalósította mindazokat a követelményeket, amelyeket a revolúció modern fogalma alatt érteni szokás: az „új tapasztalat” meghozatala mellett társadalmi emancipációt hozott, azaz letörte a történetileg kialakult társadalmi-gazdasági elitcsoportok privilegizált hatalmát és retorikailag a nép uralmi pozícióba kerülését hirdette; sajátos, szocialista fogalmazású szabadságeszmény alapján kívánta felépíteni az örökkévaló, kizsákmányolás-mentes társadalmat; s *elvben* rögzítette a „szabadságjogokat”. Egy eddig a magyar történelemben nem látott újdonságerejű, sajátosságosan épülő, de valóban az eddigiekhez képest „forradalmi”, gyökeresen új struktúra épült ki erőltetett menetben. Az 1945–1949 közötti átalakulás a

¹ Az itt olvasható tanulmány bizonyos részeit egy Szombathelyen megrendezett, „*Fiatál bölcsészek a tudományért*” elnevezésű intézményközi TDK-konferencia megjelenés alatt álló kötetében már közöltem.

második köztársaság értékeinek megalapozása mellett a forradalom jakobinus tradícióit vezette be a magyar történelembe.

Az 1949 utáni *permanens forradalom* állapotában folyton fejlődő és tökéletesedő új rend, mely magát *népi demokratikus diktatúraként* határozta meg, távlatos céljaként a kizsákmányolás-mentes, *osztály nélküli társadalom* felépítését tűzte ki céljául, baloldali utópiaként. Rendszerének lényegét maga Kádár is ekképp definiálta az 1956-os rendszerkrízis után, ami 1956 novemberében két felszólalásában is megjelenik: a kínai kommunizmussal analógiát teremtve azt mondja, hogy a népi demokratikus diktatúra mint rendszermegjelölés *„tartalmában kifejezi a mi rendszerünk lényegét is: demokrácia a nép felé és diktatúra az ellenforradalom felé. A diktatúrának az ellenforradalom felé mindig és rendszeresen érvényesülnie kell. Most, a jelenlegi helyzetben a diktatúrán van a hangsúly”*.² Egy 1956. novemberi IIB-ülésen pedig sommásan így fogalmaz: *„A kínai elvtársak, a csehek, a németek, a románok is mind ugyanazt mondják: a mi hatalmunk: népidemokrácia. Diktatúra van most soron. Diktatúra az ellenségnek és demokrácia a népnek.”*³

Az 1945–1949-ig tartó, tehát az egyre szűkülő és koalíciós látszatzdemokrácia időszakától az egypárti diktatúra visszavonhatatlanságáig terjedő időszak történései megfeleltethetők ugyan filozófiai síkon a forradalom új fogalmának, de a társadalom mértékadó része – amikor lehetőséget kapott rá – folytonosan hangot adott abbéli véleményének, hogy ezen kommunista típusú átalakulás tartalma és minősége nem felel meg jövőképeknek és értékvilágának. A *permanens forradalom* bűvöletében élő elit ugyan a népre és a közjóra hivatkozva legitimálta tetteit és hatalma kizárólagosságának jogosságát, a kérdés e nélkül is óhatatlanul felmerül: lehet-e úgy legitim egy forradalom, hogy a széles néptömegek ismert antikommunista nézetei és ellenszenve ellenére egy önjelölt forradalmi élcsapat önkényesen az új világ alapjainak építésére és a közösség ügyének képviselésére érzi felhatalmazva magát és ennek jegyében gyakorlati lépéseket tesz? E sorok írója tehát az 1945–1949 közötti eseménysorozatot a forradalom normatív fogalma alapján elfogadja annak, de tartalmilag speciális kitételekkel: az átalakulás ugyanis oktrojáltan, a társadalom véleményét figyelmen kívül hagyva, egy agresszív külföldi hatalom bábáskodása és aktív közreműködése mellett egy önjelölt élcsapat hatalmi igényeit szolgálta, mely ugyanakkor a közösség üdvének előmozdítását ígérte. A forradalom tehát minimális pozitívummal, pusztán lejátézástechnikai keretnek kellett a bolsevizmus uralomra juttatásához, amely ráadásul még spontán sem volt, hanem tervszerűen, inkább puccsként⁴ zajlott le.

A magyar kommunisták mértékadó többségében nézetazonosság volt a magyar történelem, az ő „jelenkoruk” tartalmi változásainak alábbi interpretációjában: a *szocialista forradalom* első szakasza 1945–1947 közé tehető, majd az ezt követő időszak a *proletárdiktatúra* jegyében zajlik. A revolúció első szakaszában az egyesült magyar

² Zinner 2001: 39.

³ MOL M-KS. 188. f. 5/4. ö. e. 2. lap.

⁴ A puccs tudatosan, előre tervezett, jelen esetben sikeres hatalomátvételt jelent, melynek természete, hogy egy adott rendszer játékszabályai alapján hatalomra kerülő (vagy hatalomba bekerülő!) politikai erő így szerzett legitimációjával tudatosan, kizárólagos hatalmi törekvései realizálására felszámolja azon rendszer kereteit, melyet korábban ő is elfogadott, s amely legitimitását biztosítja. Egy rendszerváltást eredményező puccs lehet „forradalmi” vagy „restaurációs” jellegű, az említett rendszerváltást jelentő átalakulás jellege így ez esetben „forradalmi”, azaz radikális és gyökeres volt a szó köznap értelmében.

progresszió (kommunisták és társadalmi-politikai szövetségesei: a parasztság) *polgári demokratikus forradalom* keretében megdönti a régi tőkés-kapitalista elnyomó rend uralmát, ezzel létrehozva a *népi demokratikus rendszert*. A létrejövő munkás-paraszt demokratikus diktatúrát 1947 után felváltja a kommunista forradalmi élcsapat vezette proletárdiktatúra, mely az uralomra jutott munkásosztály államhatalmát jelenti. Ez minden rendszernél demokratikusabb, tudniillik „*nem a kisebbség uralmának eszköze a társadalom többsége felett, mint a burzsoá rendszer bármely válfaja, hanem a nagy többség uralmáé a kisebbség felett.*”⁵ A munkásosztály és demokratikus szövetségesei, amelyek immáron a forradalmi rend fenntartásáért felelősek, nem feltétlenül kötelesek megtartani a népi demokráciát mint államformát. A proletárdiktatúra ugyanis ennél jóval több is lehet, a végcélba, a *kommunizmusba* vezető átmeneti időszak államtípusa is egyben, nem csupán a revolúció egyik állapota, többnyire erőszakos hatalomgyakorlási mód.

Az 1956-os történéssorozat utáni közvetlen politikai reflexiók egyik szelete képezi a dolgozat kifejtendő témáját, ezért itt csak historiográfiai utalásokat szükséges tenni az eltelte fél évszázad ezzel kapcsolatos megállapításaiból. A politikai reflexiók minőségileg, jellegükben eltérnek a történészek által leírt megállapításoktól. A marxista szintézisek, tanulmányok szerint 1956 célja az önigazgató társadalom megteremtése, ahol az alulról szerveződő népi szervek a proletárdiktatúra zárójelbe tételeivel megtörték a marxizmus-leninizmus elvei és a megvalósított gyakorlat között fennálló ellentmondást: a kommunista párt kizárólagos hatalmát, a politikai intézmények elnyomó funkcióját felülírva a politikai uralmat valódi társadalmi uralomra változtatta, s a népi szerveken keresztül sajátos szocialista egyenlőséget biztosított.⁶ Ha fogalmi vizsgálódásokba kezdünk, megállapíthatjuk, hogy az 1956-os magyar események nem feleltethetők meg egyértelműen a modern revolúció jakobinus tradíciójú elméleti kritériumrendszerének. A merev fogalmi meghatározáshoz ragaszkodva sokkal inkább egy condorceti (szabadelvű) értelemben meghatározott szabadságküzdelem volt, nemzeti színekbe (tehát kollektív célokat is követve) öltöztetve és a történelmi küldetéstudat szférájába emelve. A jakobinus forradalom-definíció és a klasszikus liberális értelmezés közötti különbségből adódóan előbbi szempontjából 1956 októbere akár ellenforradalomnak is minősíthető, melynek célja és tartalma a Horthy-korszakot megelőző, a 19. századi konzervatív-liberális gyökérből táplálkozó polgári demokratikus hagyományok újra megtalálása. Ilyen értelemben 1956 arra való kísérlet is volt, hogy megtalálja a magyar történelem 20. század elején megszakított fonalát és újra rávezesse hazánkat a saját útjára. A kor viszonyainak megfeleltethető restauráció viszont egyben negligálja és kizárja a kommunista típusú revolúció továbbfejlesztésének tételét, s a vállalható köztársasági rend példáját tartja szem előtt. Ezen mesterkélt magyarázatok helyett a *nemzeti demokraták* szerint 1956 eszmei sokszínűsége miatt nem is írható le a modern politikai filozófia, esztörténet fogalmaival. Eme európai esztörténeti előképekkel nem rendelkező „népiek” értelmezése szerint 1956 politikai programja a magyarok „harmadik útjának” megtalálása volt, amely harsány nemet mond a magyar történelemben eddig zsákutcának bizonyuló történelmi kísérletekre. Ezen út mibenléte pedig nem igazán fogalmazható meg absztrakt, a politika- és történettudomány által használt fogalmakkal.

⁵ ÚML 1962: 484.

⁶ Gyáni 2007: 25–27.; Pomogáts 2006: 70.

A lehetséges narratívák ismertetése után konkrét tárgyamra térve megvilágítom, hogy 1956 októberének eseményei alatt és után kurrens módon milyen politikai értékelések születtek a közelmúltról.

II. Az utak szétválnak

Kádár János és Nagy Imre értékeléseinek eszmei háttere a marxista-leninista gondolatrendszer, innen merítik az általuk észlelt valóság leírásához szükséges nyelvi-ideológiai paneleket. Az iménti gondolatok lejegyzésének hiánya esetén kevésbé lenne érthető a kettejük sokszor sematikusnak és mechanikusnak, monotonnak tűnő gondolatvezetése eme virtuális beszélgetés során.

Az 1956. november 4-i második szovjet fegyveres intervenció megbuktatta a törvényes Nagy Imre-kormányt és a szovjetek október 31. – november 4. között aprólékosan kimunkált politikai csomagtervének részeként a moszkvai megbízatású, vazallus Kádár-kormányt ültette annak helyébe. E körülmény a vizsgált téma szempontjából döntő fontosságú: az októberi eseményekről szóló értékelések jellegére ugyanis a legmeghatározóbb módon kihat az, hogy a legyőzött, politikailag marginalizálódott Nagy november 23-tól Snagovban politikai (Kádár?) fogolyként a hozzá mesterségesen bejuttatott és szűrt információforrásokból a maga erkölcsi igazának és közelmúltbéli politikai tetteinek bizonyítása céljából naplóban válaszol a győztes, „*mainstream interpretátor*” Kádár által alkotott forradalomértékelésekre. Itt tehát a hatalmi helyzetet tekintve nem azonos szintről van szó, azaz nem egyenrangú politikai, pártbéli ellenfelek vitáznak szóban egymással; 1956 októberével ellentétben ez okozza a párbeszéd látens jellegét.

A novembertől kezdődő viták természetét – melyet ezen írásban 1957 februárjáig ismertetek – nem érthetjük meg az októberi vélemények ismerete nélkül. Ezen megnyilvánulásokra az a jellemző, hogy míg Nagy beszédeiben egyfajta nemzeti egységet kíván rajzolni az ekkor még Kádár által is elfogadott „*kis októberi szocialista forradalom*” teóriája mögé, Kádár beszédeiben azonban sokkal inkább érezhető a forradalom-ellenforradalom váltakozó tendenciáinak kidomborítása. Kádár véleménye sokkal „pártszerűbb” volt, mindvégig elfogadta a párt éppen aktuális véleményét az eseményekről, kevés bennük a sajátos nézetekre utaló kiszólás: október 23–26. között az „*ellenforradalmi felkelés*” minősítéssel, 28-tól november 1-jei szökéséig komoly megszorításokkal talán a „*nemzeti demokratikus forradalom*” meghatározással is egyetértett.⁷ Elismerte, hogy a forradalom (!) lényege a rendszer politikai arculatának megváltoztatása, mely nem a rendszer alapjait vonja kétségbe. Az események jellegének október 30-i megítéléséről tudósít a Parlamentben a Tüzoltó utcai felkelőgóc egyik parancsnokával, Csongovai Per Olaffal lefolytatott beszélgetése: „*Kádár elmesélte, először azt hitte, hogy ez egy ellenforradalom, de már rájött, hogy nem az. Azt mondta: »Ez egy eredeti forradalom, mert nem a rendszer, a fönnálló gazdasági-társadalmi viszonyok megdöntéséről van szó, hanem a világtörténelemben egyedülálló jelenségként a rendszer politikai arculatát akarja megváltoztatni.«*”⁸ Azonosítható a november 4-e után egyre többször előkerülő

⁷ Vö.: Ripp 2002: 217–218.

⁸ Keller – Kőrösi – Molnár, 2006: 211.

ellenforradalom szó jelentésmezeje, miszerint az a fennálló társadalmi-gazdasági viszonyok megdöntését célozza. Kádár ettől látványosan fél, hiszen ha kielégítik maximálisan a követeléseket, nem tudni, „hol a vége a reformoknak”, s a biztonság kedvéért ezért kér védelmet az államhatalom szimbolikus intézményeire. Ez mintegy hűségeskü a néptömegek felé arra, hogy ha jól viselkednek, nem hajlanak szélsőségekbe, akkor a párt teljesíti az igényeket.

Nagy viszont utóbbi minősítés mellett határozottan ragaszkodott koherens ideológiai koncepciójához („új szakasz” politikájának felújítása) és a lenini mintázatú októberi szocialista forradalom lemásolásához. Mindketten kiemelik, bár eltérő súllyal kezelik az ellenforradalom jelentőségét. Kádár logikai ívében már ekkor érezhető a november 4-i szolnoki kormánynyilatkozatban tényként és vállalt tételként megfogalmazódó alapelv, miszerint a békésen kezdődött, jogos sérelmekre választ kereső demokratikus tömegmozgalom ellenforradalommal eszkalálódik. November 1-jén ugyanakkor még ő mondja el a pártvezetés legradikálisabb mondatait az események jellegéről, melyek kifejezésrendszerében és logikai felépítésében Nagy november 4-e utáni konstans véleményével szinte azonosak. Mondatai esszenciái annak a felfogásnak, miszerint ő és pártja, az élcsapat a jogos tömegmegmozdulás élére állva küzd a hibák kijavításáért. Szerinte a rákosista kalandorpolitika a kommunisták erkölcsi-szellemi örökségét eltékozolta, a párhatalmat a klikk vak és bűnös politikájával a zsarnokság és nemzeti rabság eszközévé züllesztette. A nép dicsőséges felkelése azonban lerázta magáról ezt az uralmat, és hitet tett a nép szabadsága mellett, mely a szocializmus építésének alapfeltétele. Kádár felvázolja a győztes forradalom (?) kibontakozó, lehetséges irányait: vagy az október 28-i alapú koalíciós konszolidációt viszi végbe az élcsapat, vagy nyílt ellenforradalom lesz, amely visszavezet a régi úri világ rabságába. Előbbi a nemzeti függetlenség alapján – az újjáalakult, karrierista elemektől megtisztított MSZMP vezetésével – az elmúlt 12 év vívmányait védi majd, kijavítva annak hibáit, s ez az út egyben mereven elzárkózik a szovjet fegyveres beavatkozástól.⁹ Itt jól látható, hogy Kádár János gondolkodásában már közel sem oly egyöntetű a felkelés megítélése: végeredményben a felkelés erőnyeinek rögzítése mellett köztes álláspontot foglal el, mindkét fejlődési irányba nyitva hagyja az események kimenetelét, s a bekövetkező alternatívának megfelelően ő is annak megfelelően fogja majd pozicionálni magát.

Nagy Imrénél ilyesfajta kételkedés nincs jelen, ő október 28-tól felfelé ívelő szakaszát rajzolja meg a demokratizálást célzó szocialista forradalomnak, melynek végsikeréhez minden feltétel adott. Az ellenforradalom meglétét marginálisnak tartja, s szerinte az a szocialista demokrácia kiterjesztésével és ellene való következetes harccal párhuzamosan magától visszaszorul majd, bázisát veszti. Nagy Imre politikai gondolkodása e napokban teljeseedik ki és ér csúcspontjára, Kádár viszont nem halad a Nagy-féle következtetésekkel együtt és nem válik a felújítandó júniusi politika feltétlen hívévé. Ő ugyanis nem volt hajlandó átlépni azokat a határokat, melyek a Szovjetunió politikai felsőségének megsértését jelentették. Nagy ugyanakkor ezt hittel tette, mint snagovi – ezzel kapcsolatos megállapításai – bizonyítják. Ez a drámai cezúra lesz kettejük útjának szétválása. November 4-e után a „nemzet miniszterelnöke” politikai szereplőként csak annyiban lesz és lehet már rendszeralkotó, amekkora mozgásteret neki a hruscsovi csomagterv az új rezsim

⁹ Szakolczai 2006: 246–248.

legitimálását elősegítendő előír, valós politikai alternatívaként neve már nem merülhet fel többé. Az ő sorsa a november 4-i második szovjet intervencióval véglegesen is eldőlt.

III. Az „árnyék-párba” hatalmi-politikai meghatározói

Kádár november eleji párfordulása, ez által a forradalom és a Nagy-kormány elárulása a szovjetek által ajánlott és általa elvállalt helytartói pozícióval ideológiai alátámasztást is kellett, hogy nyerjen. Nem csupán saját magában, de régi-új párttársaiban is. Egy akut politikai válsághelyzet megoldásának vezére lesz, ami karrierje csúcsának kezdetét jelenti, s komoly személyiségváltozással is járt. Kádárnak az októberi események ellenforradalomra minősítését eredményező átértékelési folyamata szerves folytatásaként is értelmezhető a november 1-jei köztes álláspontjának. A Kremlben megbízói adalékokat szolgáltatnak ahhoz, hogy távol a „tűzvonaltól” elhiggye, az ő értelmezésében a második, a békés kibontakozással szemben a rosszabbik, ellenforradalmi alternatíva valósul meg, az utcákon halomra gyilkolják a kommunistákat és a Nagy-kormány tehetetlenül nézi, ahogy a külföldi imperializmus által támogatott fasiszták fölébe kerekednek és a népi demokráciára törnek. Az elméleti ellentmondások (legitimáció) áthidalása mellett a gyakorlati politika és a hatalmi stabilitás színterén bonyolult feladatot kellett megoldania: a szovjet hadsereg árnyékában és emisszionáriusok tanácsainak nyomása alatt várták el tőle a proletárdiktatúra alapintézményeinek restaurációját úgy, hogy eközben a fokozódó terror (melynek mértékét a szovjetek nem szabták meg...) ne keltse az egyre inkább bizalmát veszített és levert társadalomban a rákosista terrorállam restaurációját, sőt, alapozza meg az új rendszer elfogadását.¹⁰ A belső autonómiájára mégoly büszke Kádárnak lelkileg óriási tehertétel lehetett, hogy szovjet kegyből gyakorolja a hatalmat, így a rá nehezedő állandó nyomást úgy oldja fel magában, hogy elfogadja és szolgálja a teljesíthető gyakorlatra szabja a szovjet direktívákat.¹¹ Mi tagadás, a megtorlások mérlegét látva a feladatot túl is teljesítette.

Nehéz kihámozni, hogy Kádár a struktúraalkotás során mennyiben saját elképzeléseit realizálta, mennyiben cselekedett kizárólag szovjet tervek végrehajtójaként, és mennyiben egy olyan pragmatikus vezető, aki a novemberi pártvezetést jellemző élénk vitaszellem „szorításában” a sok koncepció közül az általa legjobbnak tartottat ültette át a gyakorlatba. Kádár a párt első embereként a párban lévő puha- és keményvonalas szárny, mint két polaritás között „tengelyként”, vélemények koordinátoraként áll, másrészt őt is befolyásolja – elsősorban és egyre erőteljesebben a neosztálinista, balos szárny – a szovjet radikalizmus mellett. Az ekkor még centrista Kádárt is egyre inkább büvkörében tartó keményvonalasok nem akarnak engedményeket tenni még időhúzás és taktikai engedmények céljából sem a „tobzódó” és felszámolásra váró „ellenforradalomnak”, hanem erőszakkal le akarnak törni mindenféle szervezett és spontán nemzeti ellenállást. A szuverenitással kapcsolatos kérdések elnapolása mellett vannak, hiszen az elsődleges a népi demokratikus rendszer alapjaira támadt ellenforradalmi elemek fizikai megsemmisítése, ehhez a célhoz képest minden csak másodlagos kérdés.

¹⁰ Huszár 2006: 24–25; 39

¹¹ Balogh – Némethné 1993: 17.

IV. A politikai vita tartalma

Egy jól megfogható és modellezhető problémahalmazra és kérdéskörre adott eltérő válasz domborítja ki november 4-e utáni eszméi különbségük lényegét. A kérdés, melyet Kádár tesz fel az MSZMP IKB december 2–5. között folytatólagosan megtartott ülésén, az alábbi: *„A marxizmus–leninizmus igazsága szerint hazánkban 1945–46-ban forradalom ment végbe, mégpedig proletárforradalom, klasszikus meghatározás szerint. Ez a forradalom győzelmesen megdöntötte a kapitalisták uralmát és megteremtette a munkásosztály hatalmát. A munkásosztály átvette a hatalmat, ez történelmi tény, amit itt megtárgyalni nem kell. Marxisták–leninisták számára elkerülhetetlenül az a kérdés tehát, hogy lehetséges-e egy győzelmes proletárforradalomon belül ellenforradalom? Erre a válasz teljesen világos. Győzelmes proletárforradalom rendszerében nem lehetséges semmiféle forradalom, csak ellenforradalom.”*¹² Kádár számára tehát mind filozófiai, mind gyakorlati értelemben képtelenség tömegmozgalmat forradalomnak tekinteni. Nagy Imre azonban lehetségesnek tartja – komoly megszorításokkal ugyan – forradalom kialakulását (noha elfogadja az 1945-ös proletárforradalom tézisé), a következő esetben: *„Konfliktusok kirobbanását, azt, hogy antagonisztikus ellentétek kiéleződjenek, csak helyes vezetés mellett lehet elkerülni. (...) Ha nincs helyes vezetés, mint ahogyan nálunk nem volt, akkor igenis a konfliktus bekövetkezik, sőt elkerülhetetlen. Ez azokra vonatkozik, akik sehogy sem akarják elfogadni azt, hogy a szocializmusban, a szocialista forradalom után is lehetségesek konfliktusok, azaz forradalmak, ha a rossz vezetés miatt az ellentétek kiéleződnek és kirobbannak. S ez nem ellenforradalom, amint azt hangoztatják.”*¹³ Tehát forradalomnak lehet tekinteni egy komplex követelésrendszerrel bíró tömegmegmozdulást, ha követeléseinek tartalma egy klikkesedett, terrorgépezetet és elnyomást működtető kollaboráns uralmi elit megtagadása és a szocializmus demokratikus keretek közötti építésére irányul. Ilyen értelemben Bibó István kifejezésével élve 1945–1946 „félforradalmár” kívánta progresszív irányban továbbfejleszteni és kiteljesíteni 1956, megvalósítva a szocializmus sajátos, demokratikus magyar útját, kijavítva egyben a múlt hibáit. A „nemzeti demokratikus forradalom” feladata volt, hogy a szocializmus és a nemzeti gondolat eddigi szembeállításán felülemelkedve elsimítsa ezek ellentétét, Nagy szerint ugyanis a szocializmus csak a népek, nemzetek organikus fejlődési mintáiba beleilleszkedve töltheti be modernizációs szerepét. Ennek kipróbált, bevált útját hazánkban szerinte az általa vezetett „új szakasz” politikája jelentette, így ez örök origóként szeme előtt lebegett, mint egyetlen lehetséges alternatíva.

Kádár János az MSZMP felső vezetésében meglévő neosztálinista szárny véleményét egyre inkább elfogadva egyre radikálisabban ítéli el az októberi eseményeket. Az ún. decemberi párhataározat által meghatározott, az „ellenforradalom” kirobbanásának magyarázatául szolgáló négy ok, és az események fejlődési folyamata már egyértelműen ezen irányvonal értékelésének tükröződése. Ezen négy ok röviden a következőkben foglalható össze:

¹² MOL M-KS 288. f. 4/3. ö. e. 8. lap.

¹³ Nagy 2006: 98.

1. A marxizmus–leninizmus újáról letért Rákosi–Gerő-klikk szektás és dogmatikus, népellenes diktatúrája. A klikk antileninista vezetési módszerei szakadást idéztek elő a párt vezetése és tagsága között.
2. A Nagy–Losonczy-csoport, mely a tragikus események szellemi előkészítője volt, s melynek nézetei 1956 tavaszán fordulatot véve túlmentek a sztálinizmuson és a Rákosi-ellenességen, majd októberben a párhatalom birtokában az ellenforradalom „cinkosai” voltak.
3. A népi demokratikus rendszert megdönteni kívánó, restaurációs céllal fellépő „Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom”.
4. A „népek leigázásra törekvő”, a szovjet blokkon belüli „alternatív” mozgalmakat önös imperialista érdekei miatt támogató és tudatosan a rendszert gyengítő, viszályokat szító nemzetközi reakció.¹⁴

Az első pont gondolatvezetésével, kifejezéseivel akár Nagy Imre is egyetérthetett volna, naplójában ugyanerről így ír: az „SZKP-típusú párt” *„nem volt a munkásosztály pártja, és nem volt marxista párt, nem volt a magyar szocializmus irányító, vezető ereje. A párt egy szűk államhatalmi szerv volt, szorosan összenőve az államvédelmi szervekkel, és annak funkcióit gyakorolta, a bonapartista diktatúra és a diktátor-klikk végrehajtó eszköze volt.”*¹⁵ Sajátos szegmense keletkezik ugyanakkor a „látens vitának” a múltbéli politikai helyezkedések vonatkozásában. Nagy a párt vezetése és a tagság közötti szakadásból vezeteli le saját ellenzéki szárnyának létrejöttét. Kádár megpróbálja az új vezetést a régi ellenzék legjobb elemeiből regrutálódó társaságnak feltüntetni, ezzel elkerülve a rákosizmussal való eszmei-személyzeti kontinuitást, a tömegtámogatás megszerzése reményében. Nagy szerint Kádár sohasem volt „antedatált ellenzék” vezetője, ugyanis *„egyetlen egységes ellenzék volt, amelyben azonban sem Kádár, sem társai nem foglaltak helyet.”*¹⁶ Nagy szerint volt párttársa nem új rendszert épít, hanem az 1956-os júliusi neosztálinista platform alapján egyfajta kontinuitást képez a múlttal, ugyanis *„az SZKP Elnöksége a sorozatos hibákat most azzal tetézi be, (...) Kádárral folytatattja azt, amit Rákosival és Gerővel kénytelen volt abbahagyni.”*¹⁷

A határozat második pontja a Nagy-platform megítélésével foglalkozik. Mint láttuk, Kádár nem ítéli el az ellenzékiiséget, de amikor az *„a párt elleni általános harccá változott”*, túlment a kádári pártvezetés által november 4-e után október továbbvihető értékének tartott antisztálinizmuson, az már vállalhatatlan. Majd ellenzékéből kormányerővé emelkedve – s ez az új elem az eddigiekhez képest – Nagyék tettei tehát nem csupán fedték a reakciók akaratát 1956 októberében, hanem össze is találkoztak azzal: tartalmukban mindkettő a népi demokráciát akarta felszámolni. Kádár János és szűk köre tehát csak addig vállalja a felelősséget a múltban történekmért nem csupán október vonatkozásában, míg a kritika az *antisztálinizmusban* és a Rákosi-ellenességben merült ki, az erre adott válaszokért és ebből leszűrött gyakorlati következtetésekért – noha a forradalomban létrejött MSZMP tagja volt november 4-e utáni funkcionárius is – már nem az egész pártellenzék felelős, csak a Nagy Imre-vonal. A mártír miniszterelnök jól látja a kádári gondolkodás

¹⁴ Balogh–Némethné 1993: 239–240

¹⁵ Nagy 2006: 146.

¹⁶ Uo. 118–119.

¹⁷ Uo. 77.

mozgatórugóit: „Az ellenzék Nagy–Losonczy szárnya 1956 tavasza óta nem a Rákosi–Gerő-klikk politikája ellen, hanem a párt ellen folytatta a harcot, amit úgy látszik, attól az időtől számít pártellenesnek (mármint Kádár – G. M.), amióta ő is tagja lett a KV-nak. (...) azt igyekszik kimutatni, hogy az »ellenzék« helyesen és pártszerűen folytatta a harcot a Rákosi–Gerő-klikk ellen, csak az ellenzék egyik szárnya lépett fel pártszerűtlenül, s ez Nagy Imre és Losonczy volt.”¹⁸

A novemberben a pártvezetőségi üléseken még „elvtársaknak” nevezett Nagy Imréék fokozatosan megszűnnek kommunistának nevezettni, jobboldaliság ellenük a vád: Kádár a *kronstadti matrózlázadással* példálózva Nagyék programját úgy jellemzi, hogy annak víziója munkástanácsokon felépülő „szovjetrendszer kommunisták nélkül” lenne, melynek koronája az ország élén álló kommunistáktól megtisztított jobboldali kormány. Kádár erről az 1956. november 16-i IIB-ülésen beszél.¹⁹ Ugyanez a gondolat megjelenik a decemberi párthatározatban is a következő módon: „A Nagy Imre-kormány – amelynek élén kommunista miniszterelnök állott”.²⁰ Tehát valójában antikommunista, azaz jobboldali reakciós volt, mely magát egy kommunista miniszterelnökkel fedte. A vonal további bűne az is, hogy a párt monopolhatalmának tekintélyét rombolta, és jóval túlment a Rákosi-rendszer korrekcióján, ezzel szemben reális programot nem adott, tehát mindez a tevékenység pártellenes volt. Itt is jól kiolvasható a két politikusra kivetítve a kettejük közti ellentét: Nagy Imre revizionizmusa egy demokratikus, alternatív szocializmust jelentett, míg Kádár gondolkodása nem tudott kitörni a diktatórikus jelleg bűvköréből. Kádárnak a mindenkori moszkvai vonalhoz való hűségét és a diktatórikus szocializmushoz ragaszkodását mutatja, hogy a decemberi vitában leszögezi, nem ismer olyan platformot, mely a következőben foglalható össze: „Őszintén fel kell tárni, mit is jelent az, amikor azt mondjuk: ellene vagyok a kommunista pártnak, ellene vagyok a Szovjetuniónak, de a szocialista vívmányok mellett vagyok, szocializmust akarok. Ilyen a világban nincs, ilyen soha nem is volt – ez az a jelszó, amellyel a német hitleristák a tömegeket befolyásuk alá kerítették, és hogy azután mit csináltak, azt mindenki tudja.”²¹ Ezek alapján Kádár számára a revizionizmus a legszélsőségesebb jobboldali elhajlással egyenértékű. Ez a nézet is hozzájárul a Nagy Imre-vonal értékeléséhez.

Fel kell tenni a következő kérdést is: ha 1956 tavaszától – mint Kádár a vitában megállapította – a Nagy Imre-vonal volt domináns a párton belül, akkor ezek szerint a reformjaik kudarcát felszínre hozó 1956 is az ő művük, mellyel nehéz helyzetbe hozták a pártot és a hazát? Ezt a véleményét a párt azzal fogja jelezni, hogy a február 26-i KV-határozatban már a decemberi második pont kerül az első helyre, lefokozva Rákosiék bűneit. Ezt a „helycserét” az okok között az is magyarázta, hogy 1957 márciusában Kádárnak jelenése volt Moszkvában, ahol a Nagy Imre-kérdés mellett Rákosiék hazatérése is téma volt, s a szovjetek számára ezzel a sorrendváltással jelezhetnék, melyiket tartják a magyar elvtársak súlyosabbnak. A kánon azonban a decemberi sorrend lett a későbbiekben.²² A Nagy-csoporttal szembeni elítélő magatartást az is okozta, hogy bosszúból, mivel Nagy a tőle kért antedatált lemondó nyilatkozat kiadásával nem

¹⁸ Uo. 118–119.

¹⁹ MOL M-KS 288. f. 5/2. ö.e. 5. lap.

²⁰ Balogh – Némethné 1993: 241.

²¹ MOL M-KS 288. f. 5/2. ö.e. 10. lap.

²² Kalmár 1998: 29–30.

könnyítette meg a kádári alkotmányos konszolidációt (ez főleg a nemzetközi hatalmak előtti legitimitás igazolásához szükségeltetett volna), nyilvánosan megteremtik a politikai alapjait egy lehetséges felelősségre vonásnak.

E négy pont tanulságát Nagy Imre a következőképpen foglalja össze: „*Most már nyíltan mint árulókról, ellenforradalmárokról, az imperialista burzsoázia szövetségeseiről beszélnek és írnak, s minden felelősséget (...) hárítanak.*”²³ Ez a sommás értékelés az itt leírtak szerint 1957 februárjára áll össze, decemberben így kimondva ez még nem hivatalos pártvélemény.

A balos ellenzék véleményét magáévá tevő Kádár eléri a határozatról szavazó párttársainál az események időrendjéhez kötődő politikai stációk átértékelését is. Immáron múltba vész az a nézet, hogy a *felkelés* – Kádár ezt értéksemleges fogalomként használja – békésen indult, és jogos célokat tűzött ki, ehelyett az október 30-ig magát ügyesen leplező ellenforradalom „*már a felkelés első óráiban, október 23-a estéjének katonai akcióiban is szervezeten vett részt, és tudatosan, saját céljai irányában befolyásolta az eseményeket*”.²⁴ A határozat kimondja az eseményekben részt vett állampolgárokra a kollektív bűnösség elvét: elveire és esetlegesen tiszta szándékaira való tekintet nélkül bárki lehetett ellenforradalmár, aki fegyveresen felkelt a népi demokrácia intézményei ellen, ugyanis ezzel óhatatlanul a *munkáshatalom* gyengülését segítette. Ugyanez érvényes a sztrájkolókra és tüntetőkre is, mert „*fellépésükkel (...) ténylegesen az ellenforradalom esélyeit növelték*”.²⁵ A Kádár sugallmazta határozat számos helyen önellentmondásba is keveredik, a szemléltetés kedvéért egy, a forrásokat olvasva szembeszökő példa: hogyan lehet az események jellegét kezdetől fogva ellenforradalomnak minősíteni, ha Kádár Nagy Imre október 27-i álláspontját még irányadónak és megfelelőnek tartotta? „*Az az október 27-i platform, amivel a Nagy-kormány fellépett az ország nyilvánossága előtt, azt lehet mondani, hogy helyes volt.*”²⁶ Ezek szerint maga Kádár ellenforradalmi programot támogatott, ha egyszer október 23-a óta ellenforradalom volt? Saját bevallása szerint ezt már csupán „*taktikai*” okokból tette. Erre is van magyarázat: „*Tiszta örület volt, amit ezek műveltek abban az időszakban. (...) azonnal kell ezt csinálni vagy azt, mert ha nem, azonnal kitör a nemzeti háború a Szovjetunió ellen.*” Ezen pszichés nyomáson túl állítja még, hogy „*a munkásosztály döntő többsége, a parasztság is velünk van. Ez volt, ami engem is megzavart és nem helyes álláspontra vitt el. (...) De a kezdeményezők nem mi voltunk, akik itt ülünk, nyomás alatt voltunk és megzavartak bennünket.*”²⁷

V. Forradalom vagy ellenforradalom?

Dolgozatom végéhez érkezve fel kell tenni a kérdést: milyen esszenciális szöveghelyeket ismerünk a két megnyilatkozótól, ahol világosan „kibukik” belőlük minimális értelmezési kényszer nélküli valós véleményük? Ezek is könnyen montázssá állhatnak össze szemünk előtt. Nagy Imre több kifejezést is használ az események megjelölésére: „*októberi fegyveres felkelés*”, „*nemzeti felszabadító forradalom*”, „*nemzeti fegyveres felkelés*”,

²³ Nagy 2006: 142–143.

²⁴ Balogh – Némethné 1993: 240.

²⁵ Uo. 241.

²⁶ MOL M-KS. 288. f. 4/3. ö.e. 14. lap.

²⁷ Uo.

„forradalmi felkelés”. Nézetei szerint „október 23-án nem ellenforradalom, hanem forradalom volt hazánkban”.²⁸ 1956 azon túl, hogy a klikkuralmat megdöntve, a történelemben először a nemzet élére állt munkásosztály vezetésével harcolt a demokratikus szocializmusért és az „öt elv” megvalósításáért, fel akarta oldani és kibékíteni egymással a történelmi fejlődés és a szocialista építés rossz megalapozása során egymással ellentétbe került szocializmus és nemzeti függetlenség eszméjét. Október során „az egymással szembenállók nem így néznek ki: kommunisták és ellenforradalmárok. Voltak igen széles demokratikus tömegek, amelyek a (...) a népi demokrácia talaján álltak, annak hívei voltak, s a szocializmusért harcoltak tizenkét esztendőn át.”²⁹ Kádár János 1956. november 23-án mindezek antitéziseként világosan fogalmaz: „Meg kell az embereknek mondani, hogy ami október 23-án történt, az felkelés, nem forradalom, és ott rengeteg jogos követelés miatt léptek fel, de kezdettől fogva ott volt az ellenforradalom. (...) a tüzszünet óta, október 30-a óta már tiszta ellenforradalom volt.”³⁰ A decemberi párthatározat vitájában pedig a következőképpen vall: „Az október 23-án kezdődő események alapvető jellege nem valamiféle forradalom, mert nem volt sem munkásforradalom, sem népi forradalom, sem nemzeti forradalom. Az összes alapvető jellegzetessége: ellenforradalom.” Illetve „Elvtársak! Nézzünk szembe a ténnyel: Mi a nemzeti forradalom? Munkásforradalom? Ez elvtársak a szó szoros értelmében vett ellenforradalom.”³¹

VI. A munkás–paraszt szövetség „állapota”

A népi demokrácia fejlődési stációjában a munkás–paraszt szövetség fenntartását, működtetését mindketten fontosnak tartják. Kádár szerint ez októberben törést szenvedett, ezért a november 4-e utáni kormány – mint elnevezése is mutatja: Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány – az ellenforradalom letörésével és a restauráció megakadályozásával ezt kívánja visszaépíteni. Nagy a parasztság októberi szerepvállalásának hangsúlyozásával éppen ellenkezőképpen él: szerinte a parasztok is a szövetség működőképességét igazolandó, a jogos nemzeti sérelmek hangadói között voltak. Szerinte ez a szövetség nem bomlott meg, viszont „Az októberi események nagy tanulsága a munkás–paraszt szövetség politikai és eszmei gyengesége.”³² Az ellenforradalom egyre erőteljesebb térmayerése azzal a tényezővel magyarázható, hogy az 1945-ben a magyar államiság alapjává tett munkás–paraszt eszmei egység ellenére a cselekvés egységét nem tudta biztosítani, így nem volt szilárd fal a reakcióval szemben.³³ Felteszi a kérdést a szövetség két alkotóelemének szerepvállalására vonatkozóan: „Micsoda ellenforradalom az 1956-ban, egy iparosodott Magyarországon, a szocializmus építésének 12. esztendejében, amelynek fő ereje és vezetője az ipari-nagyüzemi munkásság, a mi társadalmunk leghaladottabb, legöntudatosabb és legszervezettebb osztálya”³⁴, míg a parasztsággal kapcsolatban

²⁸ Nagy 2006: 125.

²⁹ Uo. 186.

³⁰ MOL M-KS 288. f. 5/4.. ö.e. 2. lap.

³¹ MOL M-KS. 288. f. 4/3. ö.e. 10. lap.

³² Nagy, 2006. 141.

³³ Uo. 141–142.

³⁴ Uo.

leszögezi, hogy a kiscgazda értékek vállalása és megtartása, és ezzel az ellenforradalmi kurzushoz való kötődés nem egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a restauráció hívei és bázisa lennének.

VII. Összegzés

Írásomban a források beszéltetésével igyekeztem tematikus szerkezetben ismertetni a kádári „népi demokratikus diktatúra” legitimációs válságának elméleti hátterét, melynek alátámasztása során ellentmondásokkal teli, önfelmentő, bűnbakkereső és mesterkelt magyarázatokkal élt. Ezt elsősorban a marxizmus–leninizmus eszmerendszere nyújtotta szűk terminológiai mozgástér és az elemző(k) egyéni ideológiai képzettsége határozta meg. Nagy Imre 1956 bekövetkeztét a szocializmus fejlődése szempontjából egyedülállónak tartotta, esélyt látott az elrontott szocialista építés hibáinak kijavítására és az elmaradt eszmei alapozás végrehajtására, ezzel befejezni véle 1945 „félforradalmát”. Kádár tagadta ezt a tételt, hiszen felfogása szerint az 1945-ös proletárforradalom után forradalom nem létezhet, hiszen az megvalósította a lehetséges világok legjobbját, mely tartalmában lehet tökéletlen, de akkor is a legjobb, legfeljebb javításra, a korban bevett kifejezéssel élve „építésre” és állandó korrekcióra szorul. Ezért is értékeli át ő és így a párt is 1957 februárjára az ellenforradalom okait: az első helyre immár kimondva is Nagy Imre és kormányzó társai *árulása* kerül, akik tudatosan ellenforradalmi platformra helyezkedve a munkáshatalom gyengülését segítették elő intézkedéseikkel. 1956 politikai arculatában a reform lehetősége helyett egyre inkább az ellenforradalom felülkerekedését és tértnyerését látta Kádár János, mely a párt kivívott pozícióinak elvesztését is jelentette. Ez arra a felismerésre vezette, hogy a követelések a népi demokrácia magját érintik, amely viszont érinthetetlen, amelynek támadóival szemben indokolt és jogos bárminemű fellépés. Nagy Imre sorsának 1956 politikai mozgásain túlmutató jelentősége is van: a 20. századi kommunista blokkon belüli szűk mozgástér ékes példája az, hogy nem hagytak neki teret és időt alternatív, „sajátosan magyar” szocializmus-képének kivitelezésére. Amit a szovjetek a birodalom egészére nézve veszélyesnek tartottak, hiszen az a tulajdonolt államok látszólagos szolidaritását, valójában kemény kézzel való kormányzását tompította és kérdőjelezte meg. Minden módon igyekeztek az adott lokalitás megnyerhető elemeinek felhasználásával megállítani és visszaterelni a renitens párttagságot és alávetett társadalmat az általuk kívánt, nekik megfelelő állapotba, uralmi helyzetbe.

Felhasznált irodalom

- Balogh Sándor – Némethné Vágyi Karola (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. Intera, Budapest, 1993.
- Huszár Tibor: *A hatalom évei 1956–1989*. Corvina, Budapest, 2006.
- Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A korai kádárizmus ideológiája*. Magvető, Budapest, 1998.
- Keller Márkus – Körösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne (szerk.): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. 1956-os Intézet, Budapest, 2006.
- MOL M-KS 288. f. 4/2. ö. e. (Az MSZMP 1956. november 24-i IKB-ülésének jegyzőkönyve)

MOL M-KS 288. f. 4/3. ö. e. (Az MSZMP 1956. december 2–5-i IKB-ülésének jegyzőkönyve)

Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* (Szerk.: Vida István) Gondolat, Budapest, 2006.

1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Korona, Budapest, 2002.

Szakolczai Attila (szerk.): *1956.* Osiris, Budapest, 2006.

Új Magyar Lexikon 2. kötet. Szerk.: Berei Andor et al. Budapest, 1960.

Új Magyar Lexikon 5. kötet. Szerk.: Berei Andor et al. Budapest, 1962.

Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Hamvas Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2001.

Gyáni Gábor: Forradalom, felkelés, háború. 1956 fogalmi dilemmáiról. In: Uő. – Rainer M. János (szerk.): *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban.* 1956-os Intézet, 2007. 25–37.

Pomogáts Béla: Ötvenhat és a harmadik út. *Tiszatáj*, 60. évf., 11. sz., 2006. november. 69–75.

Az iszlám hatása a hip-hop kultúrára

STOMFAI MÁRK

Az 1970-es évek közepén megjelenő hip-hop jellemzően városi (szub)kultúra,¹ melynek mondanivalója eredetileg az afroamerikai közösség problémáira épült, mára természetesen ez megváltozott. A vallás, tágabb értelemben pedig a hit már a kezdetektől fogva jelen volt a hip-hopban, áthatotta annak minden elemét.² Az iszlám több értelmezése-irányzata is hatott a hip-hopra, nevezetesen az „ötszázalékosok”, az Iszlám Nemzete és a szunnita iszlám.

Az afroamerikaiak esetében a muszlim identitás és a kultúra megítélése jelenleg is átalakulóban van, hiszen korábban egyértelműen a többségi kultúra elutasítása játszott náluk a legfontosabb szerepet, mostanra azonban úgymond „nyitottabbak” lettek.³ Az identitáskeresés a hip-hop kultúrában is tetten érhető, hiszen láthatunk majd szélsőséges megnyilvánulásokat; illetve a vallásos mondanivalóra szorítókozó, a mindennapi élet problémáitól tisztes távolságot tartó attitűdöket is megismerhetünk. A téma minél jobb megismerése, illetve állításaim alátámasztása érdekében szó szerint idézek az egyes előadók szövegeiből.

Az afroamerikai közösséghez köthető, azon belül az iszlám egy sajátos értelmezését meghonosító Iszlám Nemzete és a(z) Amerikai Egyesült Államokban a bevándorlók miatt megjelenő szunnita iszlám amerikai történetének bemutatására e helyen nincs lehetőség, illetve történetük többé-kevésbé közismertnek tekinthető.⁴ A kevéssé ismert ötszázalékosok viszont rövid bemutatásra szorulnak. Az ötszázalékosok Az Iszlám Nemzetéből váltak ki 1963-ban, Clarence Edward Smith (Clarence 13X) vezetésével. Nevüket az Iszlám Nemzetének azon tanításából vették, miszerint az emberiség három részre osztható: 85% a „tudatlanok” (szó szerint: süketek, vakok, ostobák), 10% a másik 85% kizsákmányolója hamis vallások által, illetve a maradék 5%, aki az igaz vallást gyakorolja, elveti a 10% hamis tanításait és „öntudatot” ad a 85%-nak (akik azonban soha nem ismerik meg az igaz

¹ Noha jelen írás jellemzően csak a dalszövegek mondanivalójára koncentrálok, a hip-hop sokkal több, mint pusztán zenei irányzat. Történeti áttekintését és a hip-hop kultúra elemeit lásd: PRICE III, Emmett G.: *Hip-Hop Culture*. Denver: ABC-CLIO, 2006. 1–43.

² Uo. 53.

³ HERMANSEN, Marcia: Cultural Words/Cultural Wars: Contemporary American Muslim Perspectives on the Role of Culture. *Journal of Islamic Law and Culture*, 11. évf. (2009), 3. sz. 193.

⁴ Magyar nyelven elsősorban: ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám világ és a Nyugat. Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága*. Budapest: Corvina Kiadó, 2004. Ezen kívül a téma iránt érdeklődők számára jó kiindulási pontot jelenthetnek a következő angol nyelvű munkák: CESARI, Jocelyne: *When Islam and Democracy Meet: Muslims in Europe and the United States*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.; CURTIS IV, Edward E. (ed.): *Encyclopedia of Muslim-American History*. New York: Facts on File, 2010.; CURTIS IV, Edward E.: *Islam in Black America: Identity, Liberation, and Difference in African-American Islamic Thought*. New York: State University of New York Press, 2002.; CURTIS IV, Edward E.: *Muslims in America. A Short History*. New York: Oxford University Press, 2009.; SMITH, Jane I.: *Islam in America*. New York: Columbia University Press, 1999.

vallást!).⁵ Fontos megjegyezni, hogy nem csak mint vallásra, hanem életformaként is tekintenek magukra. Az pedig nem meglepő, hogy az ortodox muszlimok etetneknek tartják őket, sőt meglehetősen élesen szemben állnak velük.⁶

Az 1980-as években bekövetkező dezindusztrializáció, a gazdasági nehézségek, a városrehabilitáció⁷ káros hatásai⁸ és a polgárjogi mozgalom elvetése jelentette az afroamerikaiak számára a legnagyobb problémákat.⁹ Az afroamerikaiaknak szüksége volt valamilyen identitásra, és ezt az iszlám sok esetben megadta nekik. Utóbbiban rejlett korábban az Iszlám Nemzete sikere, azaz hogy nem csak vallási, hanem politikai és kulturális értelemben is alternatívát tudott nyújtani az afroamerikaiak számára az 1950-es, 1960-as években a fehér többséggel szemben.¹⁰ Mivel a hip-hop eredendően az afroamerikai közösség kultúrája, ennek valamilyen identitásra való igénye természetesen megjelenik a hip-hopban is. Ezt az igényt pedig sok esetben itt is az iszlám elégítette ki.¹¹

Rakim Allah, a nagy hatású Eric B. & Rakim nevű formáció MC-je emelte be az iszlámot igazán a hip-hop tematikájába az 1980-as évek közepén. Rakim hithű ötszázalékosként egész pályafutása során (szólókarrierje során is) rendszeresen átszötte szövegeit vallásának szimbolikájával, különös tekintettel az ötszázalékosok számmisztikájára.¹² Rakim többször hangsúlyozza, hogy igazi identitása „afro-ázsiai muszlim” és nem amerikai („...*I'm the Asian / Reaching for the city of Mecca, visit Medina / Visions of Neffertiti then I seen a / Mind keeps traveling, I'll be back after / I stop and think about the brothers and sisters in Africa*”¹³), ezáltal Allah az egyetlen, akit tulajdonképpen „felsőbb hatalomként”¹⁴ elismer.¹⁵

⁵ Rövid áttekintést ad: CURTIS: *Encyclopedia...* i. m. 201–205.

⁶ Az ötszázalékosok pl. nem a leghízelgőbben nyilatkoztak a Koránról („nem egy mestermű”). MARABLE, Manning – AIDI, Hishaam D. (eds.): *Black Routes to Islam*. New York: Palgrave Macmillan, 2009. 293.

⁷ A II. világháborút követően (1949-től) a nagyobb amerikai városokban a gazdasági élet központjához kapcsolódó, jellemzően kisebbségek által lakott városrészeket lerombolták és modernebb épületekkel, illetve szolgáltatásokkal helyettesítették azokat. A folyamat körülbelül az 1960-as évek végéig tartott. A folyamatot a végére már erőteljes kritikák érték, mert a szegény rétegek helyzetén lényegében nem javított, hanem csak elköltöztette őket. AGNEW, Jean-Christophe – ROSENZWEIG, Roy: *A Companion to post-1945 America*. Malden: Blackwell Publishing, 2002. 24–27.

⁸ Magas munkanélküliség, alkoholizmus, a kábítószeres egyre terjedő használata, növekvő bűnözés. CIMENT, James: *Atlas of African American History*. New York: Facts on File, 2007. 180.

⁹ HALTTUNEN, Karen (ed.): *A Companion to American Cultural History*. Malden: Blackwell Publishing, 2008. 273.

¹⁰ ROSTOVÁNYI: i. m. 359.

¹¹ HESS, Mickey (ed.): *Icons of Hip-Hop. An Encyclopedia of Movement, Music, and Culture, vol. I*. Westport: Greenwood Press, 2007. 149–150.

¹² Uo. 143–144.

¹³ Eric B. & Rakim „*In the Ghetto*” című dala 1990-es „*Let the Rhythm Hit 'Em*” című albumukról. <http://rapgenius.com/Eric-b-and-rakim-in-the-ghetto-lyrics> (letöltve: 2012. VI. 19.)

¹⁴ Lásd mindenekelőtt a „*Casualties of War*” című dalt Eric B. & Rakim 1992-es, „*Don't Sweat the Technique*” című albumáról: „*Go to the army, be all you can be / Another dead soldier? Hell no, not me / So I start letting of ammunition in every direction / Allah is my only protection / But wait a minute, Saddam Hussein prays the same / And this is Asia, from where I came.*” <http://www.lyricstime.com/eric-b-rakim-casualties-of-war-lyrics.html> (letöltve: 2012. VI. 19.)

Azonban a Public Enemy volt az, mely az 1980-as évek végén, és az 1990-es évek elején a legnagyobb visszhangot kiváltva kombinálta az iszlámot és az afroamerikai történelmet, problémákat zenéjében. A Public Enemy tagjai közül többen is az Iszlám Nemzetéhez tartoztak-tartoznak, így a szövegíró, Chuck D is. A reaganizmus idején megint előtérbe kerültek a politikai viták és az etnikai többség–kisebbség közötti viszályok.¹⁶ Többek között ezekre reagálva szövegeik rengeteg utalást tartalmaznak az afroamerikaiak hőseire, így Malcolm X-re, Rosa Parksra, Martin Luther Kingre vagy Nelson Mandelára.¹⁷ Emellett kiálltak az 1980-as években antiszemitizmussal vádolt Louis Farrakhan, illetve Jesse Jackson mellett.¹⁸

A Public Enemy egyik központi témáját az afroamerikaiakat foglalkoztató problémák képezték: az oktatás, a börtönök, a médiában róluk kialakult (kialakított) negatív kép és általánosságban a média. Chuck D, és egy másik tag, Flavor Flav kijelentették, hogy muszlimként felelősséget éreznek azért, hogy példát mutassanak a gettóban élő afroamerikaiak számára.¹⁹ Az Iszlám Nemzetéhez való kötődés is tetten érhető szövegeikben, különösképpen a „*Party for Your Right to Fight*”-ban, melyben a feketék felsőbbrendűségéről rappelnek („...*the original Black Asiatic man / Cream of the earth / and was here first*”).²⁰ A Public Enemy honlapján egyébként Chuck D időről-időre, blogszerűen megosztja gondolatait az aktuális problémákról, az éppen aktuális kormányt – Obamát is – kritizálva, illetve az Iszlám Nemzete mellett kiállva.²¹

1991-től azonban a Public Enemy gyorsan veszített népszerűségéből, mert megjelent a „gengszter rap” (amelyre egyébként hatott Malcolm X²² személye, de erről később), mely

¹⁵ Rakim rendszeresen kritizálja az amerikai politikát, pl. a II. Öböl-háború idején. Rakim muszlim témájú és USA-kritikus szövegeinek elemzését lásd: BASU, Dipannita – LEMELLE, Sidney J. (eds.): *The Vinyl Ain't Final. Hip-Hop and the Globalization of Black Popular Culture*. Ann Arbor: Pluto Press, 2006. 108–110.

¹⁶ WATKINS, S. Craig: *Hip-Hop Matters. Politics, Pop Culture, and the Struggle for the Soul of a Movement*. Boston: Beacon Press, 2005. 115.

¹⁷ A „*Louder than a Bomb*” c. dalban (legsikeresebb albumukról, az 1988-as „*It Takes a Nation of Millions to Hold Us Back*”-ről) többek között azt is állítva, hogy Malcolm X-et és Kinget a CIA ölette meg: „*Your CIA, you see I ain't kiddin' / Both King and X they got ridda both / A story untold, true, but unknown.*” <http://www.publicenemy.com/index.php?page=page5&item=9&num=46> (letöltve: 2012. II. 11.)

¹⁸ Aztán magát a Public Enemyt is érik ilyen vádak. Az afroamerikai muszlimok időről-időre tesznek „határesetnek” számító megjegyzéseket, ennek egyik okát Louis Farrakhan, az Iszlám Nemzete jelenlegi vezetője fogalmazta meg, miszerint a zsidók részt vettek a „fekete-afrikai holokausztban”, azaz a rabszolga-kereskedelemben. Emellett a közel-keleti helyzet is befolyásolja az afroamerikaiak gondolkodását, lévén ők inkább muszlim hittársaikkal szimpatizálnak. HESS: *i. m. vol. I.*, 179–180.; THE HISTORICAL RESEARCH DEPARTMENT OF THE NATION OF ISLAM: *The Secret Relationship between Blacks and Jews, vol. 1*. Boston: The Nation of Islam, 1991. 7–8.

¹⁹ CURTIS: *Encyclopedia...* i. m. 244–245.

²⁰ Ez is az „*It Takes...*”-ről. <http://www.publicenemy.com/index.php?page=page5&item=9&num=55> (letöltve: 2012. II. 11.)

²¹ Chuck D gondolataihoz lásd: <http://www.publicenemy.com/index.php?page=page3> (letöltve: 2012. II. 11.)

²² Lásd magyar nyelven is olvasható önéletrajzát: Malcolm X: *Önéletrajz*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1969. Illetve (többek között): RUMMEL, Jack: *Malcolm X. Militant Black Leader*. Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2005.

az afroamerikai fiatalok szerint jobban érzékelteti mindennapos problémáikat (drogok, utcai erőszak stb.), mint a nagyobb volumenű kérdésekre összpontosító Public Enemy.

A szunnita előadók közül a legismertebb Mos Def (született Dante Smith, előadóként főként az 1990-es végén volt aktív, azóta inkább színészkedik). Szövegeiben rendszeresek az „afrocentrikus” megnyilvánulások²³ (például a Busta Rhymesszal készített „*Do it Now*” című dalban: „*Say it loud / Black and Proud*”²⁴), albumait pedig többször a muszlim identitásának kihangsúlyozásával kezdi. A zenélés és színészkedés mellett rendkívül aktív politikai aktivista is, rendszeresen erőteljes társadalomkritikát fogalmaz meg, illetve 9/11 óta ellenzi a terror elleni háborút is. Producerként részt vett a Hip-Hop for Respect Foundation 2000-es, több ismert előadót tömörítő projektjében, mely a rendőri erőszak elleni küzdelemhez gyűjtött pénzt.²⁵ Véleménye szerint mint muszlimnak az erőszak ellen minden lehetséges fórumon fel kell szólalnia.

Noha a politikai hip-hop fokozatosan háttérbe szorult az 1990-es években, teljesen nem tűnt el, hiszen 9/11-re valamilyen reakciót adni kellett. Ezek közül egyet emelek ki. A korábbi Iszlám Nemzete-tag, Paris (született Oscar Jackson) munkásságát. Nevezett úriember már 1992-ben felhívta magára a kormány figyelmét „*Bush Killa*” c. dalával, melyben egyrészt George H. W. Bush amerikai elnök megöléséről fantáziál, másrészt elítéli a II. Öböl-háborút („*Yeah, tolerance is gettin' thinner / Cause Iraq never called me a nigger*”).²⁶ Legfontosabb munkája azonban a 2007-es „*Sonic Jihad*” c. album.

Paris hitvallása szerint a „radikális” és „elkötelezett” művészetnek fel kell hívnia a közönség figyelmét arra, hogy a valóságnak több olvasata van, viszont a művész olvasata is csak egy ezek közül.²⁷ Paris célja a zenén keresztül küzdeni az afroamerikaiakat, különösen pedig a muszlimokat ért különféle támadások ellen. Az album címében szerepel a „dzsihád” szó. A „dzsihád”²⁸ az egyik leginkább félremagyarázott, iszlámmal kapcsolatos fogalom. Paris ezt a „dzsihád” a nőgyűlölet, az értelmetlen erőszak és az afroamerikaiakat érintő drogproblémák ellen folytatja.²⁹

A „*Sonic Jihad*” témája röviden az USA (meglehetősen éles) kritikája. A terrorizmus elleni háború, az amerikai kisebbségekkel való bánásmód (különös tekintettel az

²³ Két fontos példaképe Malcolm X és Kwame Nkrumah volt ghánai elnök, a pánafrikanizmus egyik szószólója. BASU – LEMELLE: i. m. 111–112.

²⁴ Az 1999-es „*Black on Both Sides*” című albumáról. <http://www.azlyrics.com/lyrics/mosdef/doitnow.html> (letöltve: 2012. VI. 19.)

²⁵ PRICE: i. m. 66.

²⁶ A „*Sleeping with the Enemy*” c. albumról. <http://www.sjoki.uta.fi/~tejpla/paris/bushkilla.html> (letöltve: 2012. VI. 19.)

²⁷ KHAN, Katy: 'Sonic Jihad': Black Popular Music and the Renegotiation of Muslim Identities in post 9/11. *Muziki*, 4. évf. (2007), 2. sz. 203.

²⁸ A dzsihád, melyet olykor az iszlám „hatodik pillérének” is neveznek, nem egyenlő a szent háborúval. A hitetlenek elleni fegyveres harc csak a szó egyik jelentésárnyalata, emellett jelenthet „küzdelmet valakinek a gonosz hajlandóságai ellen vagy az iszlámért és az ummáért végzett erőfeszítést, így például kísérletet tenni a hitetlenek megtérítésére vagy munkálkodni a muszlim társadalom jobbítására”. SIMON Róbert: *Iszlám kulturális lexikon*. Budapest: Corvina Kiadó, 2009. 384.

²⁹ KHAN: i. m. 203.

afroamerikai közösség problémáinak figyelembe-nem-vételére), a média³⁰, az elharapódzó materializmus mind-mind Paris céltábláját képezik.³¹ Emellett nyíltan megvádolja az amerikai kormányt, hogy annak ellenére, hogy a muszlimokat vádolják 9/11 miatt, azt ők maguk szervezték meg.³² Ehhez annyi személyes véleményt talán érdemes hozzátenni, hogy bizonyítékok nélkül az amerikai kormányt vádolni ugyanolyan veszélyes, mint a másik oldal részéről az összes muszlimot terroristának és az iszlámot az erőszak hirdetőjének tartani.

Mint már említettem, vannak olyan előadók, akik teljesen elválasztják a politikát az iszlám hittől és identitásukban ez a motívum a domináns. Közülük a legnépszerűbb-legismertebb az 1990-es évek óta működő szunnita formáció, a Native Deen. Mivel egyes muszlimok vallási tabunak tartanak bizonyos hangszereket (a szélsőségesek az összest), így kizárólag ütőhangszerekkel dolgoznak.³³ Zenéjükben minden, nem vallásos mondanivalóval rendelkező témát kizártak, ezáltal egy minden muszlim számára pozitív vallásos üzenetet közvetítenek.³⁴ Meglehetősen sikeresek³⁵, olyannyira, hogy erre még az USA-kormány is felfigyelt. A 2000-es évek közepe óta az USA-kormány a „kulturális diplomácia” részeként a hip-hopot használja önmaga népszerűsítésére a Közel-Keleten. Az állam szervezésében és szponzorálásával hip-hop előadók – köztük muszlimok, mint például a Native Deen – a Közel-Keletre utaznak, ahol amellet, hogy koncerteket adnak, elmondják, hogy az USA-ban szabad vallásgyakorlat van, kihangsúlyozzák az iszlám szerepét a hip-hop kialakulásában és megpróbálják lerombolni az USA-ról kialakult negatív képzeteket.³⁶

Mint utaltam rá korábban, Malcolm X személye bekerült a kultúrába, így a zenébe is. A Public Enemy és Mos Def kapcsán már láthattuk ezt. Malcolm X-t azonban a gengszter rap is felhasználta mondanivalójának nyomtatékosítására az 1990-es évek első felében. Személyének azonban nem muszlim, hanem sokkal inkább az afroamerikai oldalát hangsúlyozták ki. Malcolm X a gengszter rap nőgyűlölő, homofób és afroamerikai

³⁰ Különös tekintettel a „*Sheep to the Slaughter*” c. dalra, melyben rengeteg, konzervatívnak tartott médiaszereplőt (pl. Rush Limbaugh), médiatényezőt (pl. Fox News) és politikust kritizál: „*I don't need this seedy media, they only annoy.*” http://www.guerrillafunk.com/paris/sonic_jihad/sheep_to_the_slaughter.html (letöltve: 2012. III. 31.)

³¹ KHAN: i. m. 203–206.

³² A „*What Would You Do?*” c. dalban, melyben egyébként is a legerőteljesebb G. W. Bush kritikája. Például: „*Just a way to keep ya scary so you think you need 'em / Praisin' Bush while that killer take away ya freedom.*” http://www.guerrillafunk.com/paris/sonic_jihad/whatwouldyoudo.html (letöltve: 2012. III. 31.)

³³ CURTIS: *Encyclopedia...* i. m. 426.

³⁴ Lásd például a „*M-U-S-L-I-M*” c. dal első sorait (a 2007-es „*Not Afraid to Stand Alone*” c. albumról): „*One billion strong, all year long / Prayers to Allah even in Hong Kong / Can never be wrong if we read the Qur'an / Cause it's never been changes since day one*”, illetve ugyanezen dalból: „*So always be proud, you can say it out loud / I am proud to be down with the muslim crowd.*” <http://nativedeen.com/2011/more/lyrics/> (letöltve: 2012. VI. 19.)

³⁵ A hittel kapcsolatos (pop)zene általában véve is népszerű, lásd pl. a mormon Woven Handet. Itt Huntingtonra lehet hivatkozni, aki szerint a keresztény amerikaiak között általános valamilyen hitbeli kötődés. HUNTINGTON, Samuel P.: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2005. 137–169.

³⁶ Erről bővebben lásd: AIDI, Hishaam D.: *The Grand (Hip-Hop) Chessboard. Race, Rap and Raison d'État*. *Middle East Report*, 2011. ősz, 36–39.

különállást hirdető „értékrendjének” részeként szerepel.³⁷ A legerősebb vonás természetesen az afroamerikai büszkeséget, különállást hirdető mondanivaló.³⁸ Ez különösen nagy hatást gyakorol az afroamerikai fiatalokra. Michael Dyson szavaival élve az, hogy Malcolm X az 1990-es években központi témává vált a gengszter rapben, annak köszönhető, hogy az afroamerikaiak továbbra is keresnek egy stabil és büszkeséggel teli identitást.³⁹

Láthattuk tehát, hogy a hip-hop kultúra résztvevői, ha nem is teljesen elutasítók, de legalábbis teljesen még nem békéltek meg a többségi kultúrával, szélesebb értelemben pedig a többségi társadalommal és az USA-val sem (különösen a Public Enemy és Paris). A Native Deen és a hozzá hasonlóak pedig szinte felülemelkednek ezen a problémán és saját iszlám hitük gyakorlására és propagálására koncentrálnak. Ezek azonban csak kiragadott, nagyobb tendenciák részét képező példák voltak, ezeken kívül nagyon sok mindenről lehetne még beszélni.⁴⁰ A kultúra, ezen belül is a zene véleményformáló tényező, főleg a fiatalok körében⁴¹, illetve, mint láthattuk az identitás kifejezésének és terjesztésének egyik fontos eszköze és fóruma.

³⁷ MARABLE – AIDI: i. m. 301–303.

³⁸ Például Tupac Shakur „*Blasphemy*” c. dala az 1996-ban (már halála után) „*The Don Killuminati – The 7 Day Theory*” c. albumáról: „*Should we cry, when the Pope die, my request / we should cry if they cried when we buried Malcolm X.*” <http://www.azlyrics.com/lyrics/2pac/blasphemy.html> (letöltve: 2012. VI. 19.)

³⁹ Erről bővebben lásd: DYSON, Michael Eric: *Making Malcolm. The Myth and Meaning of Malcolm X*. New York: Oxford University Press, 1996. 79–106.

⁴⁰ További muszlim hip-hop előadókhoz lásd az alábbi, rendkívül informatív honlapot: <http://www.muslimhiphop.com/> (letöltve: 2011. II. 10.)

⁴¹ Ennek vizsgálata azonban már kevésbé a történettudomány, sokkal inkább a szociológia, szociálpszichológia stb. tárgykörébe tartozik. Az effajta vizsgálatok eredményét azonban a történettudomány is beépítheti a maga tárgykörébe.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
<http://www.press.u-szeged.hu>

Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: B/5, példányszám: 200, munkaszám: 38/2012.

